

Міністерство освіти і науки України
Державна наукова установа
«Інститут освітньої аналітики»

СИСТЕМА ОСВІТИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ОСВІТНЬОЇ АНАЛІТИКИ»**

**СИСТЕМА ОСВІТИ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ**

За редакцією А. О. Литвинчука

Київ – 2024

Автори:

А. О. Литвинчук (вступ), О. Я. Денисюк (1.2, 2.1, 2.2, 2.4), В. В. Ткаченко (розд. 1),
Н. В. Титаренко (2.1, 2.2, 2.4), Т. О. Дронь (2.1, 2.2), В. В. Гапон (2.3), Л. Л. Чимбай (2.3),
Г. В. Белінська (розд. 3, 4.1), М. В. Леснікова (розд. 3), І. С. Гайдук (4.1), В. І. Зятковський (4.1, 4.2),
Т. В. Поснова (4.1, 4.2), Г. М. Терещенко (4.3), Т. Л. Дмитренко (4.3), С. Л. Лондар (4.4),
О. С. Босенко (4.4), Л. П. Лондар (4.4).

Рецензенти:

Т. Г. Затонацька – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної
кібернетики Київського національного університету імені Тараса
Шевченка;
Н. В. Касьянова – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бізнес-аналітики
та цифрової економіки Державного університету «Київський авіаційний
інститут».
Н. І. Версаль – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри страхування,
банківської справи та ризик-менеджменту Київського національного
університету імені Тараса Шевченка;

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики»
(Протокол № 10 від 30 грудня 2024 р.)*

**С 34 Система освіти України: проблеми воєнного стану та перспективи
повоєнного розвитку [Електронний ресурс] / за ред. А. О. Литвинчука ;
ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2024. 162 с.**

ISBN 978-617-8421-14-4

Монографія є науковим дослідженням, в якому розглянуто проблеми вітчизняної системи освіти, спричинені повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України. Авторами монографії проаналізовано особливості функціонування закладів дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) й вищої освіти, розкрито фінансові аспекти організації освітнього процесу та висвітлено роль цифровізації освіти й інформаційних систем і технологій в умовах запровадження воєнного стану з 2022 р. Серед питань, порушених авторами, варто виокремити такі: удосконалення нормативно-правової бази, що дасть змогу закладам освіти більш гнучко реагувати на зміни та забезпечувати освітній процес у надзвичайних умовах; важливі аспекти реалізації Концепції «Нова українська школа»; фінансування освіти України як чинника розвитку людського капіталу в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення країни; імплементація принципів STEM- і STEAM-освіти як інструмента, який сприяє не лише розвитку технічних та наукових знань, а й інтеграції креативного мислення, необхідного для підготовки майбутніх фахівців у сфері креативних індустрій.

Наукове видання адресовано працівникам сфери освіти, науковцям, державним службовцям, представникам органів місцевого самоврядування, молодим дослідникам, представникам громадських і міжнародних організацій, а також широкому колу читачів, які цікавляться проблемами забезпечення освітнього процесу й розвитку системи освіти України під час війни та в повоєнний час.

УДК 37.018(477):355.018

ISBN 978-617-8421-14-4

© Автори, 2024

© ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	6
1.1. Динаміка розвитку дошкільної освіти	6
1.2. Реформування дошкільної освіти	21
Розділ 2. РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	26
2.1. Динаміка розвитку загальної середньої освіти	26
2.2. Система освітніх індикаторів для визначення стану впровадження концептуальних положень НУШ у сегменті базової середньої освіти	42
2.3. Матеріально-технічні передумови впровадження сучасних інформаційних технологій у закладах загальної середньої освіти	52
2.4. Реформування загальної середньої освіти	63
Розділ 3. РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ	79
3.1. Динаміка розвитку професійної (професійно-технічної) освіти	79
3.2. Формування системи моніторингового дослідження кар'єрних траєкторій випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти	85
3.3. Реформування професійної (професійно-технічної) освіти	97
Розділ 4. ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ	101
4.1. Оцінка ролі людського капіталу в Україні в контексті оптимізації фінансування освіти в умовах воєнного стану та перспектив повоєнного відновлення	101
4.2. Сучасні освітні тенденції в Європі в контексті вдосконалення фінансового забезпечення розвитку людського капіталу	113
4.3. Підвищення фінансово-інвестиційної та цифрової грамотності як ключового чинника розвитку людського капіталу в умовах технологічних трансформацій	127
4.4. Успішність освітніх систем: підходи до оцінювання крізь призму освітнього фінансування (міжнародний досвід)	135
ВИСНОВКИ	156

ВСТУП

Повномасштабна агресія РФ проти України спричинила безпрецедентні виклики для національної системи освіти. Зруйновані заклади освіти, масове переміщення учнів та педагогів, брак ресурсів, а також порушення в системі управління освітніми процесами створили ситуацію, в якій звичні підходи до організації навчання виявилися недостатніми. Освітня система України вимушено адаптується до нових реалій, долаючи виклики війни й водночас формуючи стратегічні орієнтири повоєнного розвитку. У цьому контексті виникає потреба в ґрунтовному переосмисленні ролі освіти як одного з ключових інструментів національної безпеки, стійкості та соціального згуртування.

Попри надзвичайні умови освіта в Україні не припинила функціонувати. Завдяки зусиллям педагогічних колективів, органів влади, міжнародних партнерів і громадськості вдалося забезпечити базовий рівень доступу до навчання для більшості учнів. Успішній адаптації сприяло, зокрема, активне впровадження дистанційного навчання, розширення цифрової інфраструктури й мобілізація місцевих громад на підтримку освітнього процесу. При цьому освітні втрати, диференціація доступу до якісного навчання та зростання психологічного навантаження залишаються актуальними проблемами, що потребують системного розв'язання.

У монографії проаналізовано сучасний стан усіх рівнів освіти, від дошкільної до професійної (професійно-технічної), крізь призму впливу війни, а також окреслено основні напрями реформ, що утворюють фундамент для сталого відновлення. Дослідження спирається на емпіричні дані, зокрема результати соціологічних опитувань, статистику освітньої діяльності, міжнародні порівняння, що дає можливість комплексно оцінити ситуацію та запропонувати обґрунтовані рекомендації. Акцент зроблено на управлінських рішеннях, реалізації політики інклюзії, а також взаємозв'язку освіти, цифрових технологій і систем моніторингу.

Окрему увагу приділено взаємозв'язку освіти, ринку праці та розвитку людського капіталу. Адже саме освіта відіграватиме вирішальну роль у відновленні країни, підготовці фахівців, здатних забезпечити модернізацію економіки та її сталий розвиток у довгостроковій перспективі. Важливим завданням є також переосмислення змісту і структури освіти з урахуванням нових компетентнісних моделей, викликів глобалізації та необхідності інтеграції в європейський простір вищої освіти й професійної підготовки.

Монографія має міждисциплінарний характер і адресована широкому колу фахівців: освітнім управлінцям, дослідникам, аналітикам, представникам міжнародних організацій та політикам, які працюють над відновленням і трансформацією освітньої сфери. Її матеріали можуть стати підґрунтям для розроблення політик, удосконалення управлінських рішень, а також підготовки освітніх стратегій на регіональному й національному рівнях.

Запропоновані висновки та рекомендації ґрунтуються на глибокому аналізі поточного стану, враховують ризики й потенціал змін, а також спираються на

цінності гуманізму, інклюзії та доказового підходу до управління. Зокрема, розглянуто підходи до цифрового забезпечення управлінських рішень, гарантування якості освіти та механізмів фінансової підтримки вразливих груп населення. У центрі уваги – людина як носій знань, агент змін і ключовий ресурс у розбудові майбутнього, зокрема в контексті формування освіченого, соціально відповідального громадянина.

Ця монографія має на меті не лише проаналізувати кризові процеси, що супроводжують українську освіту в умовах війни, а й окреслити можливі сценарії її оновлення та інтеграції в європейський простір післявоєнного періоду. Вона покликана стимулювати наукову дискусію, сприяти прийняттю зважених управлінських рішень та забезпечити підтримку реформ, що відповідають національним інтересам і європейським цінностям. Очікується, що результати дослідження матимуть практичне значення не лише для України, а й для країн, які зазнають соціальних трансформацій чи конфліктів.

1. РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Упродовж останніх трьох років українське суспільство живе в умовах масштабних соціальних і гуманітарних викликів, спричинених повномасштабною збройною агресією російської федерації. Це вплинуло на всі аспекти життя, зокрема на систему дошкільної освіти, яка вимушено адаптувалася й функціонує в екстремальних умовах. Постійна загроза безпеці, руйнування закладів освіти, а також психологічний тиск на дітей, їхніх батьків і педагогів визначили найважливіші пріоритети розвитку цієї галузі. Одним із пріоритетних завдань в умовах воєнного стану є забезпечення доступності та якості дошкільної освіти навіть у кризових умовах. Одним із ключових пріоритетів стало збереження освітнього процесу шляхом упровадження дистанційних і змішаних форм навчання, створення безпечних освітніх середовищ та адаптованих до нових реалій програм.

Важливою складовою розвитку системи дошкільної освіти в цей період є вдосконалення нормативно-правової бази, яка дала змогу закладам освіти більш гнучко реагувати на зміни та забезпечити освітній процес у надзвичайних умовах. Значна увага приділялася розробленню інклюзивних освітніх програм, зокрема для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), дітей із числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а також тих, які зазнали психоемоційних травм унаслідок війни.

Дослідження впливу військових дій на функціонування дошкільної освіти дає підстави виокремити як негативні аспекти, зокрема зменшення доступу до освіти та психологічний тиск на учасників освітнього процесу, так і позитивні тенденції. До останніх належить консолідація зусиль держави, громадянського суспільства й міжнародних партнерів задля підтримки закладів освіти, створення нових моделей навчання та поширення практичної психосоціальної підтримки дітей і педагогів.

Таким чином, період 2022–2024 рр. є ключовим для оцінки стійкості та адаптивності системи дошкільної освіти України в умовах екстремальних викликів. Аналіз досвіду цього періоду сприяє не лише розумінню поточних змін, а й формуванню перспективних напрямів розвитку галузі в післявоєнний період.

1.1. Динаміка розвитку дошкільної освіти

Упродовж 2022–2024 рр. Міністерство освіти і науки України й місцеві органи управління освітою докладають максимум зусиль для забезпечення функціонування мережі освітніх закладів та доступу українських дітей до якісної дошкільної освіти, включаючи дітей із числа ВПО й дітей з ООП.

Аналізуючи динаміку розвитку дошкільної освіти, ми використали статистичну інформацію Державної служби статистики України¹, підготовлену за формою звітності № 85-к «Звіт про діяльність закладу дошкільної освіти за рік», затвердженої наказом МОН від 17.05.2021 № 536². Довідково зазначимо, що заклади дошкільної освіти заповнюють цей звіт на початку наступного за звітним року та незалежно від того, чи надають вони освітні послуги здобувачам освіти, чи їхні приміщення в умовах режиму воєнного стану використовуються для інших потреб, зокрема для тимчасового прихистку ВПО, або тимчасово не функціонують з інших об'єктивних причин. Варто зауважити, що вказаний звіт за 2024 р. буде оприлюднено Держстатом у 2025 р. Також для аналізу використано оперативні дані департаментів освіти обласних військових адміністрацій за 2023 і 2024 рр. Збір оперативних даних забезпечувався ДНУ «Інститут освітньої аналітики» на доручення МОН із початком повномасштабного вторгнення (з березня 2022 р.) і здійснюється третій рік поспіль у січні – травні та вересні – грудні відповідного року (протягом червня – серпня з огляду на канікулярний період дані не збираються). Інтеграція даних Держстату з оперативними даними забезпечить повнішу оцінку динаміки розвитку дошкільної освіти України з огляду на її функціонування в кризових умовах, спричинених збройною агресією рф.

За даними Держстату, станом на початок 2022 р. в Україні подали звітність 13 875 закладів дошкільної освіти (ЗДО), на початок 2023 р. їхня кількість скоротилася загалом по Україні на 423 ЗДО (3 %) і становила 13 452 ЗДО (рис. 1.1.1).

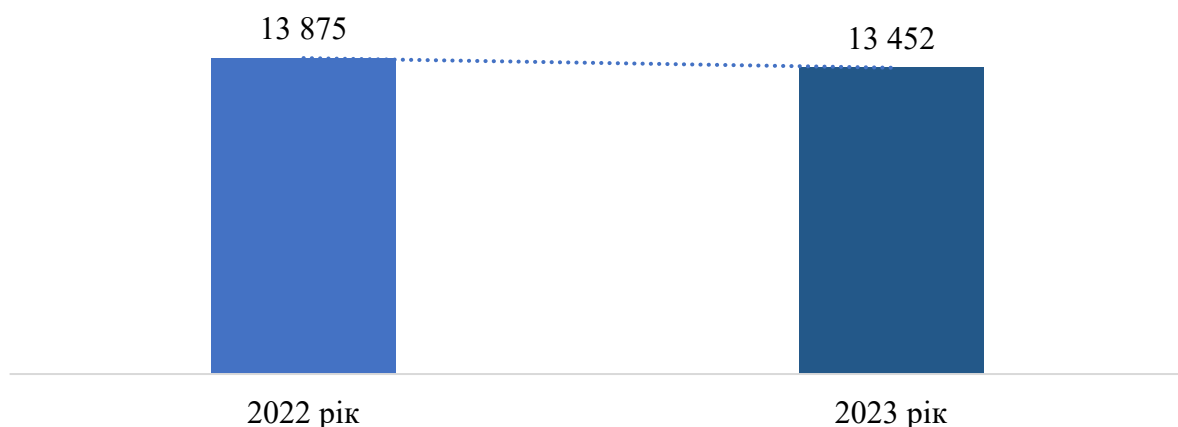

Рис. 1.1.1. Кількість закладів дошкільної освіти у 2022 і 2023 рр., од.

Побудовано авторами.

У розрізі регіонів, за даними Держстату, кількість ЗДО зросла в м. Києві (на 2,8 %), Рівненській і Чернівецькій областях (на 0,4 та 0,3 % відповідно). Водночас у більшості регіонів кількість ЗДО зменшилася, зокрема в Запорізькій

¹ Дошкільна освіта в Україні / Держ. служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/dosh_osvit/arch_dosh_osv.htm.

² Про затвердження форми звітності з питань діяльності закладів дошкільної освіти та інструкції щодо її заповнення : наказ Міністерства освіти і науки України від 17.05.2021 № 536. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-21#Text>.

(на 14,2 %), Миколаївській (на 9,2 %) і Сумській (на 4,7 %) областях (рис. 1.1.2). Дані про кількість ЗДО в Луганській та Херсонській областях за 2022 р. відсутні.

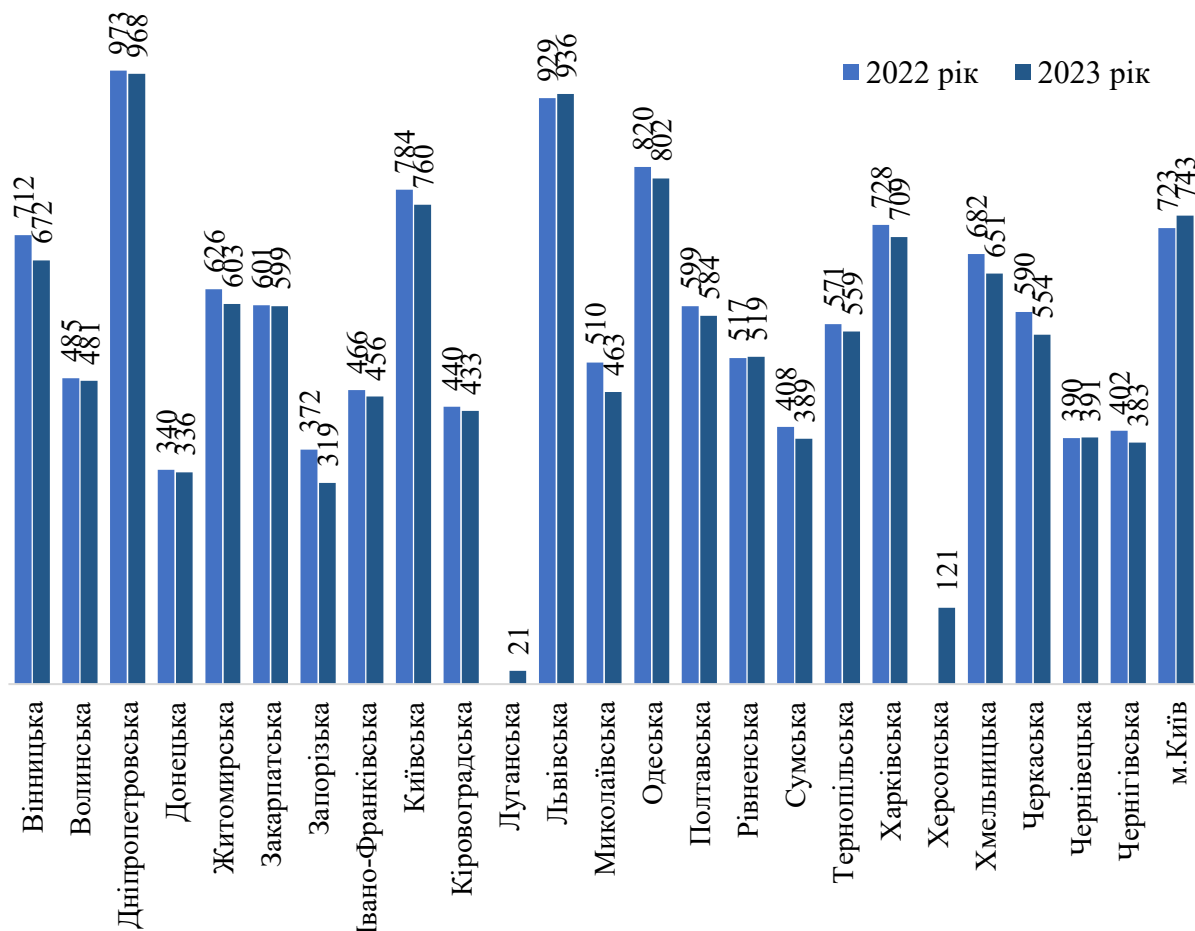

Рис. 1.1.2. Кількість закладів дошкільної освіти в розрізі регіонів у 2022 та 2023 рр., од.

Побудовано авторами.

Одним із викликів для системи дошкільної освіти в умовах правового режиму воєнного стану стало збереження мережі закладів і доступу до них дітей для здобуття дошкільної освіти. Тривалі бойові дії й обстріли агресором цивільної інфраструктури спричинили значні пошкодження й руйнування, зокрема ЗДО. За оперативними даними МОН, станом на 25 липня 2024 р. зруйновано 120 ЗДО: Донецька область – 41, Харківська – 27, Херсонська – 23, Миколаївська – 14, Київська – 8, Луганська – 6, Сумська область – 1; пошкоджено 1 161 ЗДО: Харківська область – 258, Донецька – 164, Херсонська – 110, Дніпропетровська – 105, Миколаївська – 92, Київська – 78, Чернігівська – 56, Луганська – 55, м. Київ – 55, Сумська – 41, Житомирська – 32, Запорізька – 31, Хмельницька – 30, Черкаська – 18, Одеська – 17, Полтавська – 8, Львівська – 4, Вінницька – 3, Кіровоградська – 3, Івано-Франківська область – 1. Деякі ЗДО перебувають у стані призупинення статутної діяльності. Також на 15 грудня 2024 р. 928 ЗДО опинилися на окупованих територіях.

Важливим аспектом відновлення діяльності ЗДО є створення безпечного освітнього середовища. Рішення про відновлення діяльності закладів і форм

освітнього процесу ухвалюється місцевими органами влади та військово-цивільними адміністраціями, зокрема вони створюють комісії щодо наявності безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу. За оперативними даними з регіонів, станом на 1 червня 2024 р. загальна кількість об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту, які використовуються ЗДО, дорівнювала 7 910 од., що дає можливість організувати освітню діяльність в очному форматі.

За оперативними даними департаментів освіти обласних військових адміністрацій і Київської міської державної адміністрації (КМДА), упродовж 2023–2024 рр. загалом простежується висхідна динаміка кількості ЗДО, які надають освітні послуги за різними формами: у грудні 2024 р. порівняно із січнем 2023 р. вона збільшилася на 19,5 % (рис. 1.1.3).

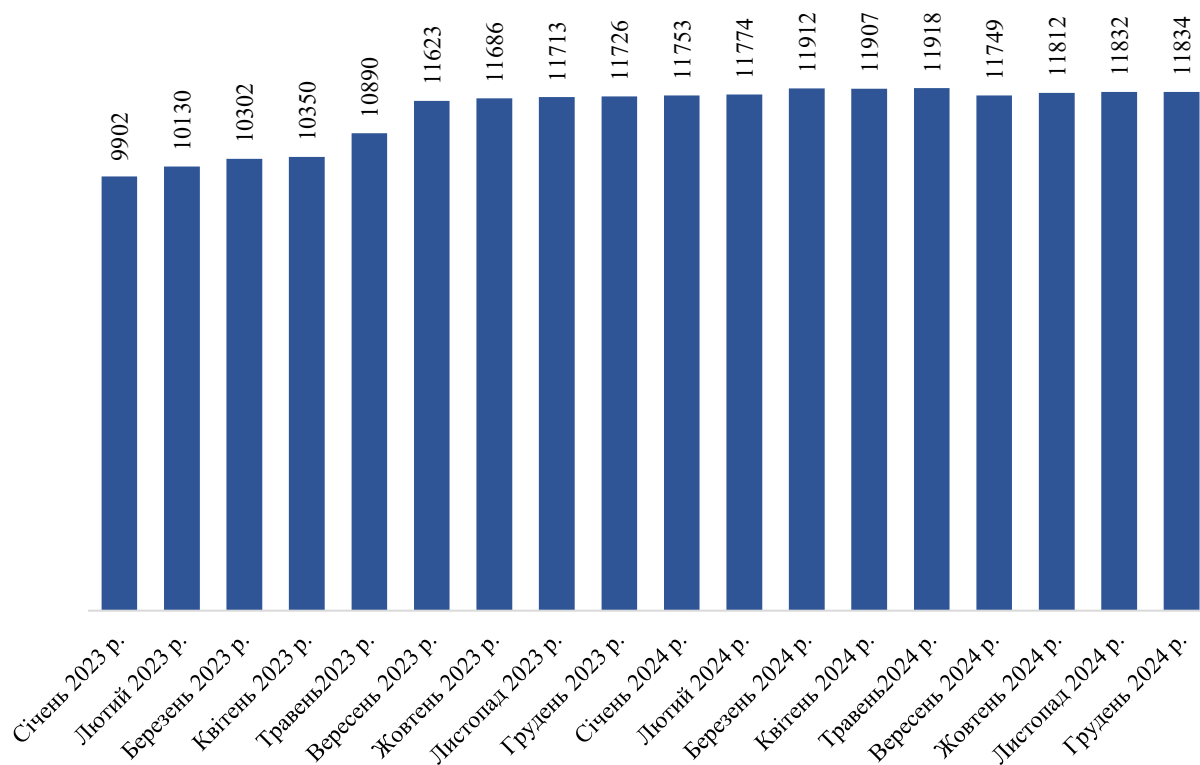

Рис. 1.1.3. Динаміка кількості закладів дошкільної освіти, що функціонують (фактично надають освітні послуги здобувачам освіти за різними формами), у 2023–2024 рр., од.

Побудовано авторами.

В умовах воєнного стану дітям дошкільного віку ЗДО надають послуги в очному, змішаному й дистанційному форматах. За оперативними даними департаментів освіти обласних військових адміністрацій, упродовж 2023–2024 рр. частка ЗДО, які працюють у звичному режимі (очно), поступово зростала: у грудні 2024 р. вона була на 24,1 % більшою порівняно із січнем 2022 р.; водночас зменшувалися частки закладів, які надають освітні послуги з використанням технологій дистанційного навчання (на 20,6 %) та в змішаному форматі (на 3,5 %) (рис. 1.1.4).

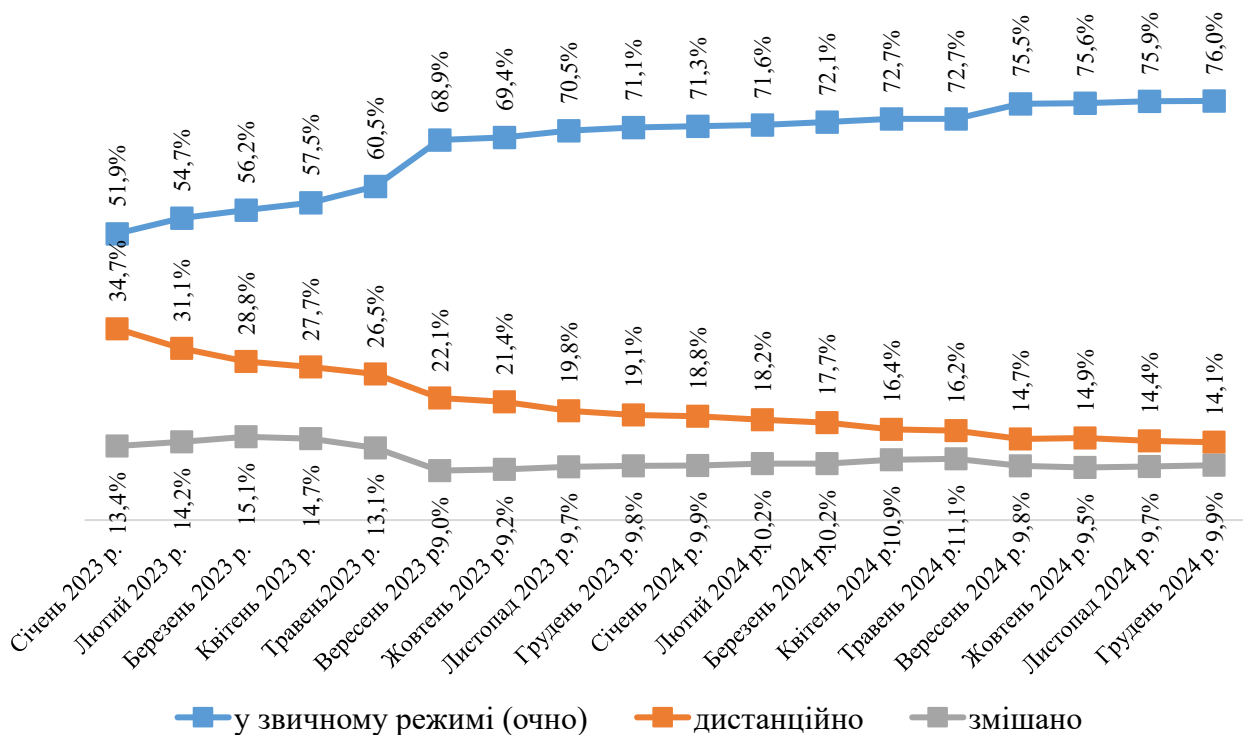

Рис. 1.1.4. Динаміка розподілу ЗДО за формами організації освітнього процесу у 2023–2024 рр., %

Побудовано авторами.

Одним із ключових показників, що відображає рівень доступності та стабільність функціонування дошкільної освіти в умовах суспільно-економічних змін, є аналіз чисельності вихованців ЗДО. За даними Держстату, у 2023 р. вона скоротилася на 7,8 % (рис. 1.1.5).

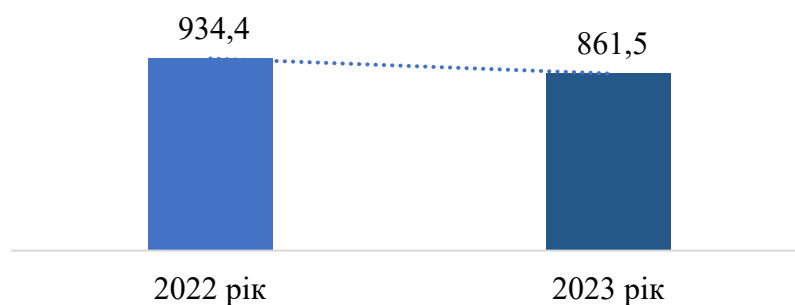

Рис. 1.1.5. Чисельність вихованців ЗДО у 2022 і 2023 рр., тис. осіб

Побудовано авторами.

У розрізі регіонів, за даними Держстату, зменшення чисельності вихованців у 2023 р. порівняно з 2022 р. становило від 1 до 20,8 %. Найістотніше скорочення зафіксовано в Донецькій (20,8 %), Запорізькій (16,1 %) і Миколаївській (14,9 %) областях, найменше – у Волинській (1 %), Тернопільській (1,3 %) та Івано-Франківській (1,6 %) областях. Чисельність вихованців ЗДО за регіонами відображено на рис. 1.1.6. Дані про їх чисельність у 2022 р. у Луганській і Херсонській областях відсутні.

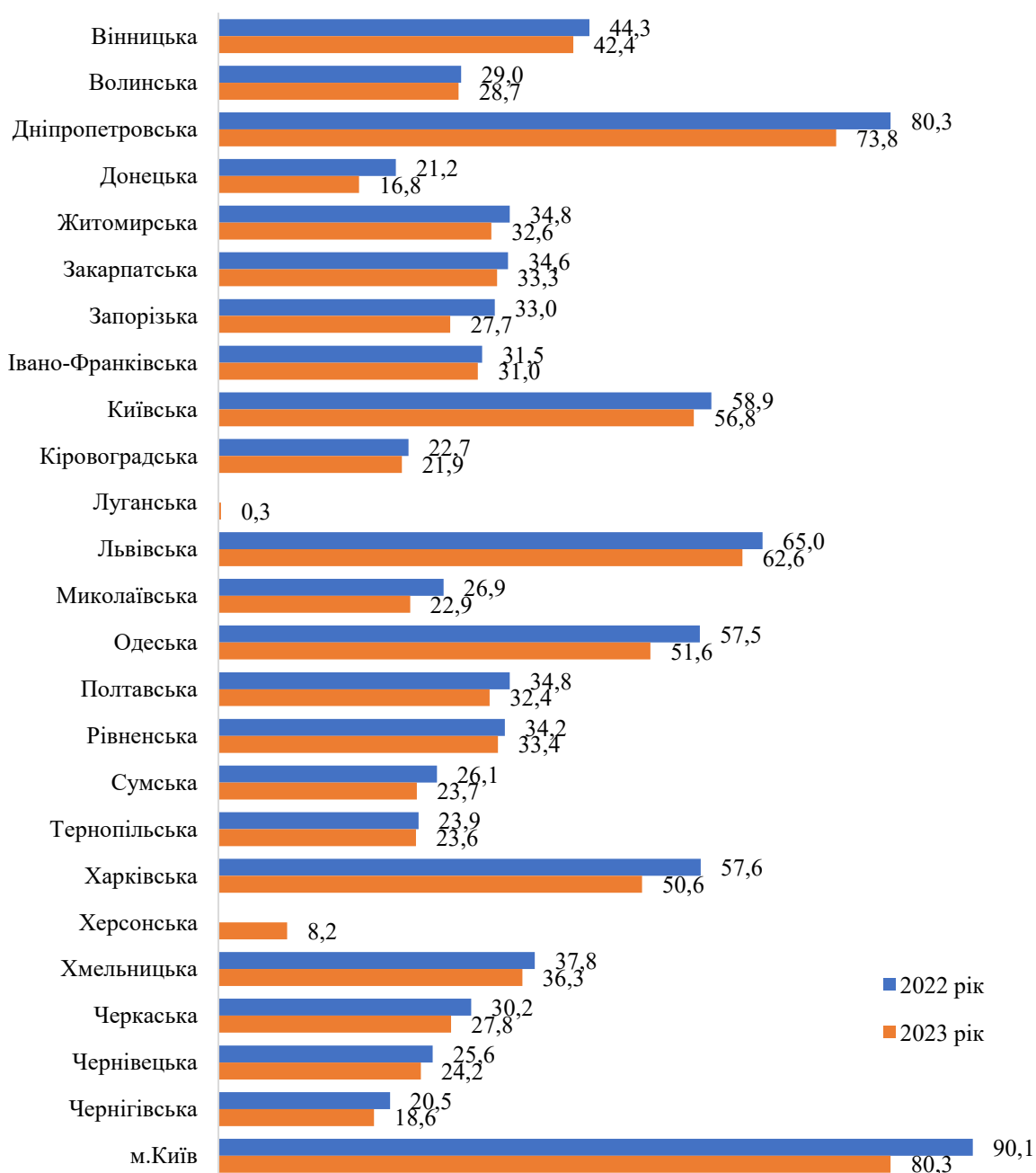

Рис. 1.1.6. Чисельність вихованців ЗДО у 2022 і 2023 рр. у розрізі регіонів, тис. осіб

Побудовано авторами.

За оперативними даними департаментів освіти обласних військових адміністрацій та КМДА, упродовж 2023–2024 рр. загалом простежується збільшення чисельності вихованців ЗДО на 5,7 % у грудні 2024 р. порівняно із січнем 2023 р. Водночас упродовж цього періоду зафіксовано випадки зменшення чисельності дошкільнят із початком 2023/2024 н. р.: у вересні 2023 р. проти травня 2023 р. – на 5,2 %; упродовж вересня – листопада 2024/2025 н. р. – у середньому на 0,9 %. Динаміку чисельності вихованців ЗДО наведено на рис. 1.1.7.

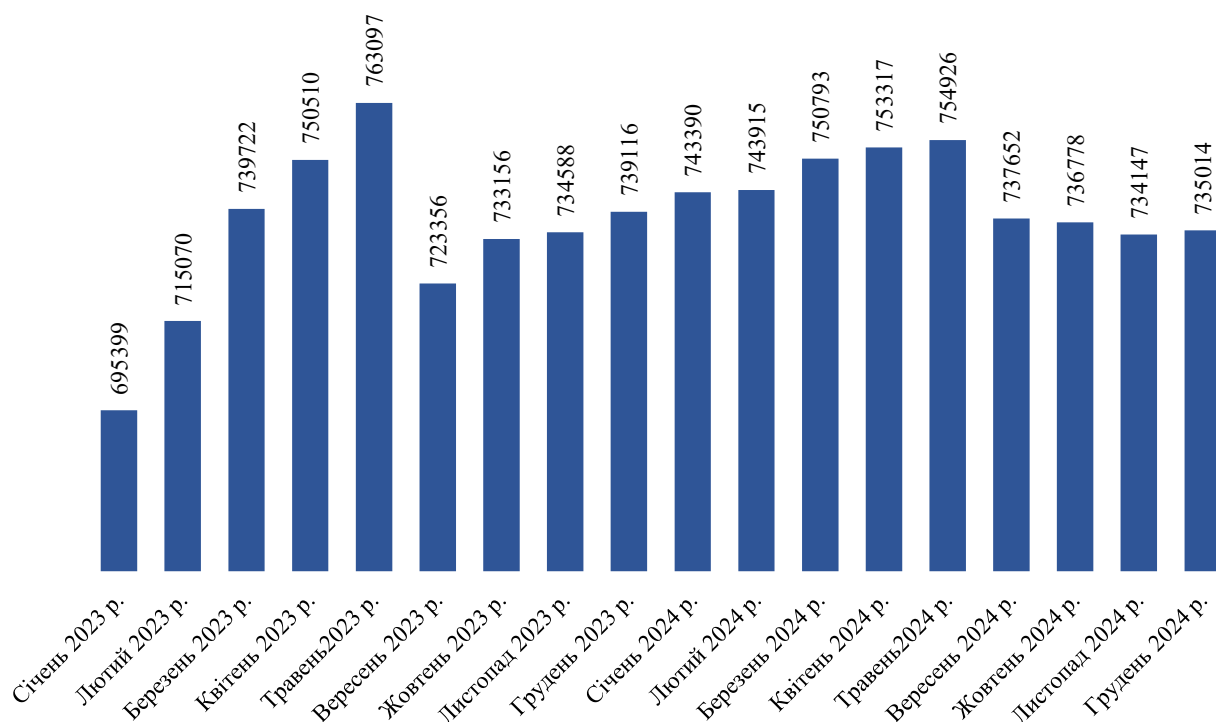

Рис. 1.1.7. Динаміка чисельності вихованців ЗДО, що функціонують, у 2023–2024 рр., осіб

Побудовано авторами.

Як уже згадувалося, в умовах воєнного стану дітям дошкільного віку ЗДО надають послуги в очному, змішаному й дистанційному форматах. За оперативними даними департаментів освіти обласних військових адміністрацій та КМДА, упродовж 2023–2024 рр. частка дітей, які здобувають дошкільну освіту у звичному режимі (очно), поступово зростала (у грудні 2024 р. вона була більшою, ніж у січні 2023 р., на 27,1 %); відповідно зменшувалися частки вихованців, що здобували освіту дистанційно (на 21,9 %) і змішано (на 5,1 %). Динаміку розподілу чисельності вихованців ЗДО за формами організації освітнього процесу впродовж аналізованого періоду відображено на рис. 1.1.8.

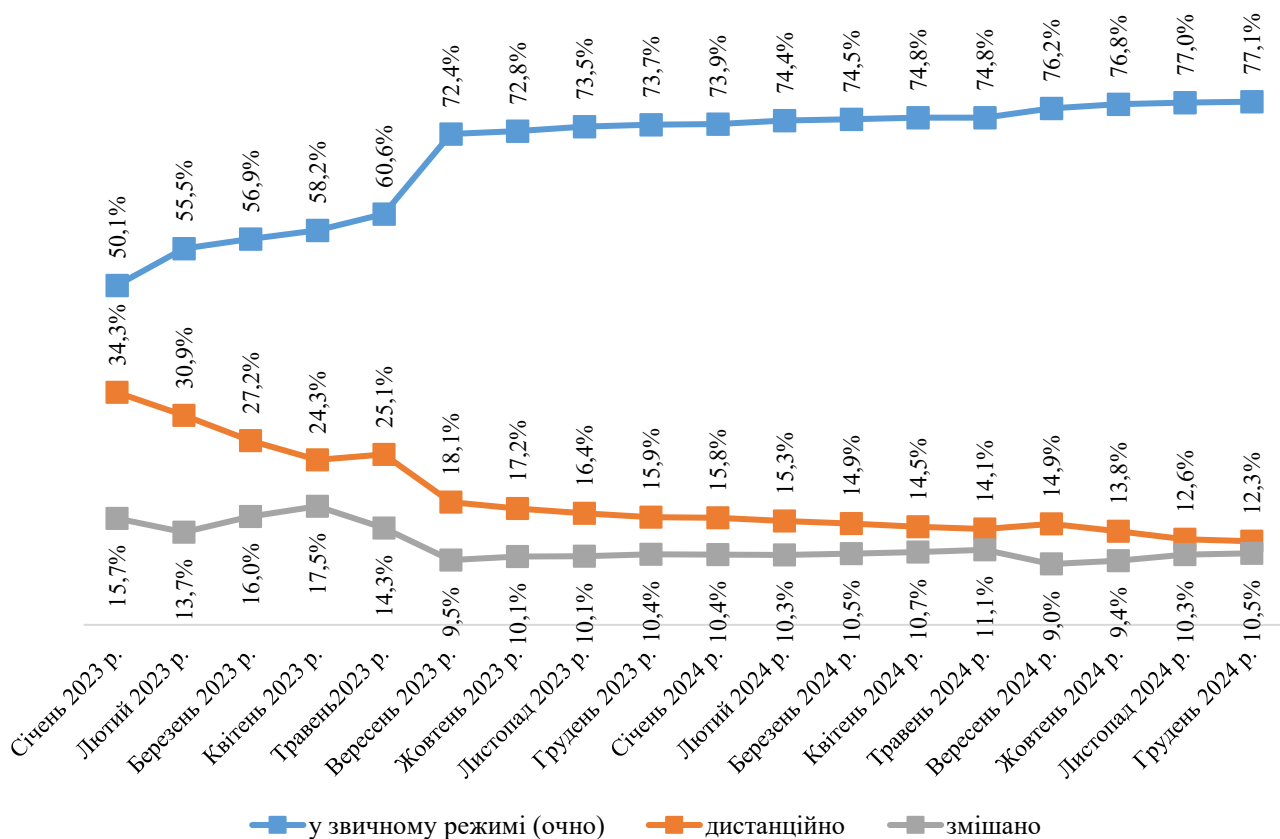

Рис. 1.1.8. Динаміка розподілу чисельності вихованців ЗДО за формами організації освітнього процесу у 2023–2024 рр., %

Побудовано авторами.

Аналіз доступу до дошкільної освіти вихованців із числа ВПО є важливим аспектом оцінки ефективності освітньої політики в умовах воєнного стану, оскільки ця категорія дітей належить до однієї з найбільш соціально вразливих груп населення. Масове переміщення родин, руйнування інфраструктури та нерівномірний розподіл ресурсів є серйозними викликами забезпеченню рівного доступу до дошкільної освіти, що потребує гнучких управлінських рішень і адаптації освітнього середовища. Упродовж 2023–2024 рр., за оперативними даними департаментів освіти обласних військових адміністрацій та КМДА, спостерігалася висхідна динаміка кількості ЗДО, що надають освітні послуги внутрішньо переміщеним здобувачам освіти. Загалом у грудні 2024 р. порівняно із січнем 2023 р. мережа таких ЗДО зросла на 26,3 % і становила 65,3 % від загальної кількості ЗДО, які станом на грудень 2024 р. надавали освітні послуги. Також у грудні 2024 р. порівняно із січнем 2023 р. більш ніж удвічі (на 122,5 %) зросла чисельність внутрішньо переміщених здобувачів освіти в ЗДО, що функціонують. Чимало ЗДО, які призупинили свою статутну діяльність, стали прихистком для ВПО. Найбільше таких закладів зафіксовано в лютому 2023 р. (166 од.), найменше – у листопаді й грудні 2024 р. (23 од.). Динаміку забезпечення дошкільною освітою внутрішньо переміщених здобувачів освіти наведено на рис. 1.1.9.

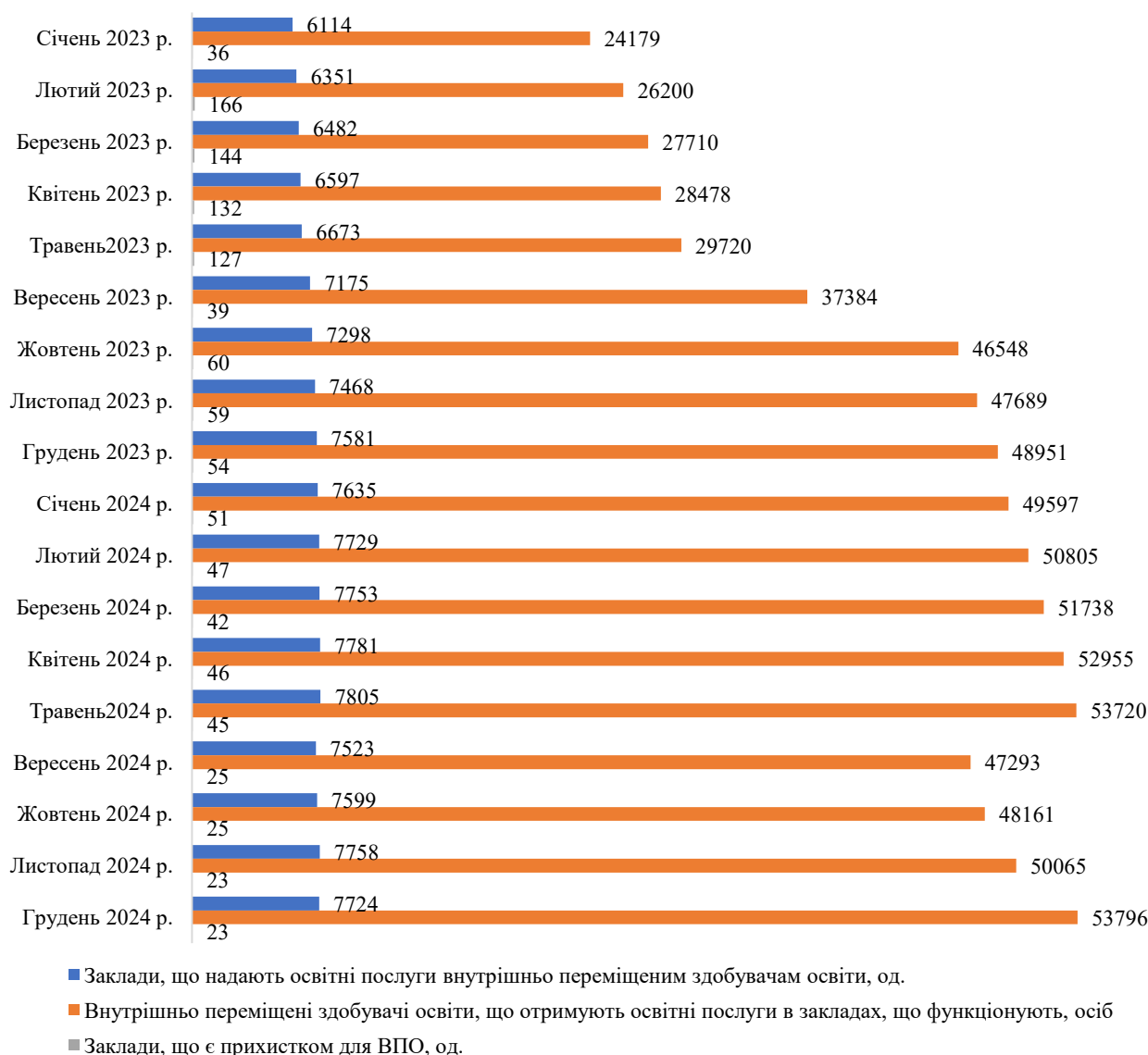

Рис. 1.1.9. Динаміка кількості закладів дошкільної освіти та ВПО у 2023–2024 рр., од., осіб

Побудовано авторами.

Одним із пріоритетних напрямів освітньої політики держави, зокрема у сфері дошкільної освіти, в умовах правового режиму воєнного стану є забезпечення права на доступ до освіти осіб з ООП. Україй важливим є продовження здобуття дошкільної освіти дітьми з ООП за місцем їх проживання чи тимчасового перебування. Аналіз доступу дітей з ООП до дошкільної освіти є ключовим показником рівня інклюзивності освітнього середовища, що демонструє ефективність системи забезпечення рівних можливостей для всіх вихованців. За оперативними даними департаментів освіти обласних військових адміністрацій та КМДА, упродовж 2023 і 2024 рр. кількість інклюзивних груп та вихованців з ООП у ЗДО, що надавали освітні послуги, поступово збільшувалася. Загалом на кінець аналізованого періоду кількість інклюзивних груп зросла на 68,5 %, а чисельність вихованців з ООП – на 97,4 % порівняно із січнем 2023 р. (рис. 1.1.10).

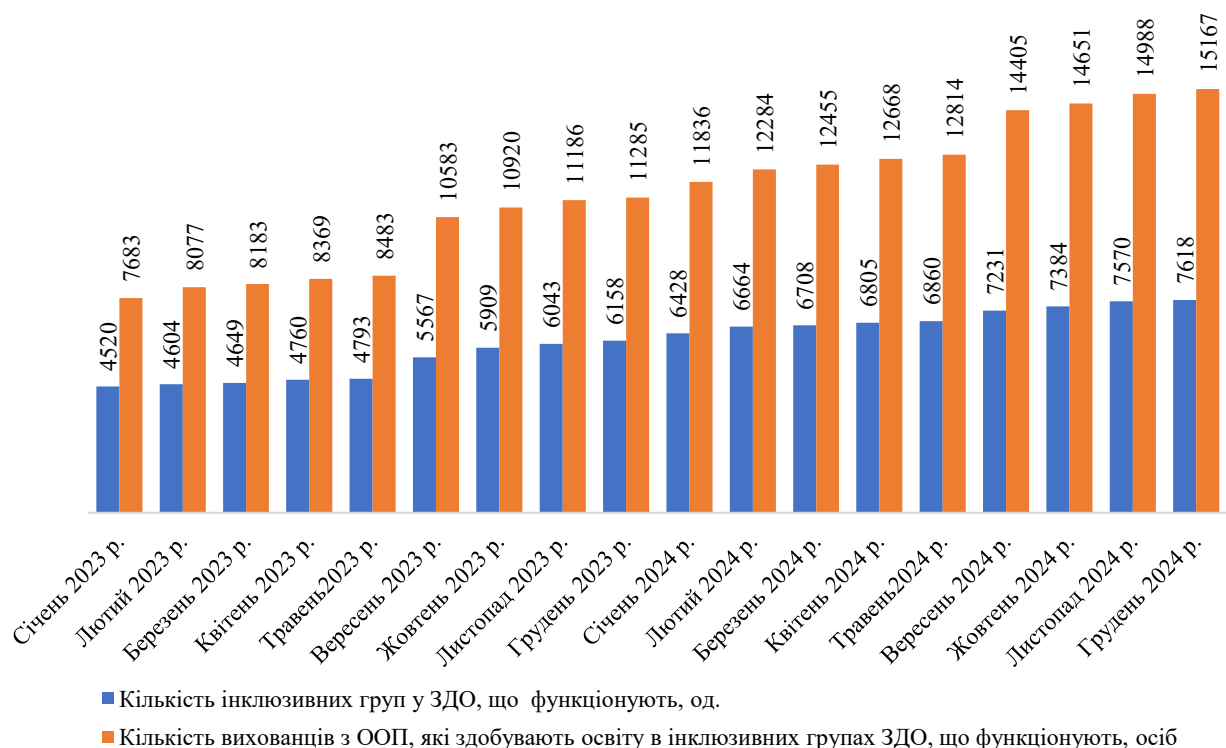

Рис. 1.1.10. Динаміка кількості інклюзивних груп і вихованців з ООП у ЗДО, що функціонують, у 2023–2024 рр., од., осіб

Побудовано авторами.

За результатами дослідження, проведеного протягом травня – червня 2024 р. ДНУ «Інститут освітньої аналітики»³, розумно пристосоване середовище повністю або частково створено в 61,5 % ЗДО; не створено, але планується створити у 18,7 % ЗДО; у решті закладів таке середовище для вихованців з ООП не створено через відсутність потреби та з інших причин. На закупівлю необхідного для організації інклюзивного навчання дітей з ООП обладнання 42,7 % закладів освіти залучають поряд із субвенцією інші джерела фінансування, 28,4 % закладів витрачають лише субвенцію, решта залучають тільки зовнішню допомогу. За відповідями 46,4 % батьків дітей з ООП, у ЗДО створено розумне пристосування, а за відповідями 40 % – безбар’єрний простір. Також 90,6 % батьків зазначили, що їхні діти з ООП відвідують дитячий садок із задоволенням.

Ще одним ключовим чинником забезпечення стабільності та якості освітнього процесу в умовах воєнного стану є збереження кадрового потенціалу ЗДО. Аналіз чисельності педагогічних працівників, їх професійного складу й динаміки змін дає можливість оцінити виклики, спричинені міграційними процесами, психологічним навантаженням і кадровими втратами, а також змінити напрями підтримки та відновлення кадрового ресурсу системи дошкільної освіти. За даними Держстату, облікова кількість штатних педагогічних працівників ЗДО на кінець 2022 р. становила 123 183 особи, а на

³ Організація інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2024. 66 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2024/12/inklyuziya_do_2024.pdf.

кінець 2023 р. – 118 425 осіб, тобто скоротилася загалом на 3,9 %. У розрізі штатних посад у 2023 р. порівняно з 2022 р. найвідчутніше зменшилася чисельність педагогів ЗДО серед соціальних педагогів (на 13,3 %) і вихователів (на 3,5 %), натомість на 28,5 % зросла загальна чисельність асистентів вихователів в інклюзивних групах (рис. 1.1.11).

Рис. 1.1.11. Кадрове забезпечення ЗДО (облікова кількість штатних педагогічних працівників) за посадами у 2022–2023 рр., осіб

Побудовано авторами.

За оперативними даними департаментів освіти обласних військових адміністрацій та КМДА, загалом упродовж 2023–2024 рр. чисельність педпрацівників (без урахування сумісників) у грудні 2024 р. була меншою на 1,3 %, ніж у січні 2023 р. Найістотніше скорочення чисельності педагогічних працівників у ЗДО зафіксовано на початку 2023/2024 н. р. – на 7,2 % у вересні порівняно з травнем 2023 р. Водночас у лютому порівняно із січнем 2023 р. вона збільшилася майже на 5 % (найвищий показник). Також протягом аналізованого періоду зросла потреба в педагогічних працівниках у ЗДО: кількість вакантних ставок у грудні 2024 р. порівняно із січнем 2023 р. збільшилася на 74,7 % (рис. 1.1.12).

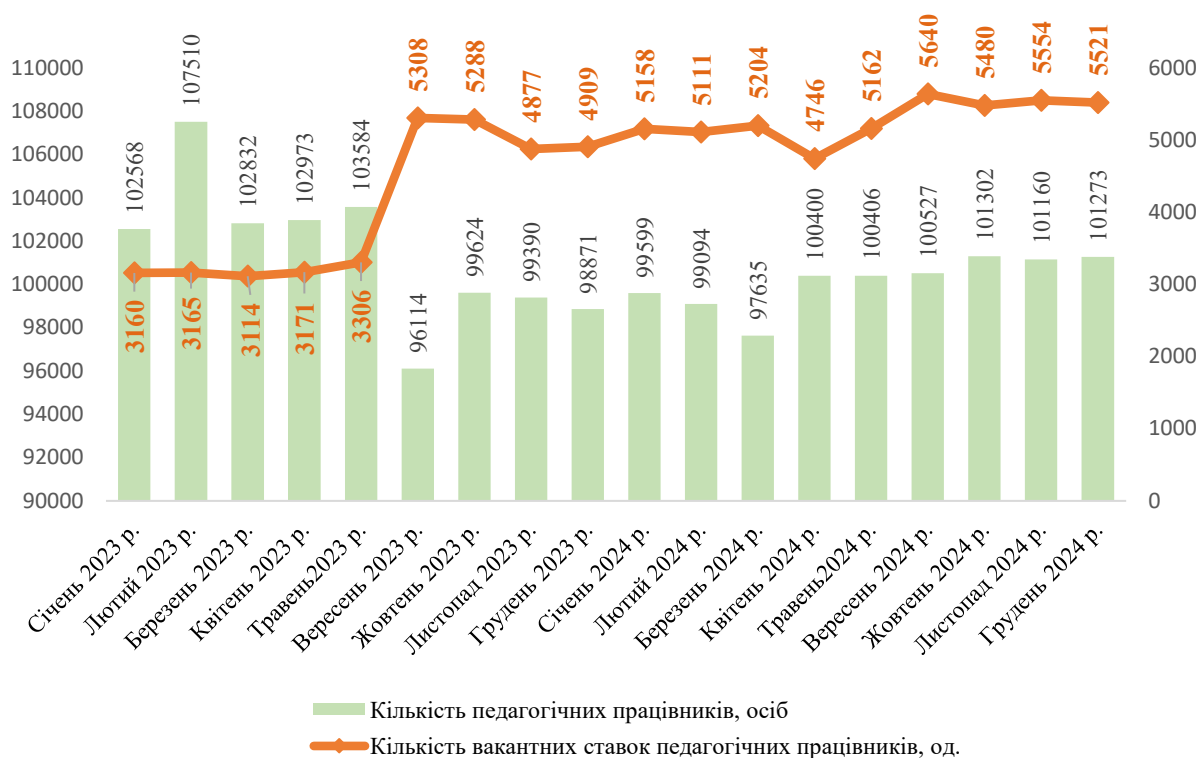

Рис. 1.1.12. Кількість педагогічних працівників і вакантних ставок у ЗДО, що функціонують, у 2023–2024 рр., осіб, од.

Побудовано авторами.

Аналіз оперативних даних департаментів освіти обласних військових адміністрацій та КМДА дає підстави стверджувати, що впродовж аналізованого періоду рівень кадрового забезпечення педагогічними працівниками ЗДО, які функціонують, зріс загалом на 5 % (станом на грудень 2024 р. порівняно із січнем 2023 р.). Найвищий показник забезпеченості становить 94,1 % (у травні 2023 р., у лютому – березні й травні 2024 р.), найнижчий – 87,1 % (у січні 2023 р.). Динаміку щодо кадрового забезпечення педпрацівниками ЗДО, що надають освітні послуги, за два роки відображено на рис. 1.1.13.

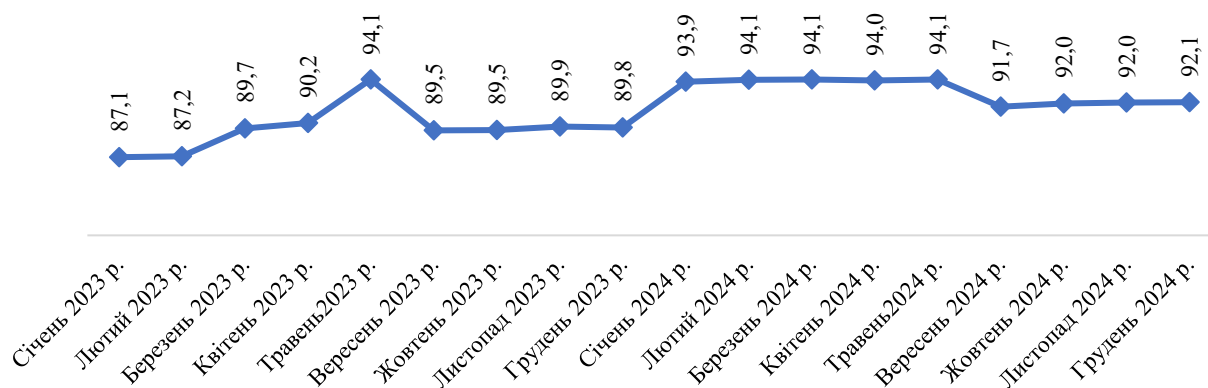

Рис. 1.1.13. Динаміка щодо кадрового забезпечення педагогічними працівниками в ЗДО, що функціонують, у 2023–2024 рр., %

Побудовано авторами.

Умови воєнного часу породжують значні психологічні та соціальні виклики для всіх учасників освітнього процесу, зокрема закладів дошкільної освіти. Це підкреслює важливість підтримки й збільшення ролі психологів і соціальних педагогів, оскільки вони допомагають забезпечувати емоційний добробут дітей, сприяють їх адаптації до змінених умов, знижують рівень стресу та тривожності, підтримують батьків і педагогів у подоланні психологічних труднощів, а також формують безпечне й підтримувальне середовище для розвитку дитини. За оперативними даними департаментів освіти обласних військових адміністрацій та КМДА, загалом із травня 2023 р. до грудня 2024 р. рівень кадрового забезпечення ЗДО, що функціонують, практичними психологами й соціальними педагогами зріс на 5,2 %. Найвищий показник (71,8 %) зафіксовано в листопаді 2024 р., найнижчий (66,5 %) – у травні 2023 р. (рис. 1.1.14).

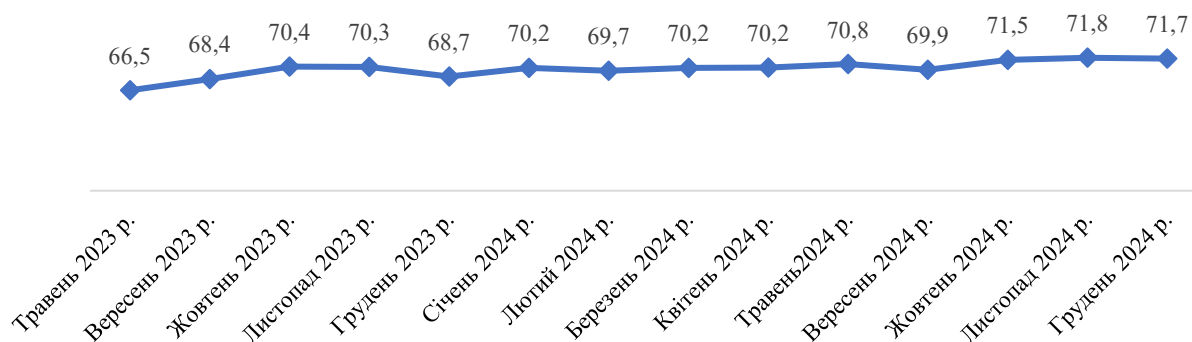

Рис. 1.1.14. Динаміка щодо кадрового забезпечення ЗДО, що функціонують, практичними психологами й соціальними педагогами (травень 2023 р. – грудень 2024 р.), %

Побудовано авторами.

Оскільки частка ЗДО, що надають освітні послуги у звичному (очному) режимі, зросла, дані, які надійшли від департаментів освіти обласних військових адміністрацій та КМДА щодо розподілу чисельності педпрацівників за формами організації освітнього процесу, теж засвідчують збільшення в період із вересня 2023 р. до грудня 2024 р. часток освітян, які працюють у звичному режимі і змішано, – на 4 та 2,6 % відповідно, а також зменшення частки освітян, що працюють у дистанційному режимі, – на 6,6 % (рис. 1.1.15).

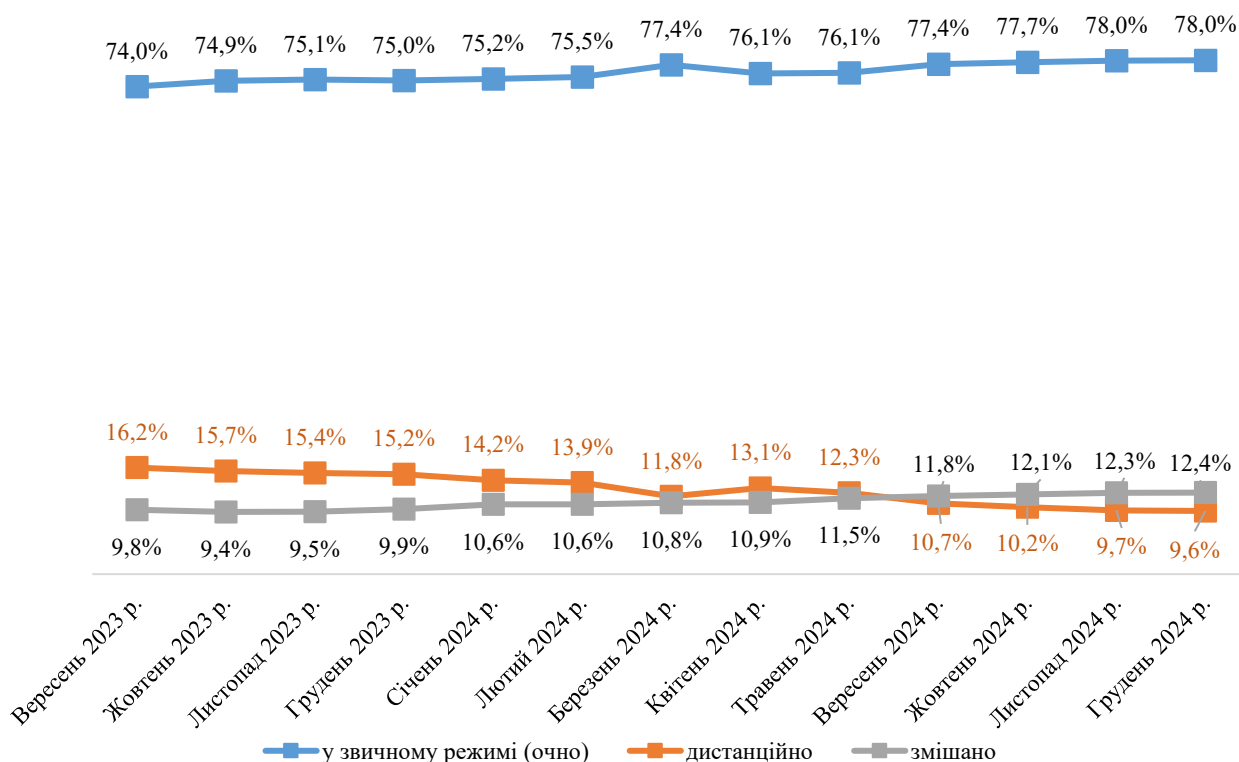

Рис. 1.1.15. Динаміка розподілу чисельності педагогічних працівників ЗДО за формами організації освітнього процесу (вересень 2023 р. – грудень 2024 р.), %

Побудовано авторами.

В умовах воєнного стану МОН продовжує нормативне регулювання діяльності ЗДО. Зокрема, прийнято Закон України «Про дошкільну освіту»⁴, яким передбачено створення максимально сприятливих умов для стрімкого розвитку якісної й доступної дошкільної освіти, а також забезпечення та збалансування інтересів усіх учасників освітнього процесу, й передусім дітей. У цьому законі відображено найкращі національні та міжнародні практики у сфері освіти дітей раннього й дошкільного віку, а також ураховано сучасні євроінтеграційні процеси. Акцент зроблено на пріоритетності дитини як центральної фігури в системі дошкільної освіти, на яку спрямовані відповідні організаційні та управлінські рішення. Закон набирає чинності з 1 січня 2025 р. Детальніше законодавчі зміни розглянемо в підрозділі, присвяченому реформуванню дошкільної освіти.

Упродовж 2023–2024 рр. Міністерство освіти і науки України вживає комплексні заходи щодо модернізації дошкільної освіти, зокрема через оновлення програмного та методичного забезпечення відповідно до Базового компонента дошкільної освіти (державного стандарту). У 2022/2023 н. р.

⁴ Про дошкільну освіту : Закон України від 06.06.2024 № 3788-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>.

оновлено 10 освітніх програм, 30 навчально-методичних посібників і комплектів, у 2023/2024 н. р. отримали гриф МОН 9 нових освітніх програм та 40 навчальних і навчально-методичних посібників; оновлено 12 освітніх програм, 49 навчальних та навчально-методичних посібників. На вебсайті МОН у вільному доступі розміщено матеріали, за допомогою яких педагоги й батьки можуть організувати освітній процес у нових умовах. У рубриці «Сучасне дошкілля під крилами захисту» систематизовано корисні посилання та змістовні матеріали (відеозаняття, поради психолога, літературні твори, цікаві руханки, поради фахівців тощо) для педагогів і батьків.

У листопаді 2023 р. опубліковано звіт⁵ про результати дослідження щодо стану організації освітньої діяльності в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану, проведеного в травні – червні 2023 р. ДНУ «Інститут освітньої аналітики» спільно з Міністерством освіти і науки України й за участі Команди підтримки відновлення та реформ МОН. Мета дослідження – вивчення особливостей організації освітньої діяльності в ЗДО в умовах воєнного стану. З’ясовано, що найактуальнішою потребою для забезпечення якісної діяльності закладу (підрозділу) дошкільної освіти, за відповідями директорів (керівників), є облаштування та наповнення освітнього середовища (57,6 %). Не менш актуальною є потреба в облаштуванні укриття (42,8 %). Створення умов для навчання дітей з ООП серед пріоритетів загалом 35,2 % очільників. Оновлення харчоблоку потребує третина закладів (підрозділів) країни. Вихователі як очної, так і змішаної форм навчання для забезпечення якісного освітнього середовища в групі потребують комп’ютерної техніки (78,2 % і 77 %).

У контексті воєнних викликів міжнародна спільнота надає всебічну підтримку системі дошкільної освіти, спрямовану на забезпечення безперервності освітнього процесу, психосоціальну допомогу дітям і педагогам, а також удосконалення матеріально-технічної бази закладів освіти.

Завдяки фінансовій підтримці ЮНІСЕФ у рамках ініціативи «Спільно до навчання» Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація працівників дошкільної освіти» реалізовано проєкт «Забезпечення безперервності навчання та розвитку дітей дошкільного віку в умовах кризи в Україні», в якому взяли участь 1 000 ЗДО з усіх регіонів України. У межах проєкту 220 000 дітей були залучені до проведення тематичних тижнів і отримали ігрові набори; 15 787 дітей здобули дошкільну освіту в змішаному форматі; 19 000 педагогів пройшли навчання з організації освітнього процесу в змішаному форматі, психологічного супроводу, гендерної рівності та безпеки; 5 000 батьків дістали консультативну підтримку.

За сприяння ЮНІСЕФ створена та функціонує онлайн-платформа НУМО з відеозаняттями для дітей віком від 3 до 6 років, корисними порадами від фахівців.

⁵ Дослідження щодо стану організації освітньої діяльності в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2023. 101 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/doshkilna_osvita_report_2023.pdf.

Із початку війни the LEGO Foundation виділено 210 млн данських крон і додано гуманітарний компонент до проєктів, що імплементуються в рамках Меморандуму про співпрацю.

Додатково впроваджуються такі заходи, як імплементація курсу з психосоціальної підтримки, шведська програма соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку PeppyPals (Веселі друзі).

Надано грант для ЮНІСЕФ із метою підтримки забезпечення інтеграції українських дітей дошкільного віку в освітні системи Румунії та Молдови. Створено 58 ігрових і освітніх центрів для розвитку українських дітей.

У 2024/2025 н. р. із метою розширення проєкту «Сприяння освіті» в дошкільній (у рамках Меморандуму про взаєморозуміння між МОН та the LEGO Foundation) і на виконання наказу МОН⁶ до проєкту долучено 111 ЗДО в 11 областях України, що дало змогу охопити проєктом усі її регіони.

1.2. Реформування дошкільної освіти

Реформування системи дошкільної освіти України є невід’ємною складовою загальної стратегії розвитку національної освіти, спрямованої на створення якісних умов для всебічного розвитку дитини з раннього віку.

Стратегічними цілями державної політики у сфері дошкільної освіти й основною метою реформування системи дошкільної освіти України є забезпечення її доступності, подолання черги до дошкільних закладів, розширення мережі ЗДО, зокрема приватних, забезпечення якості дошкільної освіти, а закладів – кваліфікованими та вмотивованими педагогами, створення сучасного, безпечного, комфортного й інклюзивного освітнього середовища, наближення дошкільної освіти України до європейських стандартів, збереження культурних цінностей українського народу, що відповідає потребам дітей та українського суспільства загалом.

Міністерство освіти і науки України в липні 2023 р. представило Візію майбутнього освіти і науки України⁷, однією з цілей якої є реформування дошкільної освіти. Реформа дошкільної освіти в Україні спрямована на забезпечення кожній дитині доступу до якісної освіти. Окреслено стратегічні й операційні цілі у сфері дошкільної освіти, зокрема такі ключові напрями розвитку:

- Доступність освіти – гарантування місця в системі освіти для кожної дитини, зокрема з ООП, через створення безпечного й інклюзивного середовища, розбудову гнучкої мережі закладів і збір актуальних статистичних даних.

- Професійний розвиток педагогів – підготовка та підтримка висококваліфікованих педагогів через оновлення освітніх програм, підвищення

⁶ Про реалізацію проєкту «Сприяння освіті» у закладах дошкільної освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 18.12.2024 № 1758. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/937/93742/6762e0eaa27aa289403099.pdf>.

⁷ Візія майбутнього освіти і науки України / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Viziya.maybutnoho.osvity.i.nauky.Ukrayiny/12.07.2023/Viziya.maybutnoho.osvity.i.nauky.Ukrayiny-12.07.2023-2.1.pdf>.

кваліфікації, залучення волонтерів і розвиток управлінських кадрів у дошкільній освіті.

- Якість освіти – адаптація програм до європейських стандартів, удосконалення освітнього середовища, оновлення науково-методичного забезпечення, посилення психологічної підтримки та раннє виявлення особливих освітніх потреб.

- Моніторинг і оцінювання – створення системи зовнішнього оцінювання якості освіти, науково обґрунтованих підходів до контролю та незалежного моніторингу освітньої політики.

- Ефективне управління та фінансування – запровадження нової моделі фінансування, покращення умов праці, цифровізація документообігу, міжвідомча співпраця та розвиток партнерства у сфері дошкільної освіти.

Наступним кроком у напрямі реформування системи дошкільної освіти став «Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року»⁸, відповідно до якого першим пріоритетом визнано освіту дітей раннього та дошкільного віку. Стратегічним планом передбачено вісім ключових ініціатив, спрямованих на оновлення системи дошкільної освіти з урахуванням викликів, пов'язаних із функціонуванням галузі в умовах воєнного стану, зокрема:

1. Державний стандарт дошкільної освіти. Оновлення змісту освіти дітей раннього й дошкільного віку відповідно до Європейської рамки якості дошкільної освіти. Забезпечення наступності між ланками дошкільної та початкової освіти. Оновлення освітнього середовища провайдерів дошкільної освіти за принципом універсального дизайну.

2. «Моя Фортеця». Облаштування кожного ЗДО надійним укриттям, дружнім до всіх учасників освітнього процесу, гарантування захисту, колективної й індивідуальної безпеки.

3. Safeguarding policy. Проект розроблення політики захисту дітей від фізичного, психологічного та сексуального насилля.

4. Трансформація системи оплати праці в ЗДО. Розроблення та пілотування нової системи оплати праці для працівників ЗДО.

5. Діджиталізація дошкілля. Упровадження електронної черги в усіх ЗДО країни, оновлення матеріально-технічної бази, забезпечення ЗДО ноутбуками й планшетами для поліпшення умов праці та комунікації з батьками.

6. Упровадження англійської мови в ЗДО. Розроблення та впровадження практик вивчення англійської мови в дошкільних освітніх закладах.

7. Швидкий старт. Розроблення та впровадження скороченого курсу підготовки вихователів, що полегшить доступ до професії та частково розв'яже кадрову проблему в системі освіти дітей раннього й дошкільного віку.

8. Альтернативні форми ЗДО. Проект створено для моделювання ефективних рішень щодо альтернативних типів дитячих садків, а також їх подальшого впровадження на територіях із різними умовами (відповідно до

⁸ Стратегічний план діяльності МОН до 2027 року / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/strategichniy-plan-diyalnosti-mon-do-2027-roku>.

безпекової ситуації, руйнувань інфраструктури, чисельності дітей, демографічної ситуації, складу населення, економічного розвитку тощо).

Також у документі окреслено стратегічні й операційні цілі, завдання та показники результативності, що забезпечує системність управління, моніторинг ефективності і прозорість освітньої політики та дає можливість оптимально розподіляти ресурси й коригувати заходи відповідно до досягнутих результатів.

Очікується, що досягнення всіх ключових ініціатив, стратегічних і операційних цілей, виконання завдань, передбачених стратегічним планом щодо реформування дошкільної освіти, приведе до таких результатів:

- Для вихованців: гарантія якісної та доступної дошкільної освіти для дітей, зокрема з ООП, незалежно від місця народження й проживання. Освітнє середовище – безпечне, дружнє, безбар'єрне. Освіта спрямована на розвиток ключових компетентностей і наскрізних умінь, необхідних для успіху в подальшому активному житті.

- Для педагогів: мотивація до професійної діяльності завдяки конкурентоспроможній системі оплати праці. Можливість професійного зростання та поліпшення якості освітнього процесу. Забезпечення доступу до сучасних практик навчання, новітнього обладнання й цифрових ресурсів.

- Для батьків вихованців: спроможність довірити своїх дітей професіоналам та вийти на роботу. Альтернатива вибору різних типів закладів і нових форм навчання для виховання й розвитку дітей відповідно до їхніх освітніх потреб і можливостей. Гарантії, що діти здобуватимуть освіту в безпечному та інклюзивному середовищі з урахуванням потреб кожної й кожного.

- Для країни: вивільнення часу батьків для повноцінної праці та реалізації себе в професії, що сприятиме збільшенню економічної продуктивності й податкових надходжень, економічному зростанню та підвищенню індексу людського капіталу, а також забезпечить державу конкурентоспроможними фахівцями й національну стійкість.

Важливим етапом на шляху реформування системи дошкільної освіти є прийняття Верховною Радою України в червні 2024 р. нового Закону України «Про дошкільну освіту»⁹, що набирає чинності з 1 січня 2025 р.

Закон визначає правові, організаційні й економічні засади функціонування системи дошкільної освіти з метою забезпечення цілісного та всебічного розвитку дитини шляхом виховання, навчання, соціалізації й формування необхідних життєвих навичок і компетентностей та створення максимально сприятливих умов для стрімкого розвитку якісної й доступної дошкільної освіти, а також забезпечення і збалансування інтересів усіх учасників освітнього процесу.

Метою Закону є вдосконалення функціонування системи дошкільної освіти з урахуванням набутого за роки незалежності України інституційного досвіду, забезпечення рівного та безбар'єрного доступу кожного українця до якісної дошкільної освіти, упровадження альтернативних механізмів

⁹ Про дошкільну освіту : Закон України від 06.06.2024 № 3788-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>.

фінансування дошкільної освіти, охоплення дошкільною освітою та додатковою увагою держави дітей від самого народження, утілення ідеї автономії закладу дошкільної освіти й академічної свободи педагога, розвитку ЗДО всіх форм власності та інших суб'єктів освітньої діяльності, підвищення якості дошкільної освіти.

Закон передбачає поліпшення підготовки педагогів і розширення доступу до якісної дошкільної освіти, що є основою успішного навчання в школі.

Для надання дітям якісної й доступної дошкільної освіти, а також забезпечення прав усіх учасників освітнього процесу в документі, зокрема, передбачено такі головні зміни:

- надання щорічної відпустки обсягом 56 календарних днів для всіх педагогічних працівників ЗДО;

- зменшення педагогічного навантаження для вихователів, вихователів-методистів, інструкторів з фізкультури, практичних психологів, соціальних педагогів, асистентів вихователів;

- надання права засновникам ЗДО встановлювати вищі посадові оклади, доплати, надбавки та додаткові винагороди, зокрема доплати за перевищення норми дітей у групі;

- забезпечення органами виконавчої влади та місцевого самоврядування права на територіальну доступність дошкільної освіти для всіх її учасників;

- забезпечення права батьків на формування індивідуальної освітньої траєкторії для дитини;

- надання батькам права вибору форми здобуття дошкільної освіти для їхніх дітей;

- надання батькам права на отримання педагогічної підтримки;

- надання можливості ЗДО запроваджувати різні форми здобуття освіти: очну, мережеву та/або дистанційну;

- забезпечення функціонування нових типів ЗДО: мобільного садка, мінісадка, центру педагогічного партнерства;

- унормоване використання освітніх і парціальних програм;

- затвердження чіткого порядку зарахування дітей до ЗДО комунальної форми власності за територіальним принципом;

- покладання на засновників ЗДО обов'язку щодо забезпечення педагогів ігровими, дидактичними й матеріально-технічними ресурсами;

- визначення особливих умов ліквідації садків у сільській місцевості та спеціальних дитсадків;

- встановлення умов призначення й терміну роботи керівника ЗДО;

- унормування формату педагогічної ради та умов проведення інституційного аудиту.

Отже, реформування системи дошкільної освіти України відбувається в умовах масштабних викликів, спричинених російською збройною агресією та запровадженням воєнним станом, що зумовлює потребу в адаптації освітньої політики до нових реалій. Водночас Україна прагне створити гнучку, інклюзивну

та якісну систему дошкільної освіти, здатну забезпечити сталий розвиток навіть в умовах кризи. Ключовими напрямками реформування є: децентралізація управління, підвищення доступності та якості освітніх послуг, запровадження сучасних підходів до виховання й навчання, а також посилення соціального захисту дітей і педагогів. Визначені стратегічні цілі та механізми їх реалізації сприяють трансформації дошкільної освіти відповідно до європейських стандартів з урахуванням національного контексту й безпекових викликів. Реформування дошкільної освіти є не лише відповіддю на сучасні виклики, а й інструментом забезпечення стійкості та розвитку освітньої системи, що слугує важливою передумовою відновлення й модернізації країни в повоєнний період.

2. РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Третій рік поспіль вітчизняна освітянська спільнота живе та працює в умовах воєнного стану. Сьогодні освітній процес у нашій країні відбувається під звуки сирен, обстрілів, без світла. Дехто взагалі втратив можливість здобувати освіту. Повномасштабна збройна агресія рф проти України принесла масштабні руйнування об'єктів інфраструктури, зокрема закладів освіти. Спостерігаємо тенденцію вимушеного внутрішнього переміщення учасників освітнього процесу, їх виїзду за кордон; знищення українських освітян на тимчасово окупованих територіях, незаконне вивезення українських дітей на територію росії, навчання в умовах блекауту та колосальний психологічний тиск на учасників освітнього процесу.

Станом на 2024 р. майже 3,5 тис. закладів освіти постраждали внаслідок бомбардувань і обстрілів, із них 350 закладів зруйновано повністю. Ворог робить усе для знищення української освіти, бо чудово розуміє її силу.

Незважаючи на продовження повномасштабної російської агресії проти України, трансформація вітчизняної системи освіти триває. При цьому головним пріоритетом залишається людина, її потреби й цінності. Людина, яка, здобувши якісну освіту, зможе відновити державу й забезпечити майбутнє прийдешніх поколінь.

З огляду на це Міністерство освіти і науки України особливу увагу приділяє тому, щоб українські діти, хоч би де вони перебували, мали змогу продовжити здобувати освіту в українській освітній парадигмі.

2.1. Динаміка розвитку загальної середньої освіти

Повна загальна середня освіта в умовах збройної агресії рф проти України: адаптація освітнього процесу, створення безпечних умов

Освітній процес у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) України не зупинився навіть у складних умовах повномасштабної війни з рф. Міністерство освіти і науки України визначило пріоритетним напрямом своєї діяльності забезпечення для якомога більшого числа дітей можливості повернутися до очного навчання, незалежно від місця їх перебування та формату навчання.

За даними Держстату, станом на 1 вересня 2023 р. в Україні функціонувало 12 701 ЗЗСО (на 01.09.2022 р. – 12 976 закладів). Чисельність учнів, що розпочали навчання у 2023/2024 н. р., становила 3 906 174 особи (у 2022/2023 н. р. – 4 041 976 осіб), із них першокласників – 314 281 особа (325 408 осіб), учнів 11 (12)-х класів – 231 557 осіб (225 975 осіб). Освітній процес здійснювався у звичному режимі (очно), дистанційному (з використанням технологій дистанційного навчання) і змішаному (поєднання очного й дистанційного режимів навчання) (рис. 2.1.1).

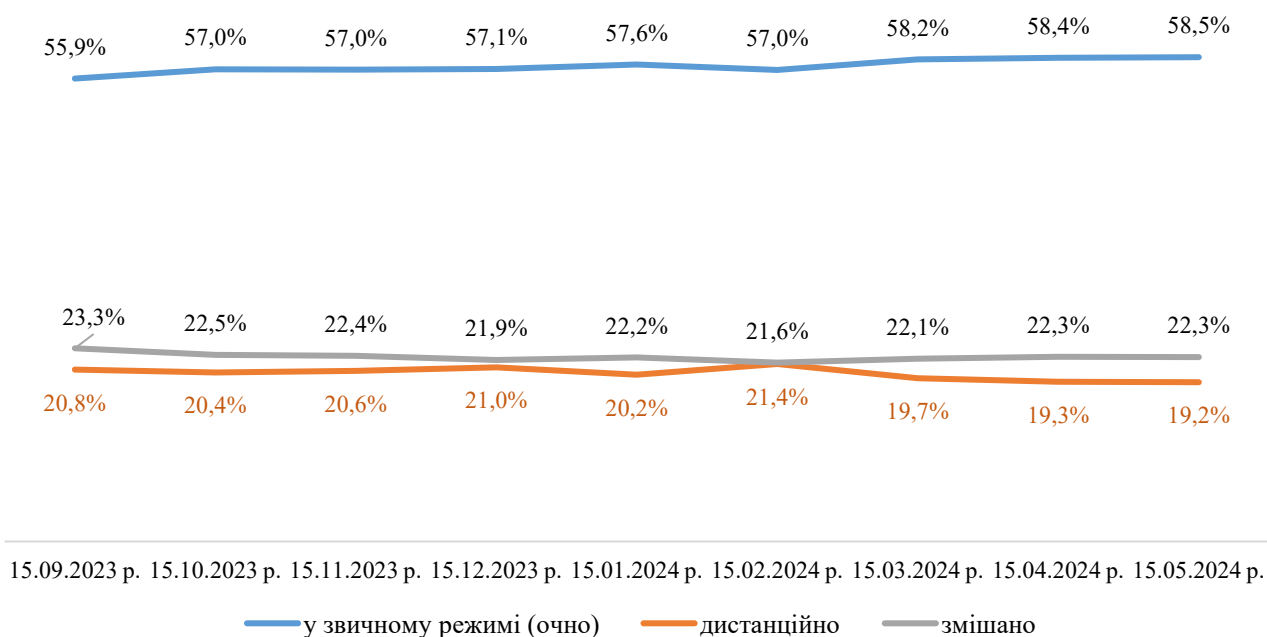

Рис. 2.1.1. Динаміка розподілу ЗЗСО за формами організації освітнього процесу впродовж 2023/2024 н. р., %

Побудовано авторами за оперативними даними Dashboards / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/>.

Станом на 1 вересня 2023 р. налічувалося 1 357 опорних закладів освіти (на 01.09.2022 р. – 1 271 заклад), 1 523 їхніх філій (1 587 філій). Чисельність учнів, охоплених навчанням в опорних закладах, становила 585 946 осіб (на 01.09.2022 р. – 603 658 осіб). Є можливість підвезення до ЗЗСО загалом 292 870 учнів (298 912 учнів). Для школярів, які навчаються в опорних закладах освіти, реалізується 88,4 % (86,2 %) потреби підвезення.

Питання створення безпечних умов для навчання учнів у закладах освіти було й залишається пріоритетним. У межах комплексної політики «Школа офлайн» планується повернути понад 300 тис. дітей до безпечного очного навчання, а там, де це неможливо, створити умови для якісної дистанційної освіти. Таких результатів планується досягти за рахунок капітального ремонту та будівництва укриттів у закладах освіти в прикордонних і прифронтових регіонах. Учні цих шкіл понад три роки навчаються онлайн, тому виведення їх на очне навчання з 1 вересня 2024 р. – один із пріоритетів МОН.

У загальній середній освіті триває впровадження реформи «Нова українська школа» (НУШ). У вересні 2024 р. ця реформа стартує із 7-го класу. Триває пілотування Державного стандарту базової середньої освіти у 8-х класах.

Для реалізації реформи НУШ відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 19.12.2023 № 1346 та від 27.12.2023 № 1374 на кінець 2023 р. на обласні бюджети було додатково перераховано 1 000,0 млн грн на закупівлю мультимедійного обладнання для навчальних кабінетів ЗЗСО. Оскільки ці кошти мають перехідний характер, було розроблено механізми їх використання у 2024 р.

Постановою Кабінету Міністрів України від 05.07.2024 № 796 «Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти “Нова українська школа” у 2024 році» передбачено виділення коштів субвенції (загалом 1,5 млрд грн) на придбання засобів навчання й обладнання, комп’ютерної та мультимедійної техніки для кабінетів класів, в яких впроваджується Державний стандарт загальної середньої освіти (1,22 млрд грн – для 7-х класів НУШ на закупівлю засобів навчання, обладнання, комп’ютерного й мультимедійного обладнання для кабінетів фізики, хімії, біології, географії (природничих наук); 102,54 млн грн – для пілотних 8-х класів НУШ на закупівлю засобів навчання, обладнання, мультимедійного та комп’ютерного обладнання, меблів), навчальної й навчально-методичної літератури, для учнів і педагогічних працівників пілотних закладів загальної середньої освіти (69,24 млн грн – для пілотних 8-х класів НУШ на закупівлю навчальної та навчально-методичної літератури, зокрема, електронних версій і версій з аудіосупроводом). Також передбачено виділення коштів на підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які впроваджують Державний стандарт базової середньої освіти (100 млн грн – на підвищення кваліфікації директорів, їхніх заступників і вчителів, які навчають 7-і класи НУШ, а також пілотних закладів освіти; підготовку та оплату праці тренерів-педагогів і надавачів послуг із професійної підтримки й допомоги освітянам (супервізорів))¹⁰.

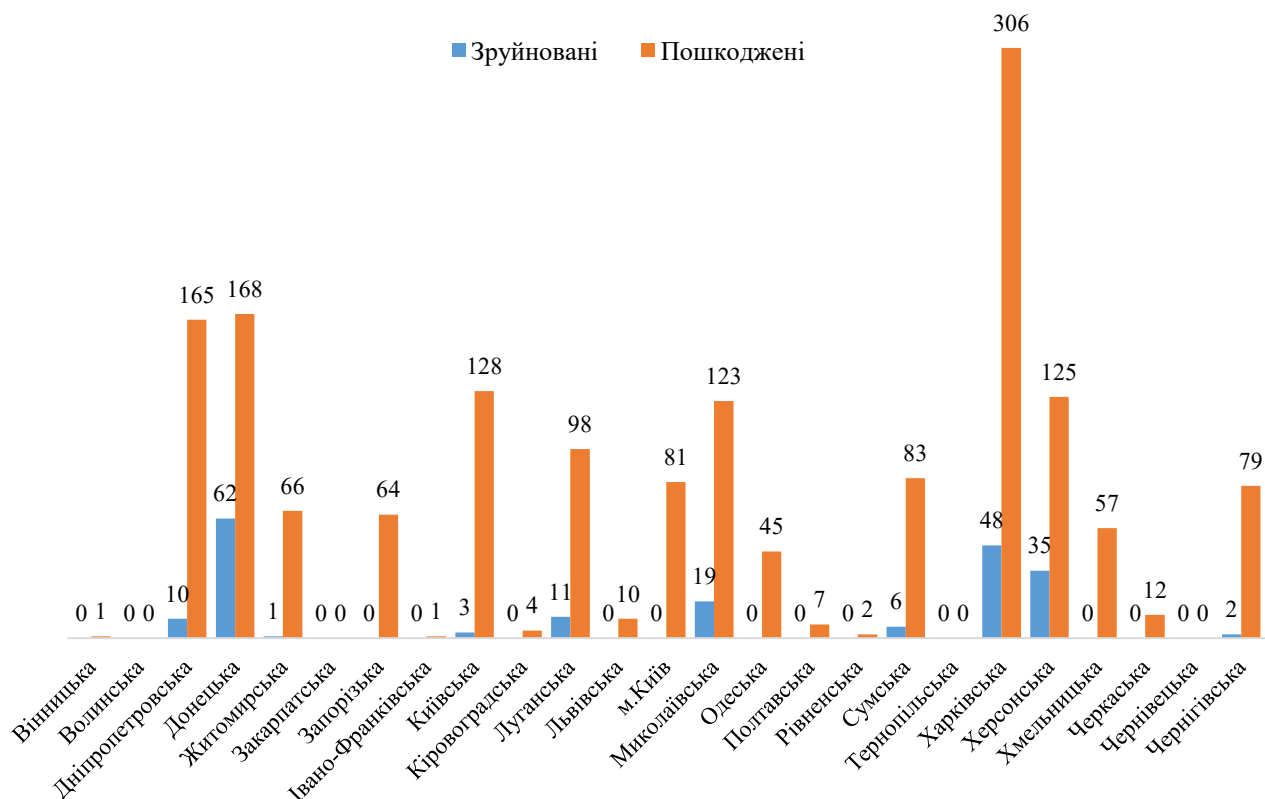
Мережа закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану, обсяги руйнувань та пошкоджень

До початку вторгнення рф в Україні функціонував 13 991 ЗЗСО різних типів і форм власності, де здобували освіту 4,23 млн учнів. За даними МОН, станом на кінець 2023/2024 н. р. (15.05. 2024 р.) функціонували 12 596 ЗЗСО (на 15.05.2023 р. – 12 930 закладів), де за різними формами навчання освіту здобували близько 3 815 565 учнів (близько 4,04 млн учнів).

З початку війни рф проти України ЗЗСО зазнавали руйнувань і пошкоджень, частина з них опинилися на територіях, тимчасово окупованих ворогом. За оперативними даними МОН, станом на 25 липня 2024 р. зруйновано 197 ЗЗСО, включаючи спеціальні й спеціалізовані заклади (на 20.07.2023 р. – 190 закладів), пошкоджено 1 625 ЗЗСО (1 619 закладів).

Найбільше руйнувань ЗЗСО зафіксовано в Донецькій, Харківській і Херсонській областях, пошкоджень – у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях. На жаль, ця цифра постійно зростає (рис. 2.1.2).

¹⁰ Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» у 2024 році : постанова Кабінету Міністрів України від 05.07.2024 № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2024-%D0%BF#Text>.

**Рис. 2.1.2. Інформація про зруйновані чи пошкоджені ЗЗСО
станом на 25.07.2024, од.**

Побудовано авторами за оперативними даними Dashboards / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/>.

***Здобувачі освіти в закладах загальної середньої освіти:
доступ до освіти та проблеми переміщених осіб***

У 2023/2024 н. р. освіту за різними формами навчання здобували близько 3 815 565 учнів (у 2022/2023 н. р. – близько 4,04 млн учнів), при цьому 10 153 ЗЗСО (10 188 закладів) надавали освітні послуги внутрішньо переміщеним здобувачам освіти (ВПО), чисельність яких зросла з 52,3 тис. осіб у 2021/2022 н. р. до 229 052 особи на кінець 2023/2024 н. р., а саме на 15.05.2024 р. (на 15.05.2023 р. – 164,7 тис. осіб); освітні послуги надавалися також 62 271 здобувачу освіти (71,8 тис. особам) із тимчасово окупованих територій (рис. 2.1.3).

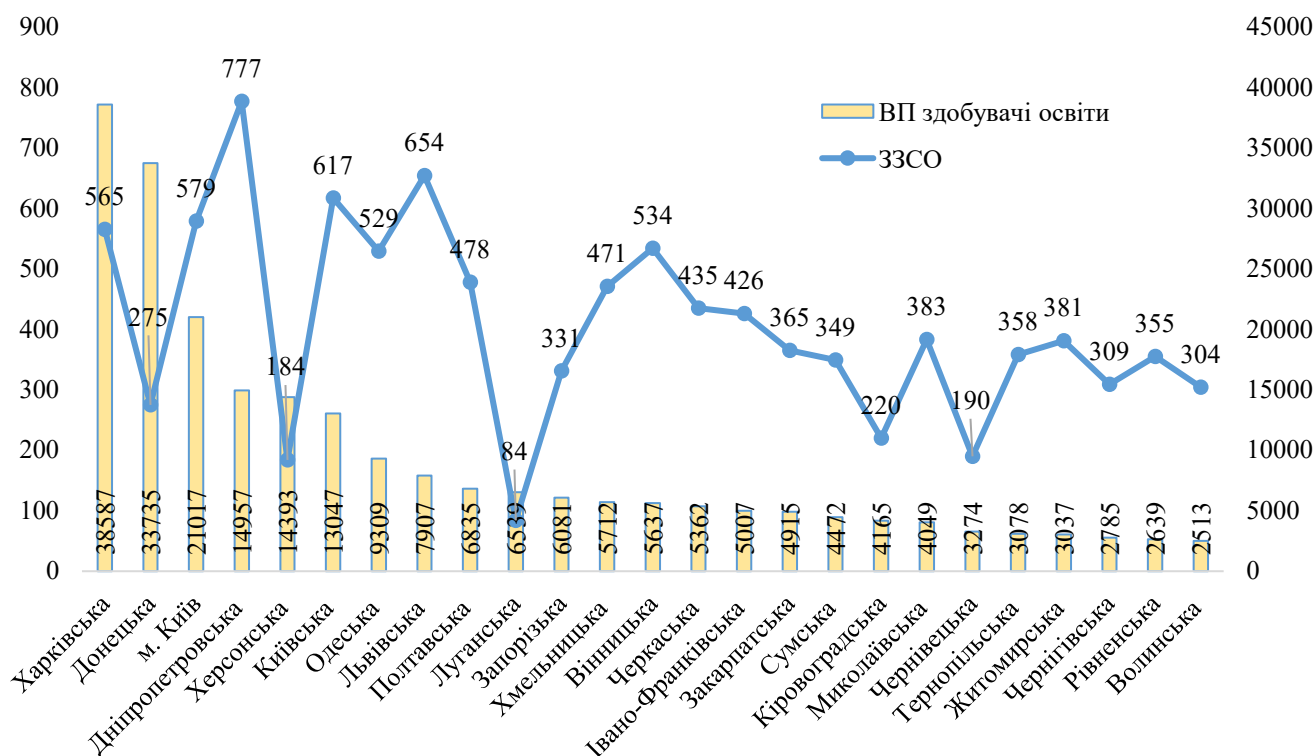

Рис. 2.1.3. Регіональний розподіл 33СО, що надають освітні послуги внутрішньо переміщеним здобувачам освіти, станом на 15.05.2024 р., осіб, од.

Побудовано авторами за оперативними даними Dashboards / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/>.

Навчання дітей за місцем перебування – це один з інструментів залучення дітей до офлайн-освіти. Дистанційне навчання дає знання, але не дає соціально-емоційних навичок, необхідних і важливих для розвитку дитини. Політика Міністерства освіти і науки України «Навчання за місцем перебування» для дітей ВПО передбачає можливість відвідувати очно школу тієї громади, в якій зараз мешкає дитина з батьками. У МОН окреслюють низку переваг у разі офлайн-навчання дитини в місцевій школі, як-от: підвищення якості освіти – діти ліпше навчаються та здобувають глибші знання; соціалізація й розвиток м'яких навичок – діти знаходять друзів і краще ладнають із різними людьми; рівні умови навчання – не потрібно підлаштовуватися під наявність Інтернету, ноутбука чи відключення електрики; більша увага від учителя – педагоги можуть зосередитися на роботі з учнями однієї категорії без подвійного навантаження.

Для переведення дитини до місцевого закладу освіти батькам потрібно:

- перевірити на вебсайті ДНУ «Інститут освітньої аналітики»¹¹ наявність місць у школах;
- подати заяву до обраної школи;
- проінформувати свій заклад освіти про переведення дитини;
- почекати, коли директор(-ка) дистанційної школи переведе дитину до закладу освіти.

¹¹ ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/>.

Тільки в разі відсутності вільних місць у школі за місцем перебування діти можуть залишатися на дистанційному навчанні у своїй «старій» школі.

Уряди багатьох країн, до яких вимушено переїхали учні з батьками, вимагають відвідування дітьми місцевих шкіл. Поєднувати навчання у двох школах – українській і закордонній – надзвичайно складно. З огляду на це для таких учнів запропоновано два варіанти навчання, що допоможе тримати зв'язок з українською системою освіти:

- екстернат чи сімейна форма;
- вивчення українознавчого компонента (українська мова й література, історія України, захист України та інші предмети, які зазвичай не викладають за кордоном) у дистанційних класах. Це може бути 6–8 годин на тиждень за графіком, що не перетинається з розкладом у місцевій школі.

Наказом МОН від 16.05.2024 № 701¹² затверджено Рекомендації щодо використання модифікованих (скорочених) програм з української мови, української літератури, історії України, географії для закладів загальної середньої освіти, що адресовані тим учням, які пропустили навчання або здобували освіту не за українськими освітніми програмами протягом тривалого періоду, а також усім, кому необхідно надолужити чи повторно опрацювати навчальний матеріал.

Розроблено механізм зарахування результатів навчання українських дітей у закладах освіти країни перебування, таблиці співвідношення шкали відповідної країни та української 12-бальної системи¹³.

Державний ліцей «Міжнародна українська школа» забезпечує умови для здобуття початкової, базової та повної загальної середньої освіти за стандартами України громадянами України, які тимчасово або постійно проживають за кордоном. У 2023/2024 н. р. свідоцтва про здобуття базової середньої освіти отримали 585 випускників, про повну загальну середню освіту – 592 випускники.

За даними місцевих органів управління у сфері освіти, у 2021/2022 н. р. за кордон з усіх регіонів України виїхало майже 649 тис. учнів. Найбільше учнів і педагогічних працівників, які станом на 15 травня 2024 р. перебувають за кордоном, припадає на Херсонську, Запорізьку області та м. Київ (рис. 2.1.4). На сьогодні ця цифра зменшилася до близько 400 тис. учнів (у 2022/2023 н. р. – до близько 506 тис. осіб). Розподіл школярів у розрізі зарубіжних країн перебування здійснено за IP-адресами країн відвідування школярами вебсайту Всеукраїнської школи онлайн. Розподіл учнів ЗЗСО, що тимчасово перебувають за кордоном для періоду квітень 2023 р. – травень 2024 р., наведено на рис. 2.1.4 і 2.1.5.

¹² Про затвердження Рекомендацій щодо використання модифікованих програм з української мови, української літератури, історії України, географії для закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2024 № 701. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/666/9a4/45d/6669a445d4e9f635212689.pdf>.

¹³ Про внесення змін у методичні рекомендації щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні : наказ Міністерства освіти і науки України від 13.06.2024 № 836. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0836729-24#Text>.

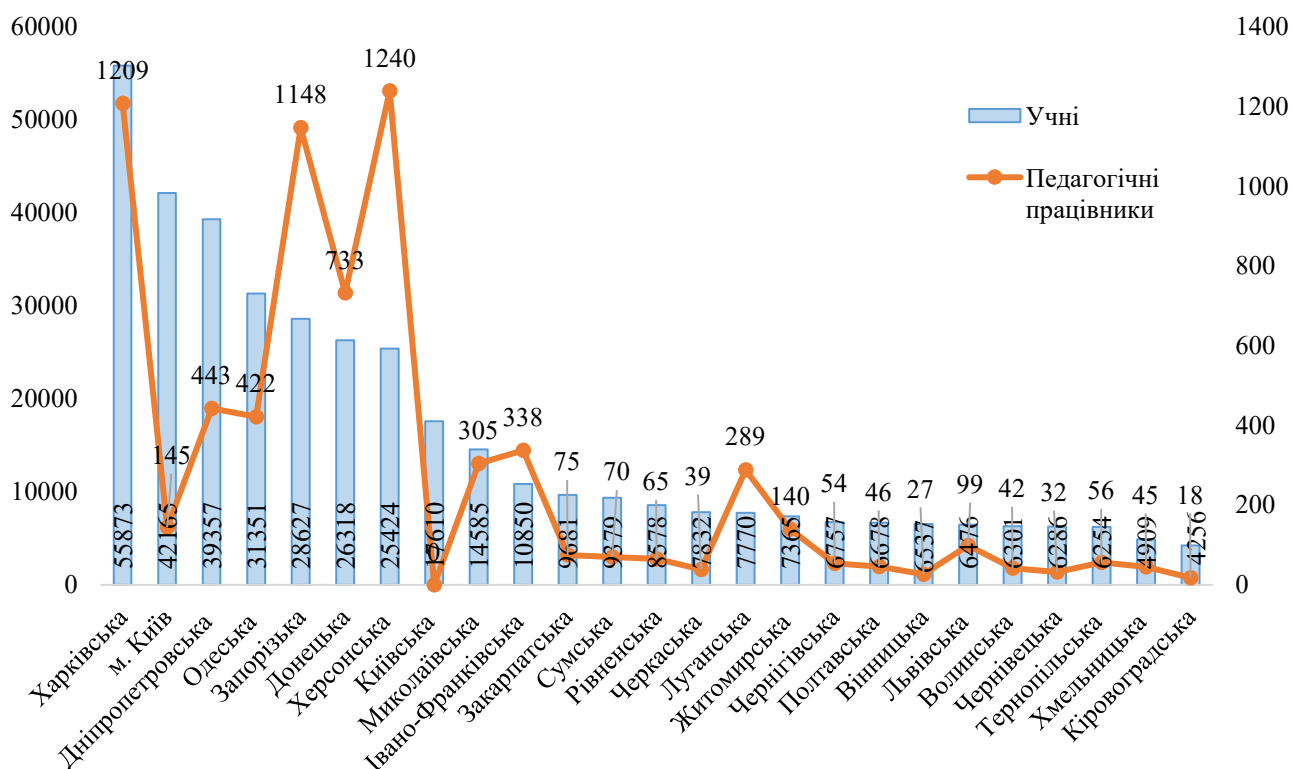

Рис. 2.1.4. Регіональний розподіл чисельності учнів і педагогічних працівників, які продовжують перебувати за кордоном, станом на 15.05.2024 р., осіб

Побудовано авторами за оперативними даними Dashboards / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/>.

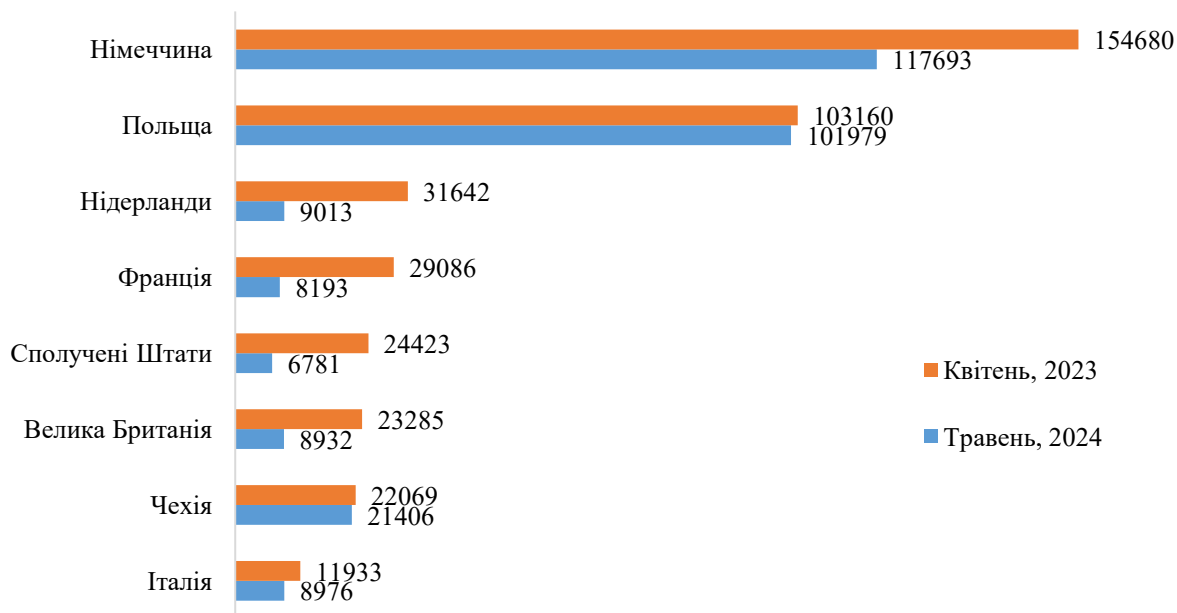

Рис. 2.1.5. Розподіл українських школярів у зарубіжних країнах (квітень 2023 р. – травень 2024 р.), осіб

Побудовано авторами за оперативними даними Dashboards / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/>.

Для дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ), МОН пропонує нові формати навчання, а саме:

1. Індивідуальний план навчання (педагогічний патронаж), тобто індивідуальну роботу вчителя(-ьки) з учнем/ученицею з урахуванням безпекової ситуації.

2. Продовження навчання в дистанційному класі своєї школи за умови, що безпекова ситуація дає змогу відвідувати заняття, а школа на ТОТ відповідає вимогам для функціонування дистанційних класів.

3. Перехід дитини разом з учителем до іншого класу (іншої школи), якщо їхня школа тимчасово припиняє роботу. Для цього батьки мають написати заяву про переведення.

В умовах воєнного стану важливо забезпечити права дітей на безперервне здобуття освіти. МОН створює нормативно-правову базу для забезпечення можливості українських школярів повернутись і продовжити здобуття освіти в Україні. Зокрема, ним затверджено зміни до Методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні. Рекомендаціями (за редакцією 2023 р.) запропоновано **чотири моделі** здобуття освіти дітьми, які вимушено опинилися за межами України, а саме:

1) навчатися тільки в закладі освіти країни перебування учня за очною формою;

2) поєднувати навчання в закладі освіти країни перебування за очною формою та в ЗЗСО України за однією із форм навчання, передбачених законодавством (дистанційною, сімейною (домашньою), екстернатною);

3) навчатися в закладах/класах, які організовано в країнах перебування за ініціативою громадських організацій українців за сприяння органів управління освітою цих країн і місцевої влади та які надають освітні послуги у співпраці з Державним ліцеєм «Міжнародна українська школа», відповідно до укладеного договору;

4) якщо це не суперечить законодавству країни перебування, навчатися тільки в закладі освіти України, зокрема в Державному ліцеї «Міжнародна українська школа», за однією із форм навчання, передбачених законодавством (дистанційною, сімейною (домашньою), екстернатною).

Запропоновані варіанти передусім сприяють оптимізації організації освітнього процесу та зменшують навантаження на дітей, які поєднують навчання в школі країни перебування й у закладі освіти України. Надано рекомендації щодо можливості й способу врахування результатів навчання учнів у зарубіжній школі, проведення підсумкового (семестрового, річного) оцінювання, зокрема для дітей із числа тимчасово переміщених осіб та з ТОТ.

У новій редакції наказу методичні рекомендації доповнено розділом «Рекомендації щодо зарахування результатів навчання українських дітей у закладах освіти країни перебування». МОН рекомендує ЗЗСО, учням, які були вимушені змінити місце проживання й здобували освіту в школах за кордоном, зараховувати результати навчання в закладі освіти за місцем перебування з тих предметів, що передбачені й навчальним планом закладу освіти країни перебування, й навчальним планом української школи.

Міністерством освіти і науки України передбачено можливості здобуття освіти дітьми з ООП у період воєнного стану. Посадовцями підготовлено лист «Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2023/2024 навчальному році» від 31.08.2023 № 1/13094-23¹⁴.

Попри складну ситуацію в країні, число дітей, чиї батьки обирають інклюзивне навчання, й надалі зростає. За п'ять навчальних років, починаючи з 2018/2019 н. р., чисельність дітей з ООП, які здобувають освіту в інклюзивних класах ЗЗСО, збільшилася більш ніж утричі. За офіційними статистичними даними, у 2023/2024 н. р. 40 147 учнів з ООП (у 2022/2023 н. р. – 33 861 учень) здобували освіту в інклюзивних класах ЗЗСО, навчання цих дітей забезпечували 23 662 асистенти вчителя (22 685 асистентів). 1 639 учнів отримували супровід під час інклюзивного навчання (асистент учня).

Водночас у 2023/2024 н. р. продовжували функціонувати 286 спеціальних ЗЗСО (у 2022/2023 н. р. – 273 заклади), де навчалися 38 373 учні з ООП (33 671 учень), яким допомагали 9 946 учителів. Серед цих закладів освіти 76 навчально-реабілітаційних центрів, в яких здобували освіту 8 490 учнів і працювали 2 363 вчителя. Зазначені заклади в умовах війни не лише надавали освітні послуги, а й стали прихистком для внутрішньо переміщених здобувачів освіти.

Діджиталізація освітніх послуг школярам з ООП забезпечила функціонування системи автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ). Це дає змогу батькам (іншим законним представникам) дитини через вебсайт <http://ircenter.gov.ua/> створити кабінет користувача та забезпечити зручний доступ до послуг ІРЦ, що особливо актуально в умовах воєнного стану.

Станом на 15 травня 2024 р. кількість ІРЦ зросла порівняно з 2019 р. (522 центри) на 32,95 %, до 694 од. (на початок 2023 р. – 682 од.). За оперативною інформацією МОН, станом на 15 травня 2024 р. в умовах воєнного стану фактично працюють 666 ІРЦ (на 26.06.2023 р. – 647 центрів), 46 ІРЦ (35 центрів) опинилися на ТОТ. Чисельність педагогічних працівників ІРЦ (учителів-логопедів, учителів-дефектологів, учителів-реабілітологів, практичних психологів) становить 4 022 особи (3 935 осіб), або 80,8 % (79,6 %) загальної потреби (рис. 2.1.6).

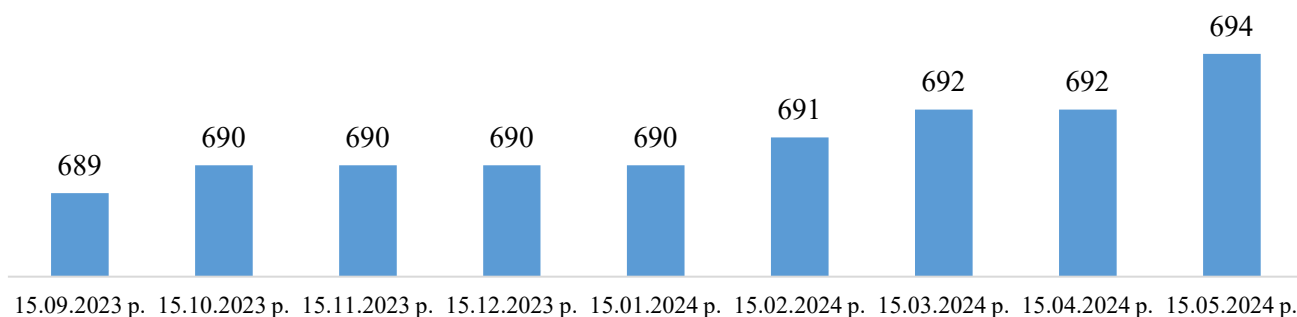

Рис. 2.1.6. Динаміка кількості ІРЦ, од.

Побудовано авторами за оперативними даними Dashboards / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/>.

¹⁴ Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2023/2024 навчальному році : лист Міністерства освіти і науки України від 31.08.2023 № 1/13094-23. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/661/697/cd1/661697cd1afcf137113306.pdf>.

З метою вдосконалення діяльності ІРЦ Міністерство освіти і науки України внесло зміни до Положення про інклюзивно-ресурсний центр¹⁵.

МОН визначено пріоритетні напрями розвитку інклюзивної освіти на 2023–2024 рр. і на період до 2030 р., як-от:

- упровадження й розвиток системи раннього втручання (до 4-х років) на національному та місцевому рівні з урахуванням медичної, психологічної, соціальної й освітньої складових;
- забезпечення надання особам з ООП якісних освітніх послуг відповідно до індивідуальних потреб і можливостей на всіх рівнях освіти;
- підготовка, перепідготовка та підвищення фахової компетентності педагогічних працівників для роботи з особами з ООП;
- відновлення закладів освіти та мережі ІРЦ, зруйнованих і розграбованих під час агресії РФ проти України. Оновлення їхнього матеріально-технічного забезпечення та створення інклюзивного освітнього середовища;
- облаштування укриттів закладів освіти з урахуванням потреб маломобільних груп населення;
- удосконалення системи фінансування інклюзивного навчання з метою раціонального використання державних коштів, запровадження диференційованого підходу з урахуванням особливих потреб учасників освітнього процесу;
- забезпечення освітніх послуг для дітей, які перебувають на довготривалому лікуванні або реабілітації в закладах охорони здоров'я, зокрема в рамках програми «Школа супергероїв».

Педагогічні працівники: організація надання освітніх послуг в умовах війни, сертифікація педагогічних працівників

Загалом станом на 5 вересня 2021 р. налічувалося 445 367 педагогічних працівників, на 15 вересня 2023 р. – 381 936 осіб (на 05.09.2023 р. – 402 793 особи). За даними місцевих органів управління у сфері освіти, у 2021/2022 н. р. за кордон виїхали майже 24 тис. педагогічних працівників, на сьогодні (станом на 15.05.2024 р.) ця цифра зменшилася до 7 тис. осіб (на 15.05.2023 р. – до майже 12 тис. осіб). Отже, спостерігається позитивна тенденція повернення педагогічних працівників до України.

З метою заохочення педагогічних працівників із високим рівнем педагогічної майстерності, які володіють методиками компетентнісного навчання й новими освітніми технологіями, та сприяння їх поширенню, МОН розроблено:

- наказ Міністерства освіти і науки України «Про деякі питання проведення сертифікації педагогічних працівників у 2024 році» від 01.12.2023 № 1464, яким визначено максимальний обсяг заяв, що можуть

¹⁵ Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр : проект постанови Кабінету Міністрів України. URL: <https://mon.gov.ua/news/mon-proponuie-dlia-hromadskoho-obhovorennia-proiekt-postanovy-kmu-pro-vnesennia-zmin-do-polozhennia-pro-inkliuzyvno-resursnyi-tsentr>.

бути подані від кожної з областей на пропорційних засадах (залежно від наявної чисельності вчителів)¹⁶;

- наказ Міністерства освіти і науки України «Про організацію та проведення сертифікації педагогічних працівників у 2024 році» від 10.01.2024 № 20, яким затверджено Графік та процедуру проведення сертифікації педагогічних працівників у 2024 році¹⁷;
- постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування кадрового резерву працівників для роботи у закладах освіти на деокупованих територіях» від 17.10.2023 № 1112¹⁸, якою встановлено нормативні вимоги щодо формування кадрового резерву працівників, які виявляють бажання працювати на деокупованих територіях України, своєчасного забезпечення кадрами закладів освіти, післявоєнного відновлення системи освіти в регіонах, де велися активні бойові дії та які були тимчасово окуповані країною-агресором.

Затверджено типові програми підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників закладів освіти, а саме:

- «Організація фізичного та психологічно безпечного освітнього середовища: реагування на загрози чи надзвичайні ситуації»¹⁹;
- «Діяльність центрів професійного розвитку педагогічних працівників в умовах реформування системи освіти»²⁰.

Міністерством освіти і науки України спільно з Українським інститутом розвитку освіти розроблено Типову програму підвищення кваліфікації директорів та педагогів центрів професійного розвитку педагогічних працівників (ЦПРПП)²¹.

У МОН наголошують, що для збереження кожного учня та вчителя в українській системі освіти пропонується кілька опцій для вчителів, заклади освіти яких можуть припинити роботу:

1. Кадровий резерв.

¹⁶ Про деякі питання проведення сертифікації педагогічних працівників у 2024 році : наказ Міністерства освіти і науки України від 01.12.2023 № 1464. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-deyaki-pitannya-provedennya-sertifikatsiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-u-2024-roci>.

¹⁷ Про організацію та проведення сертифікації педагогічних працівників у 2024 році : наказ Міністерства освіти і науки України від 10.01.2024 № 20. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS38952>.

¹⁸ Про затвердження Порядку формування кадрового резерву працівників для роботи у закладах освіти на деокупованих територіях України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2023 № 1112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1112-2023-%D0%BF#Text>.

¹⁹ Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників закладів освіти «Організація фізичного та психологічно безпечного освітнього середовища: реагування на загрози чи надзвичайні ситуації» : наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2024 № 814. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS39829>.

²⁰ Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації директорів та педагогів центрів професійного розвитку педагогічних працівників «Діяльність центрів професійного розвитку педагогічних працівників в умовах реформування системи освіти» : наказ Міністерства освіти і науки України від 25.06.2024 № 913. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-typovoi-prohramy-pidvyshchennia-kvalifikatsii-dyrektoriv-ta-pedahohichnykh-pratsivnykiv-tsentriv-profesiinoho-rozvytku-pedahohichnykh-pratsivnykiv-diialnist-tsentriv-profes>.

²¹ Типова програма підвищення кваліфікації директорів та педагогів центрів професійного розвитку педагогічних працівників (ЦПРПП) : наказ Міністерства освіти і науки України від 25.06.2024 № 913. URL: https://drive.google.com/file/d/1ihsdYY1KxPVSUUkQGV23FtSByWkxTs_/view.

Щоб потрапити до кадрового резерву, вчитель(-ка) має заповнити заяву, завантажити документи про освіту та засвідчити заяву електронним підписом. Якщо педагога(-иню) зараховують до кадрового резерву, він / вона одержуватиме середню заробітну плату та має пройти спеціальне навчання для вчителів кадрового резерву. З резерву вчителі можуть перейти до іншого закладу освіти, де є вакансії, або ж мати гарантоване місце роботи на деокупованій території.

2. Вакансії для вчителів.

Державна служба зайнятості разом із Міністерством створює форму для збору актуальної інформації про вакансії. Потім надсилає її засновникам закладів освіти для заповнення та розміщує вакансії на своєму вебсайті. Вчитель(-ка) може звернутися до кар'єрного фахівця по консультацію та отримати допомогу в пошуку роботи.

Проведення сертифікації педагогічних працівників в умовах воєнного стану.

У 2023/2024 н. р. сертифікацію проходили вчителі, які виявили бажання взяти участь у сертифікації цього року. Перший етап атестації передбачав незалежне тестування фахових знань і вмінь учителів із певного навчального предмета. Перший етап сертифікації успішно пройшли 1 436 педагогів, із них: 776 учителів початкових класів, 187 учителів математики, 473 вчителі української мови і літератури.

Учасників сертифікації, які за підсумками першого етапу набрали менше ніж 60 % від максимальної кількості тестових балів, вважали такими, що не склали іспит, тому їх не було допущено до участі в наступному етапі. Інформацію про допущення чи недопущення до участі в наступному етапі сертифікації розміщували в кабінетах учасників сертифікації. Крім того, Український центр оцінювання якості освіти передав базу учасників, які успішно пройшли незалежне тестування, до Державної служби якості освіти України. За наступні етапи – самооцінювання учасниками власної педагогічної майстерності й вивчення практичного досвіду роботи учасників сертифікації – відповідає Державна служба якості освіти та її територіальні органи.

Самооцінювання власної педагогічної майстерності здійснювалося за допомогою цифрового продукту Державної служби якості освіти України – інформаційно-аналітичної системи EvaluEd. Завдяки їй кожен учасник сертифікації отримав візуалізацію результатів самооцінювання.

Програми та проєкти з розвитку загальної середньої освіти

У шести університетах завершилася підготовка першого набору офіцерів служби освітньої безпеки (СОБ). Інспектори працюватимуть у школах уже з 1 вересня. Цей проєкт зі створення безпечного середовища охопить до кінця року до 2 тис. закладів освіти з усієї України²².

²² У закладах освіти системи МВС відбулися випуски інспекторів «Служби освітньої безпеки» / Кабінет Міністрів України. 22.07.2024 р. URL: <https://npu.gov.ua/news/u-zakladakh-osvity-systemy-mvs-vidbulysia-vypusky-inspektoriv-sluzhby-osvitnoi-bezpeky>.

Офіцери СОБ виконуватимуть у школах три основні функції:

- правоохоронну: слідкуватимуть за безпекою учнів і освітян, комунікуватимуть з екстреними службами, контролюватимуть перепускний режим тощо;
- наставницьку: сприятимуть національно-патріотичному вихованню української молоді, мотивуватимуть дітей до активної життєвої позиції тощо;
- просвітницьку: спілкуватимуться з учнями про негативні наслідки шкідливих звичок, булінг, кібергігієну, а також навчатимуть шкільні громади, як діяти в разі небезпеки.

Крім того, у разі надзвичайної ситуації чи загрози інспектори забезпечуватимуть евакуацію всіх учасників освітнього процесу.

«Школа офлайн» – це комплексна політика Міністерства освіти і науки України. Під час її розроблення було враховано всі категорії дітей: дітей, переміщених унаслідок військових дій; тих, що перебувають на ТОТ; дітей, які перебувають за кордоном; тих, хто має чи не має доступу до очної або змішаної освіти. Також більшу увагу приділено вчителям, щоб вони могли зосередитися на роботі з учнями однієї категорії без подвійного навантаження.

«Школа офлайн» містить п'ять основних компонентів, що враховують специфіку кожної категорії учнів і вчителів²³:

- 1) інфраструктурні рішення: укриття + автобуси + девайси;
- 2) навчання за місцем перебування дитини;
- 3) перегляд мережі дистанційних шкіл;
- 4) навчання дітей на ТОТ;
- 5) дитина за кордоном.

Проект «Вчися вухами» – це безкоштовні аудіоуроки (наразі їх 474) для учнівства 6–11-х класів. Аудіоуроки не замінюють вчителя в класі, а допомагають опанувати тему та зменшити освітні втрати під час відключень електроенергії, в укритті, за кордоном або для додаткової освіти. Проект «Вчися вухами» реалізовує ГО «Смарт Освіта» за підтримки EDUCO Foundation у рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раст в Україні²⁴. Наприклад, з історії України доступно 110 аудіоуроків для учнів 7–11-х класів, які прослухано вже понад 100 000 разів²⁵.

З метою надолуження / подолання освітніх втрат, що виникли в учнів унаслідок дії воєнного стану, вживається низка заходів. Зокрема, функціонує вебплатформа дистанційного навчання «Всеукраїнська школа онлайн» (ВШО)²⁶.

²³ «Школа офлайн»: як держава планує повернути 300 тисяч дітей до очного навчання / М-во освіти і науки України. 29.07.2024 р. URL: <https://mon.gov.ua/news/shkola-oflain-ia-k-derzhava-planuie-povernuty-300-tysiach-ditei-do-ochnoho-navchannia>.

²⁴ Вчися вухами. URL: <https://audiolessons.nus.org.ua/>.

²⁵ Аудіоуроки з історії України від «Вчися вухами» прослухали понад 100 000 разів: найпопулярніші теми. URL: <https://nus.org.ua/news/audiouroky-z-istoriyi-ukrayiny-vid-vchysya-vuhamy-prosluhaly-ponad-100-000-raziv-najpopulyarnishi-temy/>.

²⁶ Всеукраїнська школа онлайн. URL: <https://lms.e-school.net.ua/>.

Розроблено мобільний застосунок з елементами гейміфікації для учнів 1–4-х класів із математики та читання *«Вивчаю – не чекаю»*²⁷.

ГО «EdCamp Ukraine» презентувала унікальний *державно-громадський проєкт «ПОВІР»*²⁸, назва якого розшифровується як «подолання освітніх втрат і розривів». ПОВІР – це національна освітня платформа, акредитована й збагачена досвідом Організації економічного співробітництва та розвитку, що допомагатиме українським учням середньої й старшої школи виявляти та надолужувати індивідуальні освітні втрати, скорочувати освітні розриви.

Постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2024 № 851 затверджено *Державний стандарт профільної середньої освіти*²⁹. Його застосовуватимуть у:

- 10–12-х класах академічних ліцеїв;
- закладах професійної (професійно-технічної) освіти;
- закладах фахової передвищої освіти (в частині здобуття повної загальної середньої освіти).

Пілотування Стандарту стартує у 2025 р. А повноцінно навчатися за ним учні й студенти почнуть із 1 вересня 2027 р. До цього часу відбуватиметься підготовка до реформи, яка включає:

- затвердження типової освітньої програми й модельних навчальних програм різних інтегрованих курсів і навчальних предметів;
- пілотування;
- зміна мережі закладів освіти (створення академічних ліцеїв тощо).

Державний стандарт профільної середньої освіти передбачає можливість створювати індивідуальну освітню траєкторію, тобто дає змогу учням і студентам навчатися за академічним чи професійним спрямуванням, та запровадить в українську освіту:

- можливість для учнів і студентів обирати профілі навчання (математичний, STEM, ІТ, мовно-літературний тощо);
- години для вивчення навчальних предметів / інтегрованих курсів за вибором;
- години на вивчення предметів / інтегрованих курсів поза профілем.

Улітку цього року МОН оприлюднено *проєкт змін до Типової освітньої програми для 5–9 класів НУШ*³⁰, завдяки яким навчання стане більш гнучким для запровадження різних предметів та інтегрованих курсів, а вчителі зможуть вивільнити час на подолання освітніх втрат в учнів.

Кабінет Міністрів України затвердив *Національну стратегію розвитку фінансової грамотності до 2030 року*³¹. Один з її напрямків «Якісна базова

²⁷ Вивчаю – не чекаю. URL: <https://primary.org.ua/>.

²⁸ ПОВІР. URL: <https://povir.in.ua/>.

²⁹ Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2024 № 851. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoho-standartu-profilnoi-serednoi-osvity-851-250724>.

³⁰ Про затвердження типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти : проєкт наказу Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 № 235. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>.

³¹ Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року / Кабінет Міністрів України. URL: <https://talan.bank.gov.ua/uploads/files/nbu-strategy-fingramotnosti-2030-compressed.pdf>.

фінансова освіта» передбачає заходи з підвищення фінансової грамотності для дошкільнят, школярів і студентів, зокрема створення навчальних ресурсів, модернізацію навчальних програм та впровадження нового обов'язкового курсу «Підприємництво і фінансова грамотність» з 2025 р. у 8-х класах, а з 2026 р. – у 9-х класах у всіх школах України.

МОН затверджено *концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти*³². Потреба в реформуванні зумовлена повномасштабним вторгненням росії в Україну, яке розпочало новий етап глобальної історії та спричинило різючі зміни в українському суспільстві й геополітичній і культурній ситуації в Європі та світі. На думку МОН, історична освіта, що є базовим складником національної безпеки країни, відіграє ключову роль у формуванні світогляду українських школярів і школярок.

Також МОН створено освітній проєкт «*Моя фортеця*»³³. Мета проєкту – створити в закладах освіти безпечні, комфортні, інклюзивні й візуально привабливі укриття. Вони мають діяти як спільні навчальні, відпочинкові й ігрові простори та створювати спокійну, ненапружену атмосферу. Складовою проєкту є платформа *DREAM*³⁴ – цифрова екосистема для управління відновленням закладів освіти. Наразі її доповнено окремим блоком «Фінансова програма» та додано кнопку «Підтримати проєкт зараз».

«*Школа супергероїв*»³⁵ створена як продовження ініціативи ГО «Маленьке серце з мистецтвом», що заснувало мережу шкіл супергероїв для забезпечення конституційного права на освіту дітей, які перебувають на стаціонарному лікуванні в закладах охорони здоров'я. Мережа школи вже налічує понад 17 центрів по всій Україні, і найперший осередок відкрили в «Охматдиті». 8 липня 2024 р., під час влучання російської ракети в київську лікарню «Охматдит» було зруйновано один клас і пошкоджено бібліотеку для дошкільнят «Школи супергероїв». Люди з усієї України за лічені дні зібрали кошти на відновлення лікарні.

У межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» за ініціативи першої леді України Олени Зеленської створено курс «*Уроки щастя*»³⁶ із соціально-емоційного навчання. Цей курс запровадять в українських школах із 1 вересня 2024 р. Він базується на американській програмі із соціально-емоційного навчання Well-Being. Зокрема, курс покликаний сприяти розвитку навичок і знань для щасливого та змістовного життя учнів.

У межах упровадження *реформи шкільного харчування* Україна вийшла на міжнародний рівень і стала учасницею Коаліції шкільного харчування – глобального об'єднання понад 100 країн. Надмета коаліції полягає в тому, щоб виростити здорове покоління зі здоровими харчовими звичками, закладеними ще

³² Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 30.07.2024 № 1072. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity>.

³³ Моя фортеця. URL: <https://fortetsia.gov.ua/>.

³⁴ DREAM. URL: <https://fortetsia.gov.ua/dream.html>.

³⁵ Школа супергероїв. URL: <https://shs.gov.ua/>.

³⁶ Уроки щастя : курс. URL: <https://nus.org.ua/news/uroky-shhastya-v-ukrayinskykh-shkolah-zaprovadyat-novyj-osvitnij-kurs/>.

в дитинстві. Цілі України й зазначеної коаліції повністю збігаються. За чотири роки реалізації реформи в Україні можна відзначити такі ключові досягнення:

- оновлення нормативної бази;
- модернізація інфраструктури;
- облаштування пілотної фабрики-кухні (у м. Бучі Київської області);
- підвищення кваліфікації управлінців і кухарів.

МОН, Мінцифри спільно з Фондацією Олени Зеленської в січні 2024 р. створено об'єднання міжнародних організацій, бізнесів, урядів та меценатів заради доступу до освіти – *Коаліцію Девайсів*³⁷. Вона надає техніку українським школярам для забезпечення безперервної освіти. Цьогоріч об'єднання має на меті закрити критичну потребу в гаджетах для дітей і вчителів із 10 областей України, в яких наразі переважає дистанційне навчання. Від початку ініціативи (станом на 15.04.2024 р.) закуплено понад 45 тис. девайсів, у т. ч. 700 од. від Amazon і 4 850 од. від уряду ОАЕ. У планах – закрити критичну потребу в близько 90 тис. пристроїв для дітей та вчителів.

Перезавантаження реформи «Нова українська школа»: ключові ініціативи та стратегічні цілі

Міністерство освіти і науки України актуалізувало стратегічні пріоритети й цілі своєї діяльності на середньостроковий період до 2027 року³⁸, зокрема для подолання викликів, пов'язаних зі збройною агресією РФ, виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, положень Цілей сталого розвитку, з урахуванням результатів публічних консультацій з експертами у сферах освіти й науки щодо проблем і пропозицій їх розв'язання, положень Візії майбутнього освіти і науки України, з використанням методології управління, орієнтованого на результат (Results-Based Management).

У загальній середній освіті станом на серпень 2024 р. за новими Державними освітніми стандартами навчаються 1–6-і класи, у 7-х класах завершився пілотний експеримент. Важливість якісної освіти для відбудови та розвитку України зумовила потребу в зосередженні уваги на повноцінній реалізації реформи НУШ у базовій школі й підготовці до реформування профільної освіти в Україні.

Ключові ініціативи:

- повна трансформація шкільного простору;
- безпечний освітній простір;
- перезавантаження реформи НУШ у першому та другому циклах базової освіти (5–9-й класи);
- стратегія подолання освітніх втрат;
- націєтворчий компонент змісту освіти;
- професійний розвиток педагогічних працівників;

³⁷ Коаліція Девайсів. URL: <http://surl.li/blwxgl>.

³⁸ Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/sites/1/Docs%20Kampania%20Priyom%2024/Strateh.plan.diyalnosti.MON.do.2027.roku.pdf>.

- нова система оплати праці вчителів і директорів;
- формування системи моніторингу;
- Державний стандарт старшої профільної школи;
- пілотування моделі профільної освіти.

Стратегічні цілі:

1. Учні навчаються в безпечному, сучасному та інклюзивному освітньому середовищі.
2. Учні здобувають якісну освіту відповідно до принципів і підходів НУШ.
3. Зміст освіти адаптовано і трансформовано у зв'язку з викликами війни.
4. Педагогічні команди закладів освіти працюють на основі партнерства та реалізують принципи й підходи НУШ.

2.2. Система освітніх індикаторів для визначення стану впровадження концептуальних положень НУШ у сегменті базової середньої освіти

Реалізація реформи НУШ на рівні базової школи є ключовим етапом модернізації освітньої системи України, адже саме в цьому віковому періоді формуються фундаментальні компетенції та цінності, необхідні для подальшого навчання, самореалізації й активної участі в житті суспільства. Базова школа охоплює середні класи (5–9-й класи), що є перехідним періодом між початковою школою, де закладаються основи знань і навичок, та старшою школою, де завершується профільна підготовка й професійне орієнтування учнів. Саме тому впровадження реформи на рівні базової школи сприяє забезпеченню безперервності та послідовності освітнього процесу й підвищенню його ефективності.

Основною метою НУШ у базовій школі є створення середовища, де учні не лише здобувають теоретичні знання, а й розвивають ключові компетентності, такі як критичне мислення, комунікативні навички, креативність і вміння розв'язувати проблеми. Ці компетентності відповідають вимогам сучасного світу й роблять освіту більш прикладною, гнучкою та орієнтованою на розвиток особистості учня. Реформа також сприяє розвитку особистісно орієнтованих підходів, де в центрі освітнього процесу – індивідуальна траєкторія розвитку кожної дитини.

Реалізація НУШ у базовій школі також передбачає впровадження нових методик навчання, таких як інтеграція знань із різних галузей, проєктне та проблемно-орієнтоване навчання. Ці методики стимулюють учнів до активної участі в освітньому процесі, посилюють мотивацію до навчання, а також сприяють розвитку самостійності й відповідальності. Крім того, реформа сприяє вдосконаленню професійного розвитку педагогів, які отримують можливість застосовувати сучасні освітні технології та підходи, що відповідають стандартам компетентнісного навчання.

Упровадження реформи НУШ вимагає комплексного аналізу й постійного відстеження, механізмом якого є моніторинг. Одним з інструментів

спостереження за реалізацією концептуальних положень НУШ є формування груп (модулів) індикаторів, використання яких під час моніторингових досліджень уможливило отримання актуальних доказових даних, кількісних і якісних показників, що надають інформацію про стан, стабільність або зміни, функціонування чи результативність системи освіти або її окремих аспектів.

Застосування освітніх індикаторів для відстеження реалізації реформи НУШ на рівні базової школи є необхідним для забезпечення об'єктивного моніторингу, оцінки ефективності змін і своєчасного виявлення й усунення потенційних проблем. Індикатори дають змогу кількісно та якісно оцінити рівень відповідності досягнень реформи її початковим цілям, зокрема таким як впровадження компетентнісного підходу, формування ключових компетенцій учнів і підвищення ефективності педагогічних методик. Це забезпечує достовірність даних та сприяє поліпшенню якості управлінських рішень.

Зокрема, освітні індикатори дають можливість вимірювати досягнення базових компетентностей, як-от критичне мислення, комунікативні здібності та креативність, що є ключовими компонентами реформи НУШ. Наприклад, показники академічних досягнень учнів, їхньої мотивації до навчання й ступеня самостійності під час розв'язання освітніх завдань надають інформацію про ефективність запроваджених методик і програм, таких як проєктне навчання та міждисциплінарна інтеграція. Індикатори інклюзивності й доступності освіти допомагають оцінити, наскільки освітнє середовище враховує потреби різних учнів, включаючи дітей з ООП.

Важливу роль відіграє застосування індикаторів під час моніторингу професійного розвитку педагогічних кадрів, адже рівень їхньої підготовки, професійна мотивація та здатність до адаптації нових методик в освітній процес великою мірою визначають успішність реформи на рівні базової школи. Індикатори задоволеності вчителів умовами роботи, рівнем підтримки, можливостями підвищення кваліфікації дають змогу оцінити, наскільки сприятливі умови створено для впровадження нових підходів і методик.

Обґрунтування застосування освітніх індикаторів визначається концепцією моніторингового дослідження. Так, за результатами моніторингового дослідження запровадження концептуальних положень НУШ у базовій школі, проведеного у 2024 р.³⁹, для отримання достовірних даних було сформовано п'ять груп індикаторів як кількісних, так і якісних. Кожний індикатор містив низку внутрішніх показників для отримання максимально деталізованої інформації:

[1] *Забезпечення матеріально-технічним обладнанням навчального кабінету.*

Матеріально-технічне обладнання навчального кабінету є важливим компонентом якісного освітнього процесу, що сприяє ефективному виконанню навчальних програм та створенню сучасного освітнього середовища. Як

³⁹ Дослідження щодо впровадження реформи НУШ у пілотних закладах освіти (базова школа) / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2024. 159 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/pilot_nus_report_2024.pdf.

показник якості освіти цей аспект відображає рівень ресурсної підтримки навчальної діяльності, що є критичним для досягнення освітніх цілей і завдань.

Загалом у матеріально-технічне забезпечення можна включити інтерактивні дошки, мультимедійні проєктори, комп'ютерну техніку, лабораторне обладнання, а також спеціалізовані засоби навчання для проведення практичних і лабораторних занять та ін. Матеріально-технічне забезпечення має відповідати вимогам державних стандартів освіти та програмам навчальних дисциплін. Це передбачає забезпечення кабінетів засобами, які сприяють інтеграції інноваційних методик і технологій в освітній процес. Оснащення навчальних кабінетів сучасними матеріально-технічними ресурсами дає змогу проводити інтерактивні заняття, розвивати практичні навички учнів і стимулювати інтерес до навчання.

В опитуванні вчителів щодо матеріально-технічного забезпечення кабінетів у моніторинговому дослідженні пілотних закладів освіти використовувалися такі показники:

- наявність комп'ютера / ноутбука з безперебійним доступом до Інтернету і в закладі освіти, і власного;
- наявність комп'ютера / ноутбука з безперебійним доступом до Інтернету лише в закладі освіти;
- наявність комп'ютера / ноутбука з безперебійним доступом до Інтернету лише власного;
- відсутність техніки, необхідної для роботи.

Такі показники дають можливість повноцінно оцінити рівень забезпеченості вчителів необхідними для роботи матеріально-технічними засобами.

[2] *Ставлення до модельної навчальної програми.*

Ставлення учителів до нової модельної навчальної програми (МНП) є значущим індикатором якості освіти, оскільки відображає рівень прийняття змін у змісті, методах і підходах до навчання. Успішне впровадження освітніх реформ значною мірою залежить від готовності педагогічного колективу адаптуватися до нововведень, професійного сприйняття ним інновацій та усвідомлення цінності змін для розвитку учнів.

Високий рівень розуміння, позитивне ставлення вчителя до реформи сприяє активному впровадженню змін. Доступ до навчальних ресурсів, методичних рекомендацій і тренінгів для вчителів визначає їхню здатність реалізувати навчальні програми відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти. Оцінка вчителями реалістичності та доцільності програми в повсякденній діяльності є важливим показником її відповідності реальним умовам навчання, оскільки вчителі, які підтримують нову програму, зазвичай активніше застосовують інноваційні методи, що позитивно впливає на досягнення учнів.

У моніторинговому дослідженні ставлення респондентів до запровадженої навчальної програми та/або нового Державного стандарту базової середньої освіти визначалося за допомогою таких критеріїв:

- МНП цілком відповідає ідеям НУШ;
- МНП забезпечує досягнення всіх груп результатів навчання, визначених ДСБСО;
- МНП забезпечує спроможність послідовного досягнення очікуваних результатів навчання;
- МНП є інноваційною й оригінальною;
- МНП відповідає принципам науковості, системності;
- МНП забезпечує зв'язок із попереднім циклом (5–6-й класи);
- МНП має багато спільного з навчальною програмою, чинною до цього;
- МНП забезпечує реалізацію академічної свободи вчителя.

Аналіз відповідей допоміг оцінити ставлення вчителів пілотних класів до змін у навчальних програмах, виявивши ключові тенденції у сприйнятті нововведень та їх вплив на педагогічну практику. Зокрема, дослідження засвідчило, що більшість учителів позитивно сприймають модернізацію програм, відзначаючи їх відповідність сучасним потребам учнів і орієнтованість на розвиток ключових компетентностей.

[3] *Забезпечення навчально-методичними матеріалами.*

Забезпечення навчально-методичними матеріалами, або навчально-методичне забезпечення (НМЗ), є важливим індикатором якості освіти, оскільки безпосередньо впливає на організацію та якість освітнього процесу, його змістове наповнення й ефективність реалізації навчальних програм.

Навчально-методичні матеріали (НММ) виконують ключову функцію в забезпеченні педагогів сучасними інструментами для планування, проведення занять і оцінювання навчальних досягнень учнів. Їх наявність, актуальність та відповідність освітнім стандартам сприяють упровадженню інноваційних підходів, зокрема компетентнісно-орієнтованого навчання. До складових показника НМЗ можна віднести навчальні посібники й підручники, методичні рекомендації, електронні ресурси, матеріали для оцінювання та ін.

У проведеному опитуванні визначався рівень забезпеченості учителів пілоту НММ за такими показниками:

- навчальні посібники (повністю або окремими частинами чи блоками);
- цифрові ресурси (презентації, додаткові матеріали, зокрема на якійсь спеціальній онлайн-платформі, запропонованій авторами НМЗ);
- робочі зошити;
- хрестоматії, довідники;
- посібник (матеріали) для вчителя;
- діагностичні роботи;
- окремі матеріали (фрагменти навчального посібника, навчальні модулі тощо);
- відсутність матеріалів для пілотування.

Також дослідники аналізували частоту й періодичність надходжень НМЗ у розрізі:

- надходили з тижня на тиждень;

- надходили на кожний наступний місяць;
- надходили частинами.

Респонденти також зазначали вчасність надходження матеріалів у відкритих питаннях анкети та обсяги надходжень НММ (надійшли відразу повністю, надходили лише окремі пілотовані матеріали).

[4] Ставлення до навчально-методичних матеріалів.

Ставлення вчителів до НММ відповідної навчальної програми є важливим якісним індикатором, що відображає рівень сприйняття, адаптації та використання цих матеріалів у педагогічній практиці. Цей показник дає змогу оцінити не лише відповідність матеріалів професійним потребам учителів, а й їхній вплив на ефективність реалізації освітніх реформ.

Позитивне ставлення педагогів до НММ свідчить про їхню відповідність сучасним стандартам, практичну зручність і здатність підтримувати впровадження оновлених програм. Негативні оцінки, навпаки, можуть вказувати на проблеми, пов'язані з методологічною невідповідністю, низькою якістю або обмеженою доступністю цих ресурсів. У проведеному опитуванні вчителі оцінювали НМЗ за такими показниками:

- зміст НМЗ відповідає очікуваним результатам, визначеним модельною навчальною програмою;
- обсяг змісту НМЗ є оптимальним для досягнення учнями очікуваних результатів навчання;
- у НМЗ послідовно реалізовано компетентнісний підхід до навчання;
- у НМЗ простежується спрямованість на формування наскрізних умінь і м'яких навичок;
- у НМЗ забезпечено міжпредметні зв'язки з іншими предметами;
- у змісті НМЗ реалізовано ціннісний компонент;
- НМЗ реалізовано мотиваційну та розвивальну функції;
- НМЗ містить виразну українознавчу й громадянську компоненти;
- навчальну (теоретичну) інформацію в НМЗ викладено системно, логічно та послідовно;
- зміст НМЗ є науковим, використано загальноприйняту наукову термінологію;
- змістове наповнення НМЗ відповідає віковим особливостям учнів 7-х класів;
- у НМЗ забезпечено наступність щодо вивченого раніше матеріалу (у 5–6-му класах);
- теоретичний матеріал у НМЗ дещо складний та інколи його забагато;
- теоретичний матеріал викладено традиційно, описово, без елементів дослідницького підходу;
- текстова частина НМЗ відповідає нормам літературної мови;
- ілюстративний матеріал у НМЗ доречний, сучасний і логічно розміщений;
- НМЗ не містить фактологічних помилок та сумнівних тверджень;

- НМЗ має належний цифровий супровід (у вигляді платформи з додатковими матеріалами тощо);
- НМЗ має належний супровід на друкованій основі (зошити, посібник для вчителя тощо);
- методичний апарат НМЗ зрозумілий і спрямований на реалізацію різних підходів у навчанні;
- НМЗ має зрозумілий апарат орієнтування;
- НМЗ містить достатню кількість практичних завдань (вправ / задач);
- завдання (вправи / задачі) в НМЗ цікаві, актуальні, компетентнісні;
- у НМЗ є достатньо завдань проєктного типу (проєктів);
- завдання (вправи / задачі) в НМЗ орієнтовані на учнів з різним рівнем підготовки;
- у НМЗ недостатньо дослідницьких, евристичних завдань, які передбачають пошукову роботу;
- завдання в НМЗ є здебільшого типовими, традиційними, не дуже цікавими для підлітків.

Таким чином, ставлення вчителів пілотних класів до оновлених навчальних матеріалів за визначеними критеріями дає змогу оцінити ефективність матеріалів та визначити, наскільки вони сприяють досягненню цілей освітньої програми, підвищенню рівня знань учнів і вдосконаленню викладацької діяльності й нарешті успішному впровадженню реформи НУШ. Аналіз відповідей учителів допомагає з'ясувати, чи є матеріали зрозумілими, зручними та відповідними їхнім потребам, а також виявити недоліки й проблеми в змісті НМЗ. Це може стосуватися як методичного, так і дидактичного наповнення навчальних матеріалів.

На основі зворотного зв'язку від учителів пілотних класів можна сформулювати рекомендації щодо доопрацювання НММ. Це забезпечує їх відповідність актуальним потребам педагогічної спільноти та учнів. Оцінка ставлення вчителів допомагає визначити ефективні способи поширення й інтеграції оновлених матеріалів в освітній процес. Зокрема, дослідження таких аспектів, як доступність, необхідність додаткових ресурсів або супровідних тренінгів, сприяє розробленню більш комплексних підходів до їх імплементації.

[5] Відповідність навчально-методичних матеріалів принципам НУШ.

Оцінка відповідності НММ принципам НУШ є важливим показником якості освіти, оскільки відображає ступінь ефективності інтеграції освітніх інновацій у практику навчання. З огляду на те, що реформа НУШ спрямована на створення сучасного, інтерактивного освітнього середовища, оцінка відповідності матеріалів зазначеним принципам дає можливість не лише оцінити їх педагогічний потенціал, а й виявити слабкі місця в процесі адаптації нових підходів до національної системи освіти.

У моніторинговому дослідженні запровадження Концепції НУШ у базовій школі вчителі пілотних класів оцінювали відповідність НМЗ за 10-бальною шкалою. За результатами дослідження, респонденти доволі високо оцінили відповідність НМЗ принципам НУШ (більшість поставили на 8, 9 і 10 балів).

Групи індикаторів формувалися під час підготовки моніторингового дослідження щодо створення ефективної мережі ЗЗСО в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ). Ці індикатори застосовувалися безпосередньо під час опитування респондентів. Використання індикаторів сприяло отриманню достовірних даних, що визначають кількісні та якісні зміни в мережі ЗЗСО. Індикатори, про які йдеться, допомогли визначити динаміку зміни мережі ЗЗСО, розташованих у сільській місцевості; охарактеризувати ЗЗСО за ступенями в розрізі «місто / село», тобто типів місцевості. Також було розроблено індикатори для отримання інформації про опорні заклади освіти, а саме про реорганізацію ЗЗСО в опорні заклади та дослідження їх мережі в регіональному розрізі. Для аналізу тенденцій щодо розподілу ЗЗСО за освітніми ступенями було розроблено окремий індикатор. Усі індикатори, використані в дослідженні 2022 р., важливі з огляду на потребу в оптимізації освітньої мережі та забезпеченні рівного доступу до якісної освіти для всіх учнів, незалежно від місця їх проживання. Зокрема, аналіз отриманих індикаторів дав можливість визначити ефективність поточної мережі ЗЗСО в ОТГ, виявити проблемні зони й оцінити потенціал для подальшого розвитку.

Характеристика груп індикаторів подається нижче:

[1] «ЗЗСО, розташовані в сільській місцевості».

У моніторинговому дослідженні розглянуто динаміку зміни кількості ЗЗСО за типами місцевості. Такий аналіз дав змогу простежити зміну кількості ЗЗСО в сільській місцевості та став основою для цього показника якості освіти.

За результатами дослідження спостерігалось істотне скорочення ЗЗСО, розташованих у сільській місцевості. Упродовж семи років щорічне скорочення мережі сільських ЗЗСО становило від 1,9 % (у 2015/2016 н. р. порівняно з 2014/2015 н. р.) до 9,2 % (у 2021/2022 н. р. порівняно з 2020/2021 н. р.). Загалом за період 2014/2015–2021/2022 н.рр. кількість ЗЗСО в сільській місцевості зменшилася на 3 445 од. (29 %) (рис. 2.2.1).

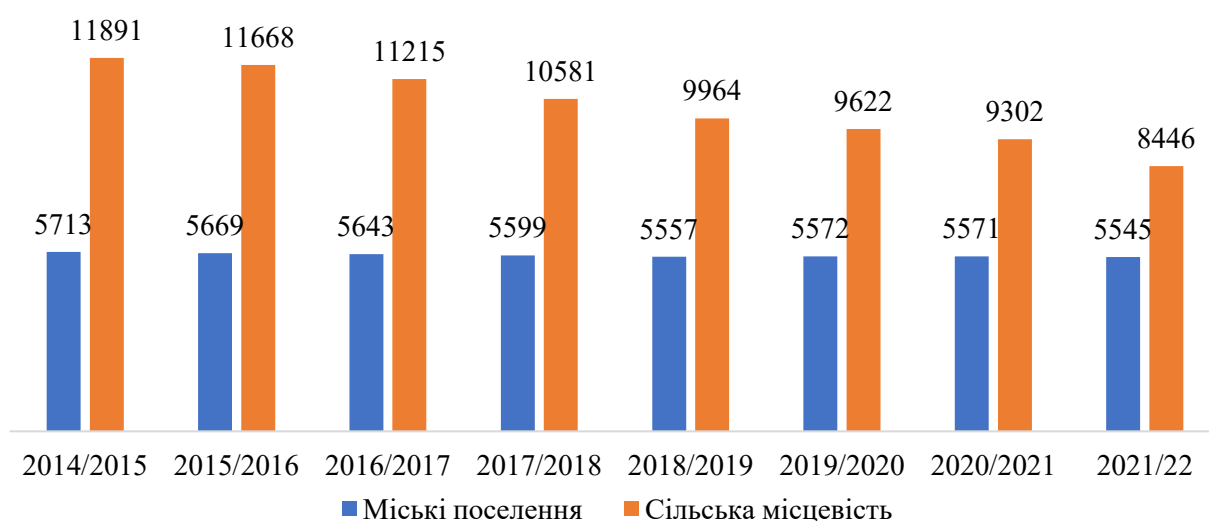

Рис. 2.2.1. Динаміка кількості ЗЗСО протягом 2014/2015–2021/2022 н. рр., од.

Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

[2] «Реорганізація ЗЗСО в опорні заклади освіти».

Стан реорганізації ЗЗСО в опорні школи можна простежити за результатами аналізу динаміки зміни кількості опорних закладів освіти (ОЗО) впродовж 2016–2022 рр.

За результатами дослідження, станом на 1 червня 2022 р. загалом функціонував 1 241 опорний заклад і 1 794 філії, зокрема із жовтня 2021 р. до червня 2022 р. мережа опорних закладів та філій скоротилася на 0,1 %, тобто на 1 заклад і 2 філії (рис. 2.2.2).

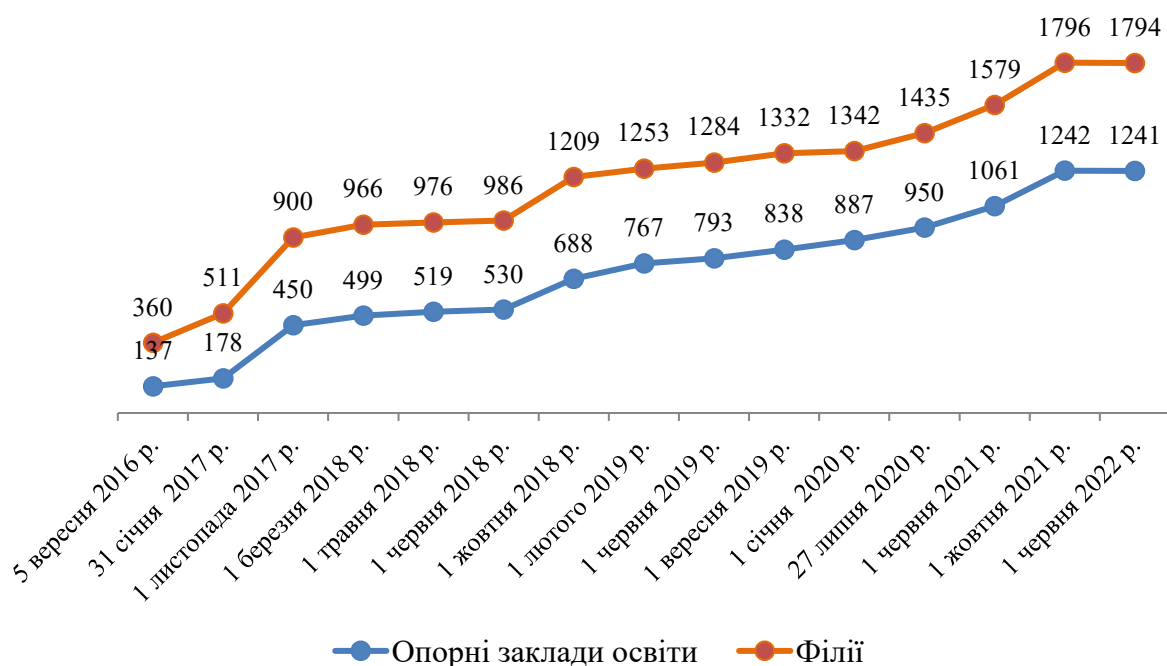

Рис. 2.2.2. Динаміка розвитку мережі ОЗО та їхніх філій в Україні протягом 2016–2022 рр., од.

Побудовано авторами за даними директорату дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти Міністерства освіти і науки України.

[3] «Опорні заклади освіти в регіональному розрізі».

У моніторинговому дослідженні також було відстежено динаміку зміни кількості ОЗО в регіональному розрізі.

За результатами аналізу, у період із 1 жовтня 2021 р. до 1 червня 2022 р. мережа опорних закладів скоротилася на один заклад (0,1 %) у Миколаївській області. Водночас за досліджуваний період за загального скорочення на 2 філії по Україні в регіональному розрізі простежуються різні тенденції. Так, у п'яти областях мережа філій залишилася без змін, а саме в Житомирській, Запорізькій, Полтавській, Черкаській і Чернігівській. У восьми областях кількість філій зросла, і найбільше в Кіровоградській області (на 63,7 %). Водночас в 11 областях мережа філій скоротилася, й найбільше в Київській області (на 40 %).

[4] «ЗЗСО за освітніми ступенями».

Аналіз загальних тенденцій щодо розподілу ЗЗСО за рівнями освіти дав змогу сформулювати показник якості освіти та констатувати, що в Україні

найбільше ЗЗСО I–III ступенів: їхня частка в загальній кількості закладів різних ступенів щорічно послідовно збільшується з 64,6 % у 2016/2017 н. р. до 69 % у 2020/2021 н. р. за загального зменшення мережі на 14,4 % у 2020/2021 н. р. порівняно з 2016/2017 н. р. Найменшу частку в загальній кількості закладів різних ступенів (від 0,4 % у 2016/2017 н. р. до 0,5 % у 2020/2021 н. р.) становлять ЗЗСО II–III ступенів, при цьому впродовж аналізованого періоду таких закладів збільшалося на 14 %. Частка ЗЗСО I–II ступенів коливалася від 26,3 % у 2016/2017 н. р. до 23,1 % у 2020/2021 н. р., у цілому за період мережа закладів цього рівня освіти скоротилася на 29,4 %. Мережа ЗЗСО I ступеня загалом зменшилася на 32,8 %. Її частка в загальній кількості закладів усіх рівнів загальної середньої освіти послідовно зменшується впродовж чотирьох навчальних років, починаючи з 2016/2017 н. р., а в 2020/2021 н. р. зросла на 0,4 % (рис. 2.2.3).

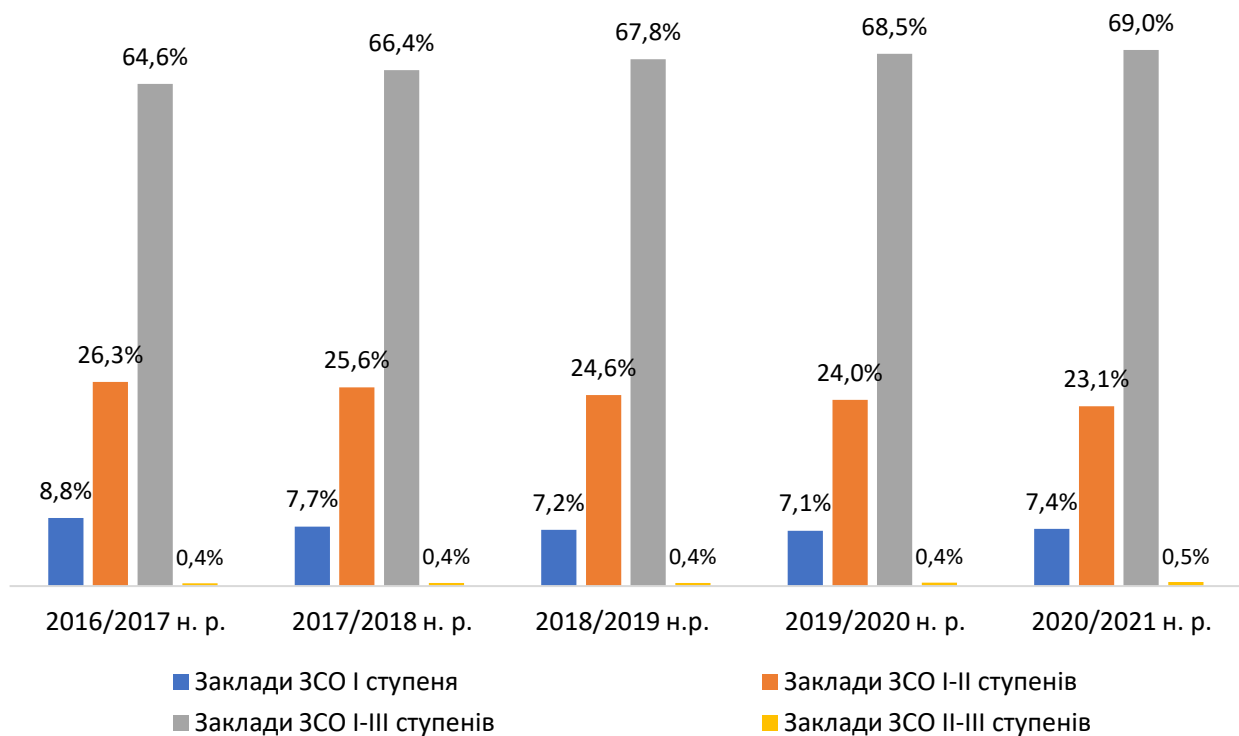

Рис. 2.2.3. Динаміка частки ЗЗСО за освітніми рівнями у 2016/2017–2020/2021 н. рр., %

Побудовано авторами за даними інформаційних бюлетенів «Заклади загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватні заклади» за відповідний навчальний рік. URL: <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/informatsijni-byulleteni/>.

[5] «Характеристика ЗЗСО за ступенями в розрізі місто / село».

Проаналізувати мережу ЗЗСО за рівнями освіти можна й у розрізі типів місцевості. Серед міських ЗЗСО більшість (у середньому 88,1 %) становлять ЗЗСО I–III ступенів, їх мережа у 2020/2021 н. р. загалом скоротилася на 9,5 % порівняно з 2016/2017 н. р. Кількість ЗЗСО I–III ступенів, розташованих у сільській місцевості, поступово зростає. Частка таких ЗЗСО в загальній кількості

закладів за рівнями освіти щорічно збільшується, від 53,9 % у 2016/2017 н. р. до 59 % у 2020/2021 н. р. за загального скорочення їх мережі за період на 18 %. Частка ЗЗСО I ступеня в сільській місцевості зменшилася з 11,1 % у 2016/2017 н. р. до 8,5 % у 2020/2021 н. р. за загального скорочення мережі закладів цього рівня освіти за період на 42,5 %. Загалом щороку близько третини ЗЗСО, розташованих у селах і селищах, становлять ЗЗСО I–II ступенів, їх мережа за період також зменшилася на 30,4 % (рис. 2.2.4).

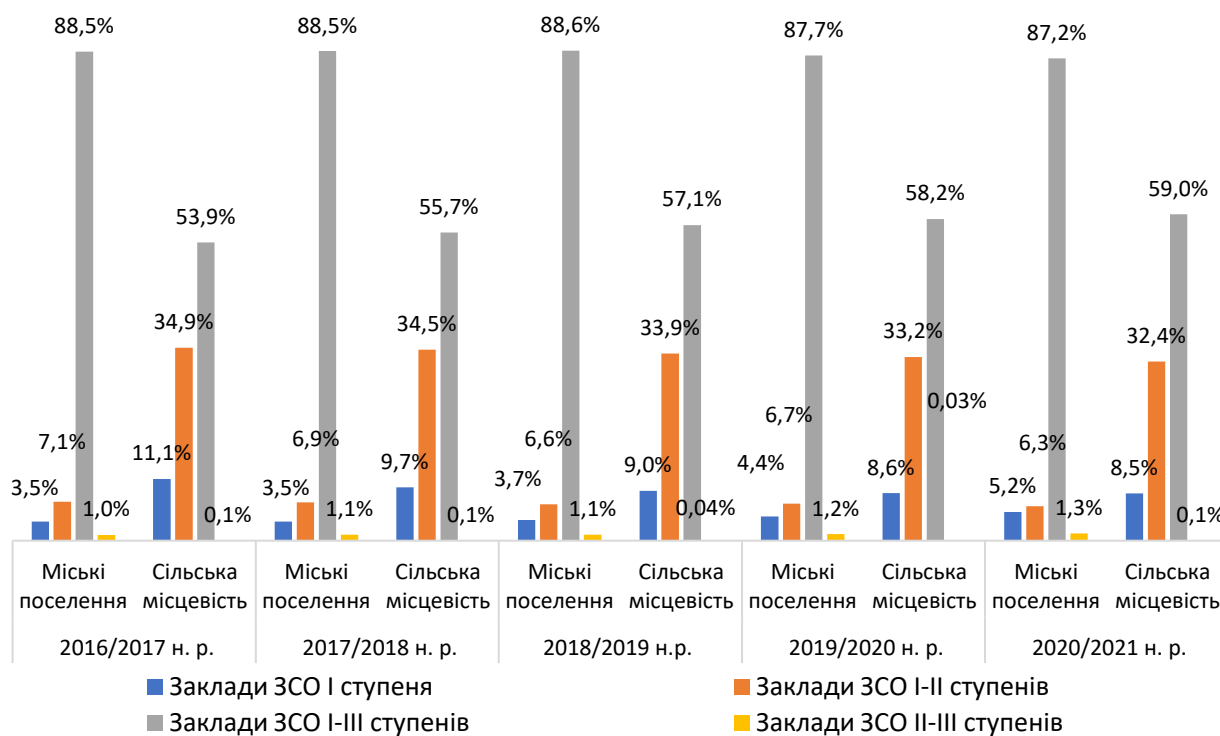

Рис. 2.2.4. Динаміка частки ЗЗСО за освітніми рівнями й типом місцевості протягом 2016/2017–2020/2021 н. рр., од.

Побудовано авторами за даними інформаційних бюлетенів «Заклади загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватні заклади» за відповідний навчальний рік. URL: <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/informatsijni-byuleteni/>.

[6] «Характеристика ЗЗСО за ступенями в регіональному розрізі».

У розрізі регіонів найбільше ЗЗСО I ступеня зафіксовано у Львівській області як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості, при цьому у 2020/2021 н. р. їхня кількість зросла на чотири заклади серед міських ЗЗСО та зменшилася на 104 заклади серед сільських ЗЗСО. У Волинській області мережа ЗЗСО I ступеня за аналізований період скоротилася більш ніж удвічі, а саме зі 104 до 51 закладу. У Житомирській області мережа ЗЗСО цього ступеня освіти в сільській місцевості зменшилася з 54 до 17 закладів.

[7] «Оптимізація мережі ЗЗСО».

Оптимізація мережі ЗЗСО є одним із ключових показників якості освіти, що відображає раціональне використання фінансових і людських ресурсів, підвищення ефективності освітнього процесу та створення сприятливих умов для здобуття якісної освіти.

Основним джерелом інформації для формування показника оптимізації ЗЗСО є відстеження зміни кількості ЗЗСО за різними аспектами: за типами місцевості, ступенями й регіонами.

Отже, такі індикатори є основою для прийняття стратегічних рішень на рівні органів місцевої влади та Міністерства освіти і науки України, а також для забезпечення ефективного планування й використання ресурсів у процесі реорганізації освітніх мереж. Зокрема, розроблення нових моделей організації освітнього простору та вдосконалення кадрової політики в рамках реформування освіти в ОТГ є важливим кроком на шляху до поліпшення якості освіти і створення умов для гармонійного розвитку кожного учня.

Загалом моніторинг напрямів освітньої діяльності є важливим інструментом забезпечення якісного управління освітою та оцінки її ефективності. Завдяки систематичному збору, аналізу й інтерпретації даних про ключові аспекти освітнього процесу моніторинг стає надійним джерелом для формування освітніх індикаторів.

Розглянуті освітні індикатори, сформовані як інструмент для отримання доказових даних у процесі підготовки й проведення моніторингових досліджень, уможливають комплексне оцінювання стану системи освіти, виявлення її сильних і слабких сторін, а також відстеження змін у динаміці. Вони забезпечують надійне підґрунтя для ухвалення управлінських рішень, планування реформ та впровадження нових підходів. Зазначимо додатково, що в процесі опрацювання масиву даних результатів моніторингових досліджень виявляється можливим формування додаткових індикаторів або групи індикаторів. Такий зворотний процес пояснюється тим, що інструментарій дослідження (анкета / опитувальник) був повністю чи переважно методично грамотно підготовлений, відповідав меті й завданням моніторингового дослідження, був валідним і зваженим.

2.3. Матеріально-технічні передумови впровадження сучасних інформаційних технологій у закладах загальної середньої освіти

У контексті прийнятої ООН резолюції «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» Урядом України в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» адаптовано 17 цілей з урахуванням специфіки національного розвитку, представлено 86 основних завдань і 172 індикатори їх виконання. Цей документ на державному рівні став основою для подальшого визначення вектора розвитку України та моніторингу виконання поставлених Цілей сталого розвитку (ЦСР)⁴⁰.

Кожний регіон України має істотні особливості показників стану й розвитку в економічному, соціальному, екологічному аспектах. Результати моніторингового дослідження регіонів за 2011–2016 рр. у контексті виконання

⁴⁰ Цілі сталого розвитку: Україна : нац. доп. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb>.

завдань ЦСР, представлені авторським колективом ДНУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», можуть стати підґрунтям для виявлення проблем і визначення шляхів корегування механізмів досягнення ЦСР на регіональному рівні⁴¹.

Серед цілей на четвертому місці проголошено забезпечення всеохоплюючої і справедливої, якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх, що свідчить про важливість цього питання для сталого розвитку суспільства й держави. Визначення напрямку трансформації освіти перебуває в центрі уваги низки міжнародних організацій, які забезпечують грантову допомогу окремим країнам. Інтеграція вітчизняної системи освіти у світовий простір під час формування сучасного освітнього середовища поряд із подальшим розвитком національних рис потребує врахування міжнародного досвіду.

Істотні зміни в педагогічній теорії та практиці вносять корективи в технології навчання, що повинні відповідати сучасним технічним можливостям. Невід'ємною й важливою частиною цих процесів є комп'ютеризація освіти, рівень якої стає ключовим чинником оцінки інноваційних змін у закладі освіти.

Поширення COVID-19, повномасштабне вторгнення РФ на територію України відчутно вплинули на процес реформування системи освіти нашої держави, зумовили перехід від традиційних форм навчання до запровадження змішаної й дистанційної форм. У низці публікацій вітчизняних науковців вживається термін «четверта промислова революція», який в умовах запровадження цифрових технологій у всі сфери життя передбачає висунення нових вимог до знань і можливостей здобувачів освіти^{42, 43}.

У Рекомендаціях Європейського парламенту та Ради Європи однією з ключових вимог у процесі навчання впродовж життя визначено впевнене користування засобами інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Сьогодні здобувачі освіти дедалі активніше застосовують навички комп'ютерного моделювання, володіння різноманітними хмарними додатками та здатність орієнтуватись у світовій інформаційній інфраструктурі.

Разом з активним запровадженням технологій використання цифрового простору в освітньому процесі виникають проблеми, пов'язані з необхідністю застосування засобів кібербезпеки, забезпечення належного рівня цифрової грамотності всіх учасників освітнього процесу, збереження фізичного, психічного, соціального, духовного здоров'я дітей і молоді, виховання в них змістової вибірковості та культури поведінки в цифровому просторі.

⁴¹ Цілі сталого розвитку для України: регіональний вимір: аналіт. доп. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20180702.pdf>.

⁴² Роль цифрових технологій навчання в епоху цивілізаційних змін / Р. С. Гуревич та ін. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. Вип. 62. С. 28–38. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/3742/3146>.

⁴³ Биков В. Ю., Буров О. Ю. Цифрове навчальне середовище: нові технології та вимоги до здобувачів знань. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2020. Вип. 55. С. 11–22. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21CO M=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=mitimpt_2020_55_4.

Авторським колективом Національної академії педагогічних наук України й Інститутом проблем виховання НАПН України презентовано розроблену ними Концепцію виховання дітей та молоді в цифровому просторі, яка являє собою систему науково обґрунтованих положень, що визначають стратегічні напрями виховання молодого покоління в умовах цифрової реальності⁴⁴.

У цифровому освітньому середовищі ЗЗСО методика навчання й виховання базується на використанні сучасних ІКТ, навчальної інформації, що забезпечує виховання всебічно розвиненої особистості з високим рівнем цифрової грамотності, готової застосовувати набуті навички в усіх сферах своєї діяльності. Створення єдиного освітнього простору в ЗЗСО дає можливість кожному учаснику раціонально організувати свою діяльність у всіх сферах роботи закладу, використовуючи автоматизовані системи та електронні бази даних, для створення електронного банку з документами, навчальними й виховними програмами, застосування нових форм і методів організації освітньої діяльності, як-от: дистанційне навчання, онлайн-консультації, віртуальні лабораторії, інтернет-проекти тощо. Учні отримують доступ до медіатеки або електронної бібліотеки закладу, дистанційних курсів, індивідуального чи групового консультування з різних предметів.

Однією з ключових проблем під час створення умов для впровадження сучасних ІКТ у ЗЗСО є достатній рівень матеріально-технічної бази закладу. Ефективність використання в закладах освіти ресурсного забезпечення, вагомою складовою якого є матеріально-технічна база, було оцінено нами в межах виконання науково-дослідної роботи «Оцінювання ефективності використання ресурсного забезпечення в контексті надання якісних послуг для здобуття загальної середньої освіти» (ДР № 0121U111941). Розрахунки й результати цього дослідження наведено в статтях^{45,46} та в аналітичній записці «Аналіз матеріально-технічного забезпечення закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні (2022/2023 н. р.)»⁴⁷. Інформаційною базою дослідження слугували зібрані й опрацьовані статистичні звіти департаментів (управлінь) освіти і науки обласних, Київської міської державних (військових) адміністрацій, дані відкритих джерел.

Завданням 4.7 Цілі 4 у ЦСР визначено створення в школах сучасних умов навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів. Для моніторингу виконання цього завдання обрано три індикатори: 4.7.1. Частка сільських денних загальноосвітніх навчальних закладів, що мають доступ до Інтернету, %; 4.7.2. Частка сільських денних загальноосвітніх навчальних

⁴⁴ Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі / В. Г. Кремень та ін. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. Т. 4. № 2. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206>.

⁴⁵ Чимбай Л. Л., Попкова Л. В. Проблеми матеріально-технічної бази закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні. *Освітня аналітика України*. 2022. № 3 (19). С. 75–93. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-3-75-93>.

⁴⁶ Чимбай Л. Л., Попкова Л. В. Моніторинг матеріально-технічного забезпечення закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні. *Освітня аналітика України*. 2023. № 5 (26). С. 64–80. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2023-5-64-80>.

⁴⁷ Гапон В. В., Чимбай Л. Л., Попкова Л. В. Аналіз матеріально-технічного забезпечення закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні (2022/2023 н. р.) / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2023. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/az_materialno-tehnichne-zabezpechennya-zzso.pdf.

закладів, що мають комп'ютерні програмні засоби навчання, %; 4.7.3. Частка денних загальноосвітніх навчальних закладів, в яких організовано інклюзивне навчання, %⁴⁸.

Результати зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) та національного мультипредметного тесту (НМТ) свідчать про залежність якості підготовки учнів від типу закладів і типу місцевості (міські поселення, сільська місцевість). Причому в м. Києві й великих містах тип закладу більше впливає на середній бал тестування порівняно з іншими містами та сільською місцевістю.

Аналіз стану використання ІКТ у ЗЗСО дав змогу виявити складнощі в забезпеченні доступу до мережі Інтернет і програмних засобів навчання в сільських школах. Зважаючи на воєнний стан і ведення активних бойових дій у певних регіонах країни, упродовж 2021/2022–2023/2024 н. рр. відзначається низхідна динаміка частки закладів, підключених до мережі Інтернет, у загальній кількості ЗЗСО, які надали звіт про матеріально-технічну базу, в цілому по Україні (зменшення з 97,16 до 96,66 %) та в міських поселеннях (з 98,53 до 96,73 %), а в сільській місцевості спостерігається невелике зростання (з 96,29 до 96,61 %) цього показника (рис. 2.3.1).

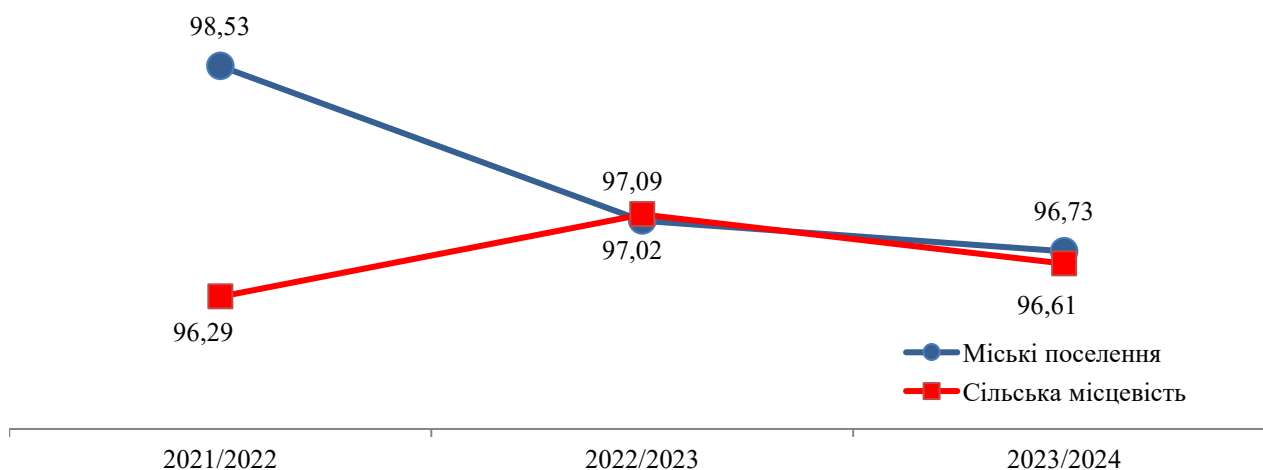

Рис. 2.3.1. Динаміка частки підключених до Інтернету ЗЗСО протягом 2021/2022–2023/2024 н. рр., %

Побудовано авторами за результатами розрахунків на підставі інформаційних бюлетенів «Відомості про матеріально-технічну базу та використання сучасних інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти (без спеціальних ЗЗСО) Міністерства освіти і науки, інших міністерств і відомств та приватних закладах» (2021/2022–2023/2024 н. рр.). URL: <https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/>.

Станом на початок 2023/2024 н. р. у міських поселеннях Одеської, Рівненської, Сумської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей до Інтернету підключено всі ЗЗСО. В Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Тернопільській областях до мережі підключено понад 99 % ЗЗСО. Найнижчі показники зафіксовано в Запорізькій (66,21 %), Херсонській (80 %) та Харківській (91,71 %) областях.

⁴⁸ Цілі сталого розвитку: Україна : нац. доп.. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb>.

У сільській місцевості загалом по Україні підключено до Інтернету 96,61 % ЗЗСО, причому в більшості регіонів цей показник перевищує 97 %, а в Рівненській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій областях сягає 100 %. У Волинській, Івано-Франківській, Київській областях до Інтернету підключено більш ніж 99 % шкіл. У Вінницькій, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Тернопільській областях частка ЗЗСО з інтернет-підключенням становить 98–99 %. Найнижчі показники спостерігаються в областях зі складною безпековою ситуацією – Запорізькій (45,7 %), Харківській (76,96 %), Херсонській (37,5 %).

Важливими умовами якісного доступу до мережі Інтернет є технологія підключення та швидкість доступу. Загалом по Україні 69,42 % ЗЗСО з тих, що підключені до Інтернету, використовують широкопasmовий дротовий доступ із застосуванням оптично-волоконного кабелю. У міських поселеннях і сільській місцевості частка ЗЗСО з таким підключенням приблизно однакова: 69,45 і 69,4 % відповідно. Частина шкіл досі застосовують технологію xDSL, що передбачає використання існуючих телефонних ліній, і технологію DOCSIS, за якої застосовується коаксіальний кабель. Такий доступ не придатний для надання якісних освітніх послуг.

Швидкість доступу до Інтернету в європейських країнах є такою: базовий показник – 2 Мбіт/с (для мобільного Інтернету); швидкісний – 30 Мбіт/с; надшвидкісний – від 100 Мбіт/с. Міністерство цифрової трансформації України вважає швидкість доступу 100 Мбіт/с мінімальною для використання в закладах соціальної інфраструктури. Саме застосування оптично-волоконної технології дає змогу забезпечити доступ на такій швидкості.

Для оцінки забезпечення швидкісним доступом до світового інформаційного простору нами розраховано частку ЗЗСО із широкопasmовим дротовим доступом до мережі Інтернет зі швидкістю понад 30 Мбіт/с (табл. 2.3.1)

Таблиця 2.3.1

Частка ЗЗСО із широкопasmовим дротовим швидкісним доступом до мережі Інтернет (більше 30 Мбіт/с) у 2021/2022–2023/2024 н. рр., %

Регіон	Загалом по країні			Міські поселення			Сільська місцевість		
	2021/22	2022/23	2023/24	2021/22	2022/23	2023/24	2021/22	2022/23	2023/24
Вінницька обл.	63,21	77,58	82,03	84,18	91,77	92,95	56,28	72,73	78,11
Волинська обл.	85,71	86,37	91,57	96,30	95,37	99,05	83,15	84,14	88,73
Дніпропетровська обл.	75,43	80,79	83,25	84,01	89,66	89,89	58,93	63,64	69,77
Донецька обл.	88,03	80,69	88,26	90,38	81,40	90,26	83,54	78,67	82,61
Житомирська обл.	56,36	66,98	72,11	80,25	83,23	89,74	46,78	60,05	64,16
Закарпатська обл.	63,75	69,97	74,73	72,92	79,31	82,39	60,73	66,82	72,12
Запорізька обл.	75,63	64,65	85,51	90,55	73,28	91,72	58,85	53,01	72,46
Івано-Франківська обл.	71,12	72,16	75,77	82,61	82,58	86,05	67,68	69,11	72,64
Київська обл.	87,13	89,52	92,25	93,85	93,88	95,82	83,04	86,75	90,00
Кіровоградська обл.	75,17	80,63	86,72	98,35	96,64	94,74	58,96	69,09	80,89
Луганська обл.	46,80	–	–	74,78	–	–	22,96	–	–
Львівська обл.	76,51	80,37	82,87	91,45	93,51	94,46	69,95	74,47	77,38
Миколаївська обл.	53,17	63,29	71,89	82,28	84,21	84,83	36,97	51,65	64,59
Одеська обл.	75,60	84,19	86,79	89,80	92,00	92,03	65,04	78,36	82,73
Полтавська обл.	69,87	78,88	85,45	92,98	95,93	98,24	58,57	70,35	78,62
Рівненська обл.	87,76	92,51	92,99	96,69	99,17	99,18	85,17	90,58	91,13
Сумська обл.	81,27	91,22	91,94	93,20	97,24	97,24	73,15	87,02	87,89
Тернопільська обл.	85,47	86,87	89,72	93,50	96,61	96,49	83,59	84,57	88,04

Регіон	Загалом по країні			Міські поселення			Сільська місцевість		
	2021/22	2022/23	2023/24	2021/22	2022/23	2023/24	2021/22	2022/23	2023/24
Харківська обл.	74,00	75,60	85,00	92,19	87,36	93,00	50,17	55,96	69,49
Херсонська обл.	64,63	—	73,58	87,68	—	77,27	51,26	—	55,56
Хмельницька обл.	66,55	76,77	81,00	81,48	91,41	90,80	60,59	70,62	76,54
Черкаська обл.	78,42	86,85	93,27	91,56	93,51	96,67	72,26	83,55	91,55
Чернівецька обл.	99,13	98,52	98,81	100,00	97,85	97,89	98,80	98,77	99,17
Чернігівська обл.	53,11	76,14	83,33	90,28	91,97	92,70	33,58	67,70	78,01
м. Київ	88,01	88,43	91,14	88,01	88,43	91,14	—	—	—
Україна	74,34	80,30	85,04	88,61	89,49	92,41	65,31	74,36	80,09

Складено авторами за результатами розрахунків на підставі інформаційних бюлетенів «Відомості про матеріально-технічну базу та використання сучасних інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти (без спеціальних ЗЗСО) Міністерства освіти і науки, інших міністерств і відомств та приватних закладах» (2021/2022–2023/2024 н. рр.). URL: <https://iea.gov.ua/diynalist/naukovo-analitichna-diynalist/analitika/>.

Як свідчать наведені дані, загалом по Україні (як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості) щорічно зростає кількість закладів, забезпечених швидкісним дротовим Інтернетом, але за типом місцевості зберігається значна диференціація між міськими й сільськими ЗЗСО.

Для пристроїв, задіяних в освітньому процесі, школи міських поселень і сільської місцевості забезпечуються бездротовою Wi-Fi-технологією, яка дає змогу працювати в мережі Інтернет у навчальних кабінетах. Протягом 2021/2022–2023/2024 н. рр., незважаючи на виклики, зумовлені воєнним станом, відзначається висхідна динаміка цього показника (рис. 2.3.2). Загалом по Україні за типом місцевості спостерігається неістотна різниця.

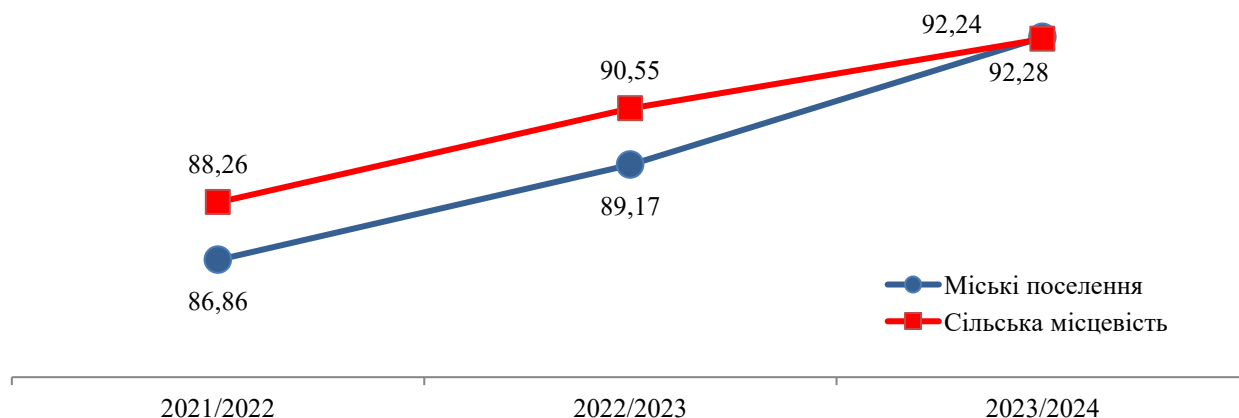

Рис. 2.3.2. Динаміка частки ЗЗСО з Wi-Fi для пристроїв,

задіяних в освітньому процесі, протягом 2021/2022–2023/2024 н. рр., %

Побудовано авторами за результатами розрахунків на підставі інформаційних бюлетенів «Відомості про матеріально-технічну базу та використання сучасних інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти (без спеціальних ЗЗСО) Міністерства освіти і науки, інших міністерств і відомств та приватних закладах» (2021/2022–2023/2024 н. рр.). URL: <https://iea.gov.ua/diynalist/naukovo-analitichna-diynalist/analitika/>.

В умовах зростання ролі Інтернету в освітньому процесі загострюється проблема кібербезпеки здобувачів освіти. Поряд із формуванням у школярів і вчителів навичок безпечної поведінки в онлайн-просторі у ЗЗСО створюються

умови для безпечного доступу до мережі Інтернет шляхом застосування програмних та апаратних засобів захисту. Протягом 2021/2022–2023/2024 н. рр. спостерігається повільна висхідна динаміка частки закладів, що мають програмні засоби захисту інтернет-доступу (рис. 2.3.3).

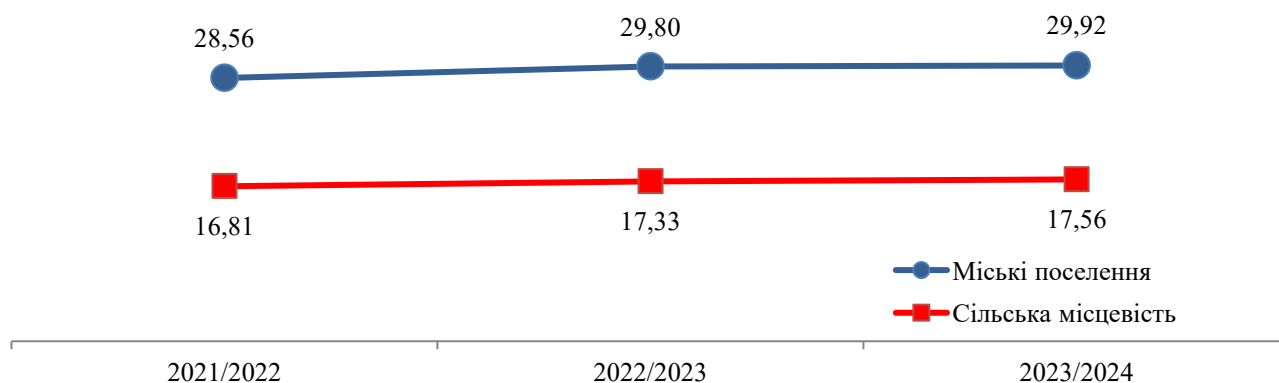

Рис. 2.3.3. Динаміка частки ЗЗСО, що мають програмні засоби захисту інтернет-доступу, протягом 2021/2022–2023/2024 н. рр., %

Побудовано авторами за результатами розрахунків на підставі інформаційних бюлетенів «Відомості про матеріально-технічну базу та використання сучасних інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти (без спеціальних ЗЗСО) Міністерства освіти і науки, інших міністерств і відомств та приватних закладах» (2021/2022–2023/2024 н. рр.). URL: <https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/>.

У сучасному освітньому середовищі раціональне використання інноваційних засобів сприяє підвищенню успішності сприйняття учнями навчального матеріалу, активності, розвитку інформаційного мислення, формуванню цифрової грамотності.

Наразі в школах дедалі активніше застосовуються інтерактивні технології, які допомагають засвоювати матеріал за рахунок одночасного впливу графічної, звукової, фото- й відеоінформації. Перевагою використання таких технологій у шкільній освіті є візуалізація абстрактної інформації, одночасне використання декількох каналів сприйняття, можливість демонструвати складні чи небезпечні реальні експерименти. У ЗЗСО створюються класи з інтерактивними дошками (ідеться про сенсорний екран, приєднаний до комп'ютера, зображення з якого передається на дошку за допомогою проєктора) та інтерактивними панелями (прилади, що поєднують функції проєктора, дошки, комп'ютера, планшета й телевізора).

На початок 2023/2024 н. р. класи з інтерактивними засобами, які забезпечені інтерактивними панелями, проєкторами з інтерактивними функціями, інтерактивними столами, підлогами тощо, мали 83,35 % міських і 59,49 % сільських шкіл.

Класи із засобами візуалізації обладнано в 91,72 % міських і 89,1 % сільських шкіл. Найпоширенішими приладами в них є телевізори, якими у 2023/2024 н. р. у міських поселеннях оснащено 61,23 % ЗЗСО, а в сільській місцевості – 58,2 % ЗЗСО.

Розподіл класів за різними типами засобів наведено в табл. 2.3.2.

Таблиця 2.3.2

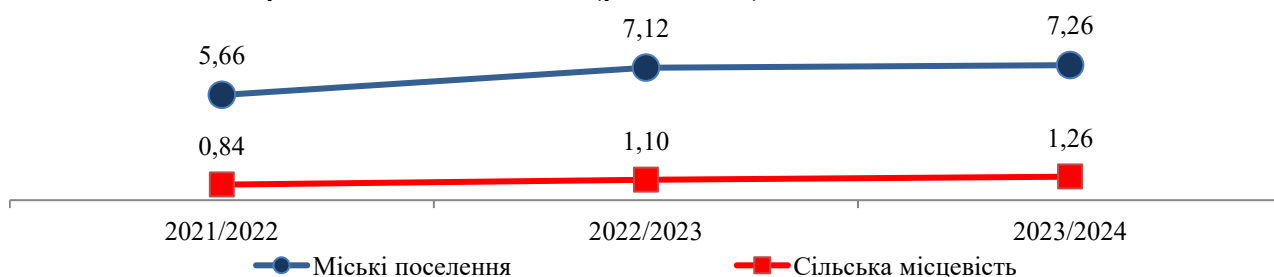
**Розподіл частки класів за типами інтерактивних засобів
і засобів візуалізації, %**

Тип інтерактивних засобів	Міські поселення			Сільська місцевість		
	2021/2022	2022/2023	2023/2024	2021/2022	2022/2023	2023/2024
Із класів з інтерактивними засобами:						
з інтерактивними панелями	23,51	25,02	25,82	18,61	20,79	21,44
з проєктором з інтерактивними функціями	73,82	72,49	71,51	79,50	77,65	77,60
з інтерактивними столами, підлогами тощо	2,67	2,49	2,67	1,89	1,56	1,96
Із класів із засобами візуалізації:						
з проєктором	39,11	38,41	38,54	43,65	42,14	41,66
з телевізором	60,18	60,86	60,67	55,68	57,09	57,52
з іншими засобами візуалізації	0,71	0,73	0,79	0,67	0,77	0,82

Складено авторами за результатами розрахунків на підставі інформаційних бюлетенів «Відомості про матеріально-технічну базу та використання сучасних інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти (без спеціальних ЗЗСО) Міністерства освіти і науки, інших міністерств і відомств та приватних закладах» (2021/2022–2023/2024 н. рр.). URL: <https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/>.

Стрімке реформування системи освіти спрямоване на формування розвиненої особистості, здатної критично мислити та орієнтуватися в сучасному інформаційно-технологічному просторі. Ефективним інструментом, що активізує розвиток інформатизації освіти та ІТ-орієнтованих засобів навчання, стала STEM-освіта, яка охоплює природничі науки, технології, технічну творчість, математику. Цей напрям став складовою державної політики в частині підвищення рівня національної економіки й розвитку людського капіталу, а також одним із основних чинників інноваційної діяльності у сфері освіти. Його розвиток відбувається за рахунок створення дослідницьких і технічних лабораторій, центрів робототехніки, ІТ-лабораторій, оснащення їх технічними засобами.

За останніх три роки в цілому по Україні частка ЗЗСО з оснащеними STEM-лабораторіями зростає з 2,7 до 3,67 %. Спостерігається значна диференціація показника за типом місцевості, хоча динаміка висхідна як серед міських, так і серед сільських ЗЗСО (рис. 2.3.4).

**Рис. 2.3.4. Динаміка частки ЗЗСО, що мають STEM-лабораторії,
протягом 2021/2022–2023/2024 н. рр., %**

Побудовано авторами за результатами розрахунків на підставі інформаційних бюлетенів «Відомості про матеріально-технічну базу та використання сучасних інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти (без спеціальних ЗЗСО) Міністерства освіти і науки, інших міністерств і відомств та приватних закладах» (2021/2022–2023/2024 н. рр.). URL: <https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/>.

На початок 2021/2022 н. р. жодного закладу зі STEM-лабораторією не було в семи регіонах, на кінець досліджуваного періоду таких закладів не зафіксовано в Кіровоградській області. Неповні дані Донецької, Луганської, Херсонської областей не враховуються.

На початок 2023/2024 н. р. найбільше міських ЗЗСО, де створено STEM-лабораторії, було в Полтавській (9,88 %), Одеській (9,97 %), Київській (10,42 %), Житомирській (10,76 %), Хмельницькій (11,66 %) областях і м. Києві (10,48 %). Найменше таких закладів у Закарпатській (1,39 %) та Харківській (1,6 %) областях.

Сільська місцевість значно поступається за кількістю ЗЗСО зі STEM-лабораторіями. Максимальна їх частка (6,02 %) – у Київській області, а в дев'яти областях вона менша за 1 %.

За ініціативою МОН для відновлення освітнього процесу в умовах війни учні й учителі забезпечуються технікою для роботи та навчання. Пристрої надаються завдяки фінансовій підтримці й забезпеченню їх передання на локації МОН партнерами з розвитку й донорами, серед яких Фундація Олени Зеленської, Google, HP, Європейський Союз, уряди Кореї, Норвегії, Японії, Ірландії, KOICA, Apple, UNICEF, World Vision, USAID, благодійний фонд «Співдія», EU4Skills, Global Business Coalition for Education. За отримання, передання закладам, реєстрацію та моніторинг використання обладнання зазвичай відповідають департаменти (управління) освіти і науки обласних та Київської міської військових адміністрацій.

На початок 2023/2024 н. р. загалом по Україні у ЗЗСО налічувалося 52 968 планшетів (на 19 512 од. більше порівняно з попереднім навчальним роком), у т. ч. 35 932 планшети в міських поселеннях (на 13 297 од. більше) та 17 036 планшетів у сільській місцевості (на 6 215 од. більше).

У 2021 р., коли в умовах карантинних обмежень у зв'язку з пандемією COVID-19 освітні заклади були вимушені перейти на дистанційну форму навчання, на придбання ноутбуків педагогічним працівникам із державного бюджету місцевим бюджетам було спрямовано кошти відповідної субвенції. Згідно з Порядком та умовами надання субвенції, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 403, використання субвенції ухвалено на засадах співфінансування:

70 % – за рахунок субвенції, 30 % – за рахунок місцевих бюджетів для м. Києва, обласних бюджетів та бюджетів територіальних громад, де населення становить понад 40 тис. осіб;

90 % – за рахунок субвенції, 10 % – за рахунок місцевих бюджетів для міських територіальних громад, де чисельність населення становить менш ніж 40 тис. осіб;

95 % – за рахунок субвенції, 5 % – за рахунок місцевих бюджетів для сіл, селищ, гірських населених пунктів та міст на лінії зіткнення⁴⁹.

⁴⁹ Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на заходи, спрямовані на боротьбу з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками під час навчального процесу у закладах загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/403-2021-%D0%BF#Text>.

Придбані ноутбуки закріплюються за навчальними кабінетами відповідних закладів освіти й використовуються виключно для організації освітнього процесу в них.

Станом на початок 2023/2024 н. р. у ЗЗСО налічувалося 289 837 ноутбуків (на 74 655 од. більше порівняно з попереднім навчальним роком), у т. ч. у міських поселеннях – 181 229 ноутбуків (на 49 883 од. більше), у сільській місцевості – 108 608 ноутбуків (на 24 772 од. більше). Розрахунок показав, що загалом по Україні співвідношення усередненої чисельності педагогічних працівників на один ноутбук становить 1,35:1, у міських поселеннях – 1,29:1 (у 2022/2023 н. р. – 1,33:1), у сільській місцевості – 1,46:1 (1,53:1) (рис. 2.3.5 і 2.3.6).

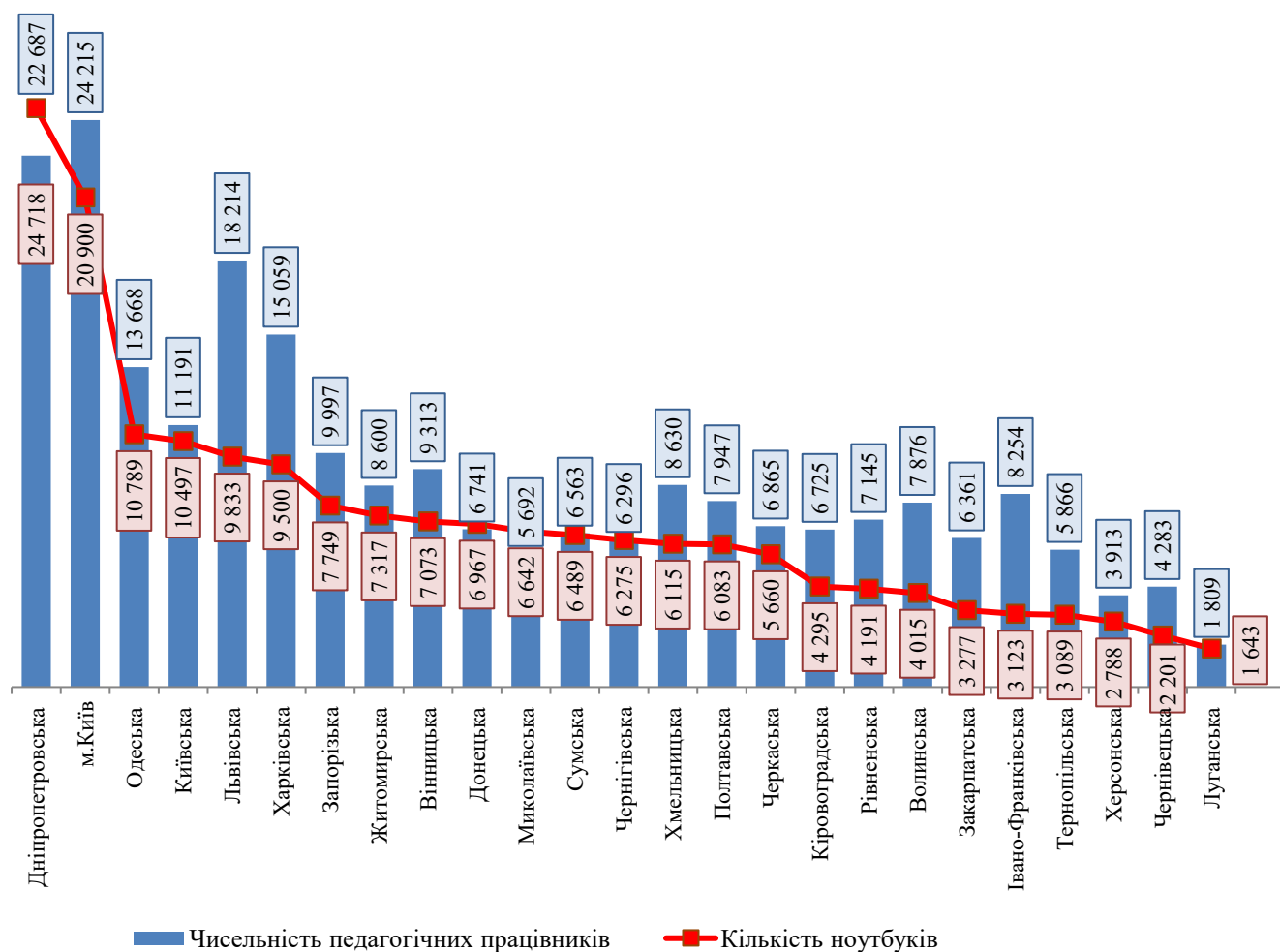

Рис. 2.3.5. Чисельність педагогічних працівників і кількість ноутбуків у ЗЗСО міських поселень у 2023/2024 н. р., осіб, од.

Побудовано авторами за даними інформаційних бюлетенів «Відомості про матеріально-технічну базу та використання сучасних інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти (без спеціальних ЗЗСО) Міністерства освіти і науки, інших міністерств і відомств та приватних закладах» та «Про чисельність і склад педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватних закладів» (2023/2024 н. р.). URL: <https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/>.

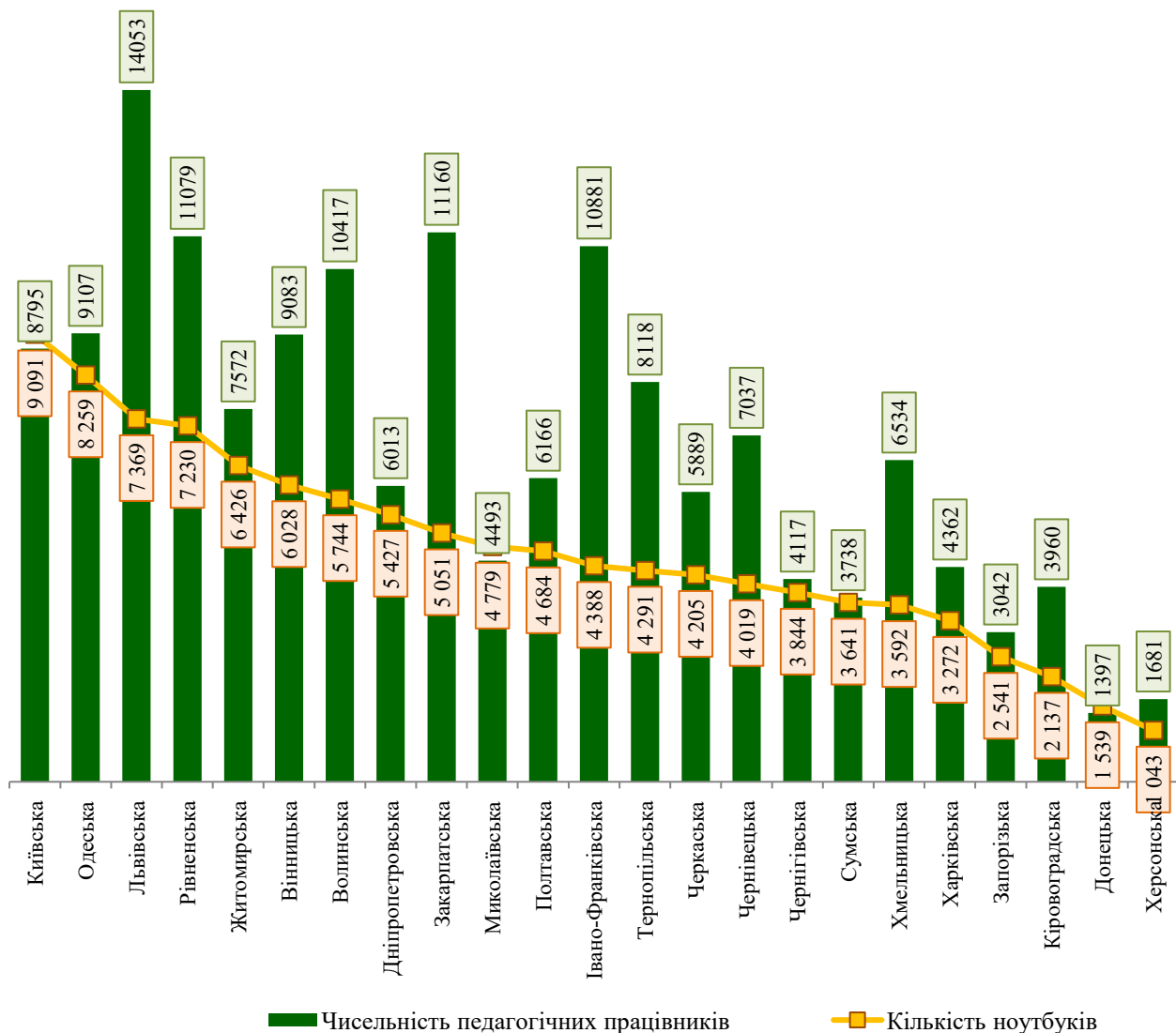

Рис. 2.3.6. Чисельність педагогічних працівників і кількість ноутбуків у ЗЗСО сільської місцевості у 2023/2024 н. р., осіб, од.

Побудовано авторами за даними інформаційних бюлетенів «Відомості про матеріально-технічну базу та використання сучасних інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти (без спеціальних ЗЗСО) Міністерства освіти і науки, інших міністерств і відомств та приватних закладах» та «Про чисельність і склад педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватних закладів» (2023/2024 н. р.). URL: <https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/>.

У 2023/2024 н. р. у всіх областях спостерігається поліпшення ситуації із забезпеченням ноутбуками педагогічних працівників порівняно з попереднім навчальним роком.

Таким чином, упродовж останніх трьох років загалом по Україні, незважаючи на складні економічні й безпекові умови, спричинені повномасштабним вторгненням РФ на територію нашої держави, спостерігається висхідна динаміка показників матеріально-технічного забезпечення ЗЗСО. Більшість із них відображають стан виконання завдань ЦСР та є важливою передумовою впровадження сучасних інформаційних технологій у ЗЗСО.

2.4. Реформування загальної середньої освіти

Реформа загальної середньої освіти триває вже понад 30 років, від початку проголошення державної незалежності. Після обрання Україною євроінтеграційного вектора розвитку важливим кроком стало започаткування реформи НУШ, ініційованої Міністерством освіти і науки України у 2016 р. Було оприлюднено розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року». Із 2018/2019 н. р. розпочато впровадження реформи у сфері загальної середньої освіти України.

Мета реформи НУШ – формування в учнів компетентностей, які відповідають вимогам сучасного суспільства, включаючи критичне мислення, інклюзивність, громадянську відповідальність та готовність до навчання протягом життя. Це забезпечує гармонізацію української освіти з принципами європейського освітнього простору.

Ключовими компонентами реформи НУШ⁵⁰ стали:

1. Новий зміст освіти, що ґрунтується на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві.

2. Умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно.

3. Наскрізний процес виховання, який формує цінності.

4. Децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію.

5. Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.

6. Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.

7. Нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя.

8. Справедливий розподіл публічних коштів, що забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти.

9. Сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби й технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу.

Реформа НУШ передбачає нову структуру школи:

- початкова школа (1–4-й класи);
- гімназія (5–9-й класи, базова освіта);
- академічний ліцей (10–12-й класи, профільна освіта, поки є 10–11-й класи).

⁵⁰ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934>.

Для успішного впровадження реформи НУШ Міністерством освіти і науки України було підготовлено план заходів⁵¹ та розроблено новий Державний стандарт початкової освіти⁵².

З 1 вересня 2017 р. у 100 школах України розпочався всеукраїнський експеримент із пілотування нового Державного стандарту початкової освіти⁵³. З 1 вересня 2018 р. усі першокласники України пішли до НУШ. У 2021 р. у 5-х класах 136 пілотних шкіл розпочався всеукраїнський експеримент⁵⁴ із пілотування нового Державного стандарту базової середньої освіти⁵⁵. З 1 вересня 2022 р. учні всієї України перейшли до 5-го класу базової середньої школи згідно з реформою НУШ. З 2025/2026 н. р. має розпочатися пілотування реформи в 10-х класах, а з 2027/2028 н. р. – її масове впровадження в профільній школі. У 2024 р. розроблено новий Державний стандарт профільної освіти⁵⁶.

З метою відстеження стану реформування загальної середньої освіти, ДНУ «Інститут освітньої аналітики» на доручення МОН здійснює щорічний моніторинг упровадження концептуальних положень реформи НУШ, результати якого надаються МОН для прийняття управлінських рішень та використання в роботі. Звіти за результатами моніторингових досліджень оприлюднюються на вебсайті ДНУ «Інститут освітньої аналітики».

У рамках реалізації НУШ Міністерство освіти і науки щорічно ініціює низку проєктів, покликаних реформувати різні напрями загальної середньої освіти. У 2021 р. МОН було започатковано такі проєкти.

Інноваційний освітній проєкт всеукраїнського рівня «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти». Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту всеукраїнського рівня за темою “Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти”» від 02.04.2021 № 406⁵⁷, для успішної реалізації основних положень

⁵¹ Про затвердження плану заходів на 2017–2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 903-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2017-%D1%80#Text>.

⁵² Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#n12>.

⁵³ Про проведення всеукраїнського експерименту на базі загальноосвітніх навчальних закладів: наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2017 № 1028. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/56646/.

⁵⁴ Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту всеукраїнського рівня за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти»: наказ Міністерства освіти і науки України від 02.04.2021 № 406. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2021/21.04/Nakaz_406_02_04_2021.pdf.

⁵⁵ Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>.

⁵⁶ Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2024 № 851. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>.

⁵⁷ Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту всеукраїнського рівня за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти»: наказ Міністерства освіти і науки України від 02.04.2021 № 406. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-realizaciyu-innovacijnogo-osvitnogo-proyektu-vseukrayinskogo-rivnya-za>

Державного стандарту базової середньої освіти, упровадженого з 1 вересня 2022 р., розпочато його експериментальну апробацію. З 1 вересня 2021 р. у рамках проєкту почали працювати 5-і класи в 136 закладах освіти (пілотні школи), що виявили ініціативу впроваджувати ідеї, принципи, ціннісні орієнтири нового Державного стандарту, шукати оптимальні рішення, здійснювати апробацію навчальних матеріалів, застосовувати новітні педагогічні техніки й прийоми тощо. До початку навчального року було проведено навчання керівників та учителів шкіл – учасників проєкту й регіональних координаторів / тренерів «Нова українська школа: перехід на наступний рівень».

Оновлена типова освітня програма для базової середньої освіти. Наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти» від 19.02.2021 № 235⁵⁸ затверджено типову освітню програму для 5–9 класів ЗЗСО, яку планують впроваджувати поетапно з 2022/2023 н. р. Новацією програми є: збалансування підходів до освітніх галузей; розширення можливості для освітнього закладу обирати час, необхідний для вивчення тих чи інших предметів або інтегрованих курсів; введення нових предметів, а саме «Підприємництво і фінансова грамотність», «Роботехніка», «STEAM». Натомість, на прохання батьків учнів, які брали участь у громадському обговоренні проєкту програми, збережено навантаження на учнів на попередньому рівні. Для реалізації типової освітньої програми підготовлено Методичні рекомендації для розроблення проєктів модельних навчальних програм. Педагогічні колективи активно долучилися до розроблення таких програм. За результатами роботи педагогів, МОН рекомендовано до використання в освітньому процесі 87 модельних навчальних програм із різних навчальних предметів та інтегрованих курсів для базової середньої освіти. З програмами можна ознайомитися на вебсайті Міністерства освіти і науки України⁵⁹.

Освітні реформи в частині профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти. Наказом Міністерства освіти і науки України «Про організацію та проведення комунікаційної кампанії освітніх реформ в частині профорієнтаційної роботи» від 21.04.2021 № 446⁶⁰ ініційовано проведення тематичних моніторингових досліджень. Результати виконаного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» дослідження щодо професійної орієнтації учнів ЗЗСО

temoyu-rozroblennya-i-vprovadzhennya-navchalno-metodichnogo-zabezpechennya-dlya-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-.

⁵⁸ Про затвердження типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 № 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-21#Text>.

⁵⁹ Модельні навчальні програми для 5–9 класів Нової української школи (запроваджуються поетапно з 2022 року) / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>.

⁶⁰ Про організацію та проведення комунікаційної кампанії освітніх реформ в частині профорієнтаційної роботи : наказ Міністерства освіти і науки України від 21.04.2021 № 446. URL: <https://imzo.gov.ua/2021/04/22/nakaz-mon-vid-21-04-2021-446-pro-orhanizatsiiu-ta-provedennia-komunikatsiynoi-kampanii-osvitnikh-reform-v-chastyni-proforiientatsiynoi-roboty/>.

(серпень – грудень 2021 р.)⁶¹ окреслили напрями діяльності МОН зі створення умов для вибору майбутньої професії учнями ЗЗСО. У рамках комунікаційної кампанії освітніх реформ у частині профорієнтаційної роботи розроблено та запроваджено онлайн-курси на допомогу учням у виборі майбутньої професії⁶². Протягом 2021 р. на онлайн-платформі розміщено 30 мультимедійних онлайн-курсів, 6 відеолекцій, 7 вебінарів із залученням роботодавців (відеоекскурсії)⁶³. Протягом року онлайн-платформою скористалися 447 000 учнів. Для ЗЗСО, в яких навчаються учні з ООП, розроблено методичні рекомендації з профорієнтаційної роботи⁶⁴. Для педагогічних працівників, що здійснюють профорієнтаційну роботу, на онлайн-платформі створено спецкурс «Школа кар'єрного консультанта: психолого-педагогічний аспект профорієнтаційної роботи», за яким сертифікати отримали 1 500 педагогів.

Створення безпечного й комфортного освітнього середовища. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 898-р затверджено план заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл⁶⁵. Важливим аспектом приєднання до Декларації є відновлення освітньої інфраструктури, забезпечення психологічної реабілітації учнів, батьків і вчителів, сприяння проведенню тренінгів із безпеки та охорони здоров'я тощо.

Розбудова мережі ліцей, що забезпечуватимуть здобуття профільної загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про ліцей» від 11.10.2021 № 1062⁶⁶ ініціює у 2027 р. перехід учнів НУШ до профільної школи. Але вже зараз МОН працює над забезпеченням успішного продовження реформи. Розроблено Положення про ліцей, згідно з яким ліцей є закладом освіти, що забезпечує здобуття профільної середньої освіти. За рішенням засновника ліцей може надавати освіту й на інших рівнях (початковому, базовому). Також засновник ліцею приймає рішення про утворення, реорганізацію, ліквідацію, перепрофілювання закладу та затверджує його статут. Додатково внесено зміни в діяльність наукових ліцеїв та наукових ліцеїв-інтернатів⁶⁷ і розроблено Порядок проживання та утримання учнів у пансіонах закладів освіти⁶⁸.

⁶¹ Звіт про виконання оперативного плану МОН за 2021 рік / М-во освіти і науки України. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/Plany.roboty/2022/02/Zvit.pro.vykon.operatyvn.planu.MON-2021.pdf>.

⁶² Про організацію та проведення комунікаційної кампанії освітніх реформ в частині профорієнтаційної роботи : наказ Міністерства освіти і науки України від 21.04.2021 № 446. URL: <https://imzo.gov.ua/2021/04/22/nakaz-mon-vid-21-04-2021-446-pro-orhanizatsiiu-ta-provedennia-komunikatsiynoi-kampanii-osvitnikh-reform-v-chastyni-proforiientatsiynoi-roboty/>.

⁶³ Всеукраїнський проєкт з профорієнтації та побудови кар'єри. URL: <https://www.hryoutest.in.ua/>.

⁶⁴ Методичні рекомендації для закладів загальної середньої освіти щодо професійної орієнтації учнів з особливими освітніми потребами / УІППО. URL: <https://uied.org.ua/2021/08/4315/>.

⁶⁵ Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл : розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 898-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text>.

⁶⁶ Про затвердження Положення про ліцей : постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 № 1062. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP211062?ed=2021_10_11.

⁶⁷ Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 12 липня 2004 р. № 882 і від 22 травня 2019 р. № 438 : постанова Кабінету Міністрів України від 30.07.2021 № 664. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2021-%D0%BF#Text>.

⁶⁸ Про затвердження Порядку проживання та утримання учнів у пансіонах закладів освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 № 1131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1131-2021-%D0%BF#Text>.

Інноваційний освітній проєкт «Модель здорової школи». Наказ Міністерства освіти і науки України «Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту всеукраїнського рівня за темою “Модель здорової школи” на базі закладів загальної середньої освіти Дніпропетровської, Львівської, Полтавської, Рівненської та Херсонської областей на квітень 2021 – жовтень 2024 року» від 04.06.2021 № 626⁶⁹ зумовив започаткування у 2021 р. інноваційного освітнього проєкту «Модель здорової школи», який здійснювався на базі ЗЗСО Дніпропетровської, Львівської, Полтавської, Рівненської та Херсонської областей. Модель здорової школи окреслює вісім компонентів, що необхідні закладу освіти для формування безпечного й здорового освітнього середовища: освітній простір, освіта в галузі здоров’я та безпеки, фізична культура й рухова активність, здорове харчування, медична служба, психологічна служба, підготовка і здоров’я вчителів, залучення сім’ї та громади.

Оптимізація мережі спеціальних закладів загальної середньої освіти. Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796 та від 6 березня 2019 р. № 221» від 03.11.2021 № 1132⁷⁰ оновлено Положення про спеціальну школу, що створило можливість здобуття в спеціальних школах учнями (вихованцями) з інтелектуальними і складними порушеннями повної загальної середньої освіти через відкриття профільних класів. А для учнів, які не здобувають освіти в таких закладах, зазначене Положення забезпечує механізми надання освіти в інклюзивних групах та класах. Відповідно, внесено зміни й у діяльність навчально-реабілітаційних центрів, які опікуються організацією освіти учнів з ООП⁷¹.

Створення конкурентного (демонополізованого) середовища на ринку послуг з підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників з розвитку цифрової компетентності» від 10.02.2021 № 1340⁷² видано з метою уникнення суб’єктивізму в підходах до підвищення кваліфікації педагогічних працівників в організаціях, які надають такі освітні послуги. Було розроблено Типову програму підвищення кваліфікації педагогічних працівників з розвитку цифрової компетентності, Типову програму підвищення кваліфікації асистентів вчителів «Професійна діяльність асистентів

⁶⁹ Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту всеукраїнського рівня за темою «Модель здорової школи» на базі закладів загальної середньої освіти Дніпропетровської, Львівської, Полтавської, Рівненської та Херсонської областей на квітень 2021 – жовтень 2024 року : наказ Міністерства освіти і науки України від 04.06.2021 № 626. URL: https://drive.google.com/file/d/1Jp2xlwKnMotWs5ACTGDSRq8E9n1_Cwqz/view.

⁷⁰ Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796 та від 6 березня 2019 р. № 221 : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 № 1132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2021-%D0%BF#Text>.

⁷¹ Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр : постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF#Text>.

⁷² Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників з розвитку цифрової компетентності : наказ Міністерства освіти і науки України від 10.02.2021 № 1340. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-programi-pidvishennya-kvalifikaciyi-pedagogichnih-pracivnikiv-z-rozvitku-cifrovoyi-kompetentnosti>.

вчителів в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти» та Професійний стандарт «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти». Стандарт окреслює образ керівника закладу освіти як успішного менеджера в сучасних умовах.

Створення центрів професійного розвитку педагогічних працівників. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження типових програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників» від 23.04.2021 № 457⁷³ за рахунок реорганізації системи районних науково-методичних центрів станом на 31 грудня 2021 р. сприяв створенню 351 центру професійного розвитку педагогічних працівників. Для ефективного функціонування новостворених центрів і якісної роботи їхніх працівників затверджено Типову програму підвищення кваліфікації працівників центрів професійного розвитку педагогічних працівників та розроблено навчально-методичний посібник «Супровід діяльності центрів професійного розвитку педагогічних працівників: керівництво для тренерів» у межах онлайн-курсу підвищення кваліфікації педагогічних працівників обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти за програмою «Тренери для тренерів»⁷⁴.

Педагогічна інтернатура в закладах загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про педагогічну інтернатуру» від 25.10.2021 № 1128⁷⁵ ініціював набуття фахових компетентностей та адаптацію молодого вчителя до умов педагогічної діяльності в закладі освіти. На цьому напрямку МОН вважає головним пріоритетом формування поваги до професії шкільного вчителя.

Розроблення системи оцінювання компетентностей, набутих на рівні початкової та базової середньої освіти. У наказі Міністерства освіти і науки України «Про доопрацювання методичних рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів третіх і четвертих класів Нової української школи» від 04.02.2021 № 143⁷⁶ МОН врахувало досвід реформування системи оцінювання результатів навчання учнів у 1–4-му класах початкової школи в рамках впровадження реформи НУШ та у 2021 р. доопрацювало підходи до формувального й підсумкового (тематичного, семестрового, річного) оцінювання учнів 1–4-го класів відповідно до Державного стандарту початкової освіти. Було підготовлено відповідні накази «Про доопрацювання методичних рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів третіх і четвертих класів Нової української школи» та «Про затвердження методичних

⁷³ Про затвердження типових програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників : наказ Міністерства освіти і науки України від 23.04.2021 № 457. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovih-program-pidvishennya-kvalifikatsiyi-pedagogichnih-pracivnikiv>.

⁷⁴ Супровід діяльності центрів професійного розвитку педагогічних працівників: керівництво для тренерів : навч.-метод. посіб. / І. М. Андрощук та ін. Київ, 2021. 132 с. URL: https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2021/05/posibnik_1_czpr-pp_sajt.pdf.

⁷⁵ Про затвердження Положення про педагогічну інтернатуру : наказ Міністерства освіти і науки України від 25.10.2021 № 1128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1670-21#Text>.

⁷⁶ Про доопрацювання методичних рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів третіх і четвертих класів Нової української школи : наказ Міністерства освіти і науки України від 04.02.2021 № 143. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-dooopracyuvannya-metodichnih-rekomendacij-shodo-ocinyuvannya-rezultativ-navchannya-uchniv-tretih-i-chetvertih-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli>.

рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів 1–4 класів закладів загальної середньої освіти»⁷⁷.

У 2022 р. низка проєктів МОН дістали подальший розвиток, а також було започатковано декілька нових. Серед тих, що дістали розвиток, такі.

Трансформація мережі спеціальних закладів загальної середньої освіти відповідно до потреб осіб з особливими освітніми потребами. Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Державного стандарту базової середньої освіти» від 30.08.2022 № 972⁷⁸ ініційовано подальшу оптимізацію мережі спеціальних ЗЗСО, розпочату у 2021 р., внесено зміни до Державного стандарту базової середньої освіти, які врахували потреби осіб з ООП. Розроблено методичні рекомендації⁷⁹, покликані допомогти педагогам організовувати освітній процес у спеціальних закладах освіти в умовах воєнного стану.

Удосконалення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів із надання послуг дітям з особливими освітніми потребами. Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України з питань діяльності спеціальних закладів загальної середньої освіти» від 30.08.2022 № 979⁸⁰ на час воєнних дій розширено можливості ІРЦ. Зокрема, надано додаткові гарантії дітям з ООП, які змінили місце проживання (ВПО). Відтепер ІРЦ можуть надавати рекомендації щодо організації освітнього процесу для дітей, що зазнали психологічних травм.

Діджиталізація освітнього середовища. В умовах організації освітнього процесу в дистанційному форматі відбулося активне наповнення платформи дистанційного навчання «Всеукраїнська школа онлайн»⁸¹. У 2022 р. розроблено 1 361 урок, пройшли експертизу 811 нових уроків, завершено розроблення 73 курсів. Для вчителів на платформі розміщено навчально-методичні матеріали з інформаційної грамотності. Для учнів презентовано мобільний застосунок для початкових класів «Вивчаю – не чекаю»⁸², в якому передбачено контент із математики. Також для учнів початкової школи розроблено цифрові інтерактивні версії підручників. На допомогу вчителю створено онлайн-курс «Професійна діяльність учителя в умовах цифрового освітнього простору»⁸³.

Інноваційний освітній проєкт всеукраїнського рівня «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної

⁷⁷ Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів 1–4 класів закладів загальної середньої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2021 № 813. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0813729-21#Text>.

⁷⁸ Про внесення змін до Державного стандарту базової середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2022 № 972. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp220972>.

⁷⁹ Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2022/2023 навчальному році: лист Міністерства освіти і науки України від 06.09.2022 № 1/10258-22. URL: <https://mon.gov.ua/npra/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-20222023-navchalnomu-roci>.

⁸⁰ Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України з питань діяльності спеціальних закладів загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2022 № 979. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-vnesennia-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrainy-z-pytan-diialnosti-s979-300822>.

⁸¹ Всеукраїнська школа онлайн. URL: <https://lms.e-school.net.ua/>.

⁸² Вивчаю – не чекаю: мобільний застосунок для початкових класів. URL: <https://primary.org.ua/>.

⁸³ Професійна діяльність учителя в умовах цифрового освітнього простору: онлайн-курс. URL: <https://uied.org.ua/onlajn-kurs-dlya-vchyteliv/>.

середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти». Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України «Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту всеукраїнського рівня за темою “Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти”» від 02.04.2021 № 406⁸⁴, з урахуванням досвіду попереднього року діяльності пілотних шкіл у проєкті і для подальшого успішного впровадження реформи НУШ на рівні базової середньої освіти, було розроблено інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу й викладання навчальних предметів та інтегрованих курсів.

Особливості організації навчання у 2022 р. зумовлені повномасштабним вторгненням РФ в Україну, яке призвело до тимчасового призупинення навчання, а потім до переходу на дистанційне навчання. Було роз’яснено застосування підходів до організації коригувального навчання, за винятком традиційного повторення вивченого за минулий рік. Окрім того, це рік, коли всі учні пішли до 5-го класу НУШ для здобуття базової середньої освіти, де почалося викладання окремих навчальних предметів.

МОН і надалі заохочувало педагогів до розроблення модельних навчальних програм для базової середньої освіти. У 2022 р. організовано комплексну експертизу таких програм і 12 МНП для 5–9-го класів ЗЗСО надано гриф «Рекомендовано МОН». У зв’язку з повномасштабною збройною агресією Росії проти України було переглянуто й оновлено зміст навчальних програм з історії, громадянської освіти, правознавства, захисту України, основ здоров’я, зарубіжної літератури.

Педагогічна інтернатура в закладах загальної середньої освіти. У 2022 р. педагогічну інтернатуру запроваджено в 529 ЗЗСО, де її пройшли 923 інтерни. Для забезпечення методичної підтримки в організації педагогічної інтернатури, зокрема діяльності педагогів-наставників, підготовлено відповідні методичні рекомендації⁸⁵.

Всеукраїнський проєкт із профорієнтації та побудови кар’єри «Обери професію своєї мрії»⁸⁶. У 2022 р. створено онлайн-контент із профорієнтації, який розміщено на вебсайті проєкту: 9 профорієнтаційних відеолекцій щодо типів інтелекту, 35 мультимедійних онлайн-уроків у міжнародному форматі SCORM, 20 відеоеккурсій із залученням роботодавців. Для педагогічних працівників розроблено спецкурс «Школа кар’єрного консультанта: психолого-педагогічний аспект профорієнтаційної роботи», який пройшли 977 учителів ЗЗСО.

⁸⁴ Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту всеукраїнського рівня за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти»: наказ Міністерства освіти і науки України від 02.04.2021 № 406. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-realizaciyu-innovacijnogo-osvitnogo-proyektu-vseukrayinskogo-rivnya-zatemoyu-rozroblennya-i-vprovadzhenya-navchalno-metodichnogo-zabezpechennya-dlya-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti->

⁸⁵ Організація заходів педагогічної інтернатури в закладах освіти: метод. рекомендації / Український ін-т розвитку освіти. Київ, 2022. URL: <https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/redagogical-internship-2022.pdf>.

⁸⁶ Обери професію своєї мрії: онлайн-платформа з профорієнтації. URL: <https://www.hryoutest.in.ua/>.

Також у 2022 р. започатковано такі проєкти МОН:

Створення ефективної моделі надання освітніх послуг у закладах охорони здоров'я. З 1 вересня 2022 р. розпочала роботу державна установа «Школа супергероїв»⁸⁷. У закладах охорони здоров'я утворено 8 освітніх центрів, де надаються освітні послуги дітям, які перебувають на стаціонарному лікуванні або яким надається реабілітаційна допомога.

Розроблення системи оцінювання компетентностей, набутих на рівні базової середньої освіти. Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти» від 01.04.2022 № 289⁸⁸, у рамках інноваційного освітнього проєкту здійснювалась апробація критеріїв формульованого оцінювання у ЗЗСО, залучених до апробації Державного стандарту базової середньої освіти. За результатами апробації розроблено Методичні рекомендації щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6 класів. Основними видами оцінювання результатів навчання учнів, що проводяться закладом, є: формульоване, поточне та підсумкове (тематичне, семестрове, річне) оцінювання. Заклади освіти мають право на свободу вибору форм, змісту і способів оцінювання за рішенням педагогічної ради. Формульоване (поточне формульоване) оцінювання, крім рівневого чи бального, може здійснюватись у формі самооцінювання, взаємооцінювання учнів, оцінювання вчителем із використанням окремих інструментів (карток, шкал, щоденника спостереження вчителя, портфоліо результатів навчальної діяльності учнів тощо).

Створення мережі екзаменаційних центрів для проведення освітніх оцінювань із використанням цифрових технологій. У 2022 р. реалізовано підготовчий етап створення мережі – розроблено установчі документи, зокрема проєкт типового Положення про екзаменаційний центр як структурний підрозділ регіонального центру оцінювання якості освіти; підготовлено відповідні зміни у структурі регіональних центрів, а також фінансові розрахунки для започаткування й функціонування дев'яти екзаменаційних центрів у наступному році.

Пілотний проєкт з оновлення змісту інформатичної освіти «Оновлена інформатика – ІТ-галузь». Наказом «Про пілотування оновленого змісту інформатичної освіти» від 02.12.2022 № 1089⁸⁹ Міністерство освіти і науки України спільно з Міністерством цифрової трансформації України започаткувало масштабний проєкт із трансформації змісту інформатичної освіти, що стартував у вересні 2022 р. У проєкті взяли участь 50 шкіл, 70 учителів та

⁸⁷ Школа супергероїв. URL: <https://shs.gov.ua/>.

⁸⁸ Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 01.04.2022 № 289. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-ocinyuvannya-navchalnih-dosyagnen-uchniv-5-6-klasiv-yaki-zdobuvayut-osvitu-vidpovidno-do-novogo-derzhavnogo-standartu-bazovoyi-serednoyi-osvi>.

⁸⁹ Про пілотування оновленого змісту інформатичної освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 02.12.2022 № 1089. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-pilotuvannya-onovlenogo-zmistu-informatichnoyi-osviti>.

понад 3 тис. учнів ЗЗСО, які здійснюють пілотування оновленого курсу з інформатики. Змістові лінії курсу охоплюють цифрову грамотність, медіаторчість, обчислювальне мислення та програмування, аналіз даних і моделювання, цифрове громадянство. Освітні матеріали розроблено відповідно до стандартів та концептуальних засад НУШ.

Підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які впроваджують Державний стандарт базової середньої освіти. З 1 вересня 2022 р. учні 5-х класів ЗЗСО розпочали навчання за Державним стандартом базової середньої освіти. Цьому передувала комплексна підготовка педагогічних працівників до його впровадження в освітній процес. Для цього було розроблено Типову програму професійного розвитку учителів закладів загальної середньої освіти, які впроваджують новий ДСБСО; Типову програму професійного розвитку керівників закладів загальної середньої освіти, які впроваджують новий ДСБСО; Типову програму підвищення кваліфікації новопризначених керівників (директорів) закладів загальної середньої освіти. Як результат, видано наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти, які впроваджують новий Державний стандарт базової середньої освіти» від 12.10.2022 № 904⁹⁰. За даними регіональних закладів післядипломної педагогічної освіти⁹¹, протягом 2021/2022 н.р. підвищення кваліфікації пройшли 160 000 учителів 5–6-х класів і 7 956 директорів та 9 805 їхніх заступників.

У 2023 р. продовжено реалізацію реформи НУШ, а саме пролонговано низку освітніх проєктів. Того року основну увагу було приділено облаштуванню безпечних умов для перебування й навчання у ЗЗСО (будівництво, реконструкція, капітальний ремонт захисних споруд цивільного захисту); підвезенню учнів до закладів освіти, що функціонують; облаштуванню шкільних автобусів для перевезення дітей зі спеціальними потребами (дітей на візках).

Національна стратегія розбудови безпечного й здорового освітнього середовища в новій українській школі. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогів і керівників (директорів) закладів загальної середньої освіти зі створення безпечного і здорового освітнього середовища в закладі освіти» від 06.09.2023 № 1091⁹² розроблено й затверджено Типову програму підвищення кваліфікації педагогів і керівників (директорів) закладів загальної середньої

⁹⁰ Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти, які впроваджують новий Державний стандарт базової середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 12.10.2022 № 904. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-programi-pidvishennya-kvalifikaciyi-vchiteliv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-yaki-vprovadzhuyut-novij-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>.

⁹¹ Звіт про виконання оперативного плану МОН за 2022 рік / М-во освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/Plany.roboty/2023/31.01.2023/Zvit.pro.vykon.operatyvn.planu.MON-2022-30.01.2023.pdf>.

⁹² Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогів і керівників (директорів) закладів загальної середньої освіти зі створення безпечного і здорового освітнього середовища в закладі освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 06.09.2023 № 1091. URL: https://rada.info/upload/users_files/44950214/c61ea0756816279017010834e946bef0.pdf.

освіти зі створення безпечного і здорового освітнього середовища в закладі освіти. Для педагогів проведено онлайн-навчання з курсів «Навчання з попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів»⁹³, «Як навчати дітей мінної безпеки?»⁹⁴. 3 жовтня 2023 р. на вебсайті МОН для реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі⁹⁵ та з метою продовження формування в учнів звички до здорового харчування розроблено Методичні рекомендації з облаштування харчоблоків у закладах загальної середньої освіти⁹⁶. Підготовлено й розміщено на вебсайті платформи «Знаймо»⁹⁷, у розділі «Меню та технологічні картки», затверджене Міністерством охорони здоров'я України чотиритижневе сезонне меню для дітей віком від 6 до 18 років.

Адаптація та трансформація змісту освіти. 30 жовтня 2023 р. Міністерством освіти і науки України розроблено й оприлюднено на офіційному вебсайті проєкт Державного стандарту профільної середньої освіти (ДСПСО)⁹⁸. Після громадського обговорення було виконано його доопрацювання.

Інноваційний освітній проєкт всеукраїнського рівня «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти». Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України «Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту всеукраїнського рівня за темою “Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти”» від 02.04.2021 № 406⁹⁹ продовжено навчання учасників пілотного проєкту. Організовано навчальні сесії для пілотних закладів освіти за темами: освітній процес у класах НУШ – поєднання онлайн, традиційного та самостійного навчання; базове предметне навчання в 6–9-х класах НУШ; створення ефективної комунікації для забезпечення ефективної реалізації Державного стандарту у ЗЗСО. Підготовлено методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу в 7–9-х класах пілотних ЗЗСО. Здійснено комплексну експертизу 63 позицій навчальних матеріалів для пілотних закладів освіти.

⁹³ Навчальний онлайн-курс «Навчання з попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів – EORE» в рамках підготовки інструкторів серед педагогічного персоналу. URL: <https://www.uda.org.ua/eore-course/>.

⁹⁴ Як навчати дітей мінної безпеки? Онлайн-курс. URL: <https://bezpeka.info/>.

⁹⁵ Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: Указ Президента України від 25.05.2020 № 195/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text>.

⁹⁶ Методичні рекомендації щодо облаштування харчоблоків у закладах загальної середньої освіти / М-во освіти і науки України. 03.10.2023 р. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Kharchuvannya/2023/23.10.2023/Metod.rekomend.shchodo.oblasht.kharchoblokiv.u.ZZSO-23.10.2023.pdf>.

⁹⁷ Платформа «Знаймо». URL: <https://znaimo.gov.ua/>.

⁹⁸ Державний стандарт профільної середньої освіти: проєкт Міністерства освіти і науки України від 30.10.2023. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2023/10/30/HO-proyekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf>.

⁹⁹ Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту всеукраїнського рівня за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти»: наказ Міністерства освіти і науки України від 02.04.2021 № 406. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-realizaciyu-innovacijnogo-osvitnogo-proyektu-vseukrayinskogo-rivnya-za-temoyu-rozroblennya-i-vprovadzhennya-navchalno-metodichnogo-zabezpechennya-dlya-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti->

Педагогічна інтернатура в закладах загальної середньої освіти. Наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо набуття (вдосконалення) компетентностей із здійснення наставницької діяльності» від 02.05.2023 № 516¹⁰⁰ для підвищення фахового рівня педагогів-наставників підготовлено й затверджено Типову програму підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо набуття (вдосконалення) компетентностей із здійснення наставницької діяльності. За даними регіональних закладів післядипломної педагогічної освіти¹⁰¹, протягом 2022/2023 н. р. педагогічну інтернатуру запроваджено в 1 078 ЗЗСО, де її пройшли 1 823 інтерни.

У 2024 р. продовжено реалізацію проєктів попередніх років та ініційовано впровадження нових, які випливають зі Стратегічного плану діяльності МОН до 2027 року «Освіта переможців». 11 березня 2024 р. МОН презентувало напрямки перезавантаження системи освіти загалом, і реформи НУШ зокрема. Пріоритет 2 «Реформа “Нова українська школа”» для подальшого впровадження НУШ визначив чотири стратегічні цілі:

1. Учні навчаються в безпечному, сучасному та інклюзивному освітньому середовищі.
2. Учні здобувають якісну освіту відповідно до принципів і підходів НУШ.
3. Зміст освіти адаптовано та трансформовано у зв'язку з викликами війни.
4. Педагогічні команди закладів освіти працюють на основі партнерства та реалізують принципи і підходи НУШ.

Реалізації цих цілей сприяють ініціативи МОН, розгляд яких представлено за стратегічними цілями.

Стратегічна ціль 1. Безпечне, сучасне та інклюзивне освітнє середовище

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проєкту щодо посилення безпеки освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах правового режиму воєнного стану» від 01.11.2024 № 1245¹⁰², Міністерство освіти і науки разом з Міністерством внутрішніх справ, Державною службою з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією, обласними, Київською міською військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування та ЗЗСО взяли участь в експериментальному проєкті щодо посилення безпеки освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах правового режиму воєнного стану. Станом на листопад 2024 р. 950 інспекторів служби освітньої безпеки Національної поліції України (інспектори СОБ) приступили до виконання службових

¹⁰⁰ Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо набуття (вдосконалення) компетентностей із здійснення наставницької діяльності : наказ Міністерства освіти і науки України від 02.05.2023 № 516. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-programi-pidvishennya-kvalifikatsiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-shodo-nabuttya-vdoskonallennya-kompetentnostej-iz-zdijsnennya-nastavnickoyi-diyalnosti>.

¹⁰¹ Звіт про виконання оперативного плану МОН за 2023 рік / М-во освіти і науки України. 2023. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/Plany.roboty/2023/Zvit.pro.vykon.operatyvn.planu.MON-2023.pdf>.

¹⁰² Про реалізацію експериментального проєкту щодо посилення безпеки освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах правового режиму воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 01.11.2024 № 1245. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizatsiiu-eksperymentalnoho-proektu-shchodo-posylennia-bezpeky-os-a1245>.

обов'язків безпосередньо у ЗЗСО. Заплановано, що підрозділами цієї служби до кінця 2024 р. буде охоплено до 2 000 ЗЗСО, а у 2025/2026 н. р. – 3 000 шкіл.

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України «Щодо електронної бази даних “Паспорт безпеки закладу освіти”» від 02.05.2024 № 1/7674-24¹⁰³, для кожного ЗЗСО в Україні почалося створення електронного паспорта безпеки, який буде доступний у програмно-апаратному комплексі «Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту» (ПАК «АІКОМ»), адміністратором якого є ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Для створення такого паспорта представники шкіл вносять дані до п'яти підрозділів: «Відомості», «Місцевість», «Територія», «Засоби охорони», «Пожежна безпека». Доступ до електронного паспорта безпеки матимуть поліціянти та працівники ДСНС. Планується, що його запровадження сприятиме формуванню більш безпечного освітнього середовища й виправленню наявних проблем у закладах освіти.

У рамках подальшого розвитку реформи шкільного харчування МОН розроблено Типову освітню програму підвищення кваліфікації директорів шкіл за напрямом «Впровадження реформи шкільного харчування», яка охоплює теми від розуміння цілей до практичних навичок організації харчування, включаючи оновлення меню, контроль якості та співпрацю з батьками. Акцент у курсі зроблено на розвитку менеджерських, комунікативних та інноваційних компетентностей керівника закладу освіти (наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типової освітньої програми підвищення кваліфікації керівників закладів освіти за напрямом “Впровадження реформи шкільного харчування”» від 14.05.2024 № 674¹⁰⁴). Очікується, що програма сприятиме поліпшенню якості харчування учнів та сформує в них здорові харчові звички. Курс буде доступний на онлайн-платформах інститутів післядипломної педагогічної освіти. Крім того, у рамках реформи у 2024 р. модернізовано понад 500 харчоблоків у ЗЗСО.

Стратегічна ціль 2. Якісна освіта відповідно до принципів і підходів НУШ

Реалізуючи пілотний проєкт оновленого формату державної підсумкової атестації (ДПА) для учнів і учениць 4-х класів, у квітні – травні 2024 р. пройшло пілотування оновленого формату ДПА для учнів і учениць 4-х класів (наказ Міністерства освіти і науки України «Про проведення пілотної державної підсумкової атестації випускників початкової школи у формі зовнішнього незалежного оцінювання» від 24.01.2024 № 82¹⁰⁵). У пілотуванні взяли участь 2 000 учнів 4-х класів. Зокрема, учні та учениці в межах ДПА складали три предмети: українську мову, математику, читання. За результатами експерименту,

¹⁰³ Щодо електронної бази даних «Паспорт безпеки закладу освіти»: лист Міністерства освіти і науки України від 02.05.2024 № 1/7674-24. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/93392/#google_vignette.

¹⁰⁴ Про затвердження Типової освітньої програми підвищення кваліфікації керівників закладів освіти за напрямом «Впровадження реформи шкільного харчування»: наказ Міністерства освіти і науки України від 14.05.2024 № 674. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0674729-24#Text>.

¹⁰⁵ Про проведення пілотної державної підсумкової атестації випускників початкової школи у формі зовнішнього незалежного оцінювання: наказ Міністерства освіти і науки України від 24.01.2024 № 82. URL: <https://mon.gov.ua/pr/p/pro-provedennya-pilotnoyi-derzhavnoyi-pidsumkovoyi-atestaciyi-vipusknikiv-pochatkovoyi-shkoli-u-formi-zovnishnogo-nezalezhnogo-ocinyuvannya>.

фахівці Українського центру оцінювання якості освіти відкорегують напрацьовані матеріали, щоб у 2025 р. масштабувати оновлене оцінювання в школах усієї країни.

Стратегічна ціль 3. Адаптація та трансформація змісту освіти

На відміну від початкової й базової середньої освіти, реформа в старшій школі потребує більш радикальних змін, оскільки: додається один рік навчання; стає гострішою потреба у виборі індивідуальної освітньої траєкторії (у зв'язку з профілізацією); ліцеї мають бути відокремлені від початкової школи та гімназії (базова середня школа) для реалізації принципів профілізації. У концепції запропоновано приклад дорожньої карти трансформації мережі ЗЗСО, план упровадження реформи профільної освіти, SWOT- і PESTEL-аналіз упровадження реформи, матрицю ризиків і можливих сценаріїв реагування на них (наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концептуальних засад реформування профільної середньої освіти (академічні ліцеї)» від 10.10.2024 № 1451¹⁰⁶).

Кабінет Міністрів України затвердив Державний стандарт профільної середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2024 № 851 «Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти»¹⁰⁷). Його застосовуватимуть у 10–12-х класах академічних ліцеїв, у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, закладах фахової передвищої освіти (у частині здобуття повної загальної середньої освіти). Пілотування Державного стандарту стартує у 2025 р. А повноцінно навчатися за ним учні й студенти почнуть з 1 вересня 2027 р. До цього часу відбуватиметься підготовка до реформи: буде затверджено типову освітню програму й модельні навчальні програми різних інтегрованих курсів і навчальних предметів, здійснено пілотування, змінено мережу закладів освіти (створено академічні ліцеї тощо). Державний стандарт профільної середньої освіти передбачає можливість формувати індивідуальну освітню траєкторію, тобто дає змогу учням і студентам навчатися за академічним чи професійним спрямуванням.

Затверджено оновлену Типову освітню програму для 5–9 класів. Мета змін – зробити цю програму більш гнучкою для впровадження різноманітних навчальних планів, варіативних інтегрованих курсів або навчальних предметів чи їх комбінування (наказ Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін до типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти» від 09.08.2024 № 1120¹⁰⁸).

Крім того, МОН затверджено Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти. Особливістю реформування є те, що вивчення історії має відбуватися в межах шести циклів:

¹⁰⁶ Про затвердження Концептуальних засад реформування профільної середньої освіти (академічні ліцеї) : наказ Міністерства освіти і науки України від 10.10.2024 № 1451. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-profilnoi-serednoi-osvity-akademichni-litsej>.

¹⁰⁷ Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2024 № 851. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP240851>.

¹⁰⁸ Про внесення змін до типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 09.08.2024 № 1120. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-vnesennia-zmin-do-tipovoi-osvitnoi-prohramy-dlia-5-9-klasiv-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity>.

- перший цикл початкової освіти (1–2-й класи), адаптаційно-ігровий;
- другий цикл початкової освіти (3–4-й класи), основний;
- перший цикл базової середньої освіти (5–6-й класи), адаптаційний;
- другий цикл базової середньої освіти (7–9-й класи), базове предметне навчання;
- перший цикл профільної середньої освіти (10-й клас), профільно-адаптаційний;
- другий цикл профільної середньої освіти (11–12-й класи), профільний (наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» від 30.07.2024 № 1072¹⁰⁹).

Наказом Міністерства освіти і науки України від 08.08.2024 № 1116¹¹⁰ затверджено оновлену модельну освітню програму «Захист України». Оновлена програма «Захист України»¹¹¹ (для 10–11-х класів) спрямована як на формування патріотичної свідомості та системи цінностей, так і на розвиток практичних навичок для збереження життя. Її особливість – єдиний зміст для всіх учнів і учениць, що забезпечує рівні можливості в набутті важливих навичок.

Розроблена МОН стратегія розвитку фінансової грамотності покликана сприяти підвищенню фінансової обізнаності населення, зростанню впевненості громадян під час ухвалення фінансових рішень, формуванню раціональної фінансової поведінки. Одним із напрямів її реалізації є якісна базова фінансова освіта – заходи з підвищення фінансової грамотності для школярів (постанова Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Національної стратегії розвитку фінансової грамотності до 2030 року» від 01.05.2024 № 542¹¹²). Зокрема, планується створення навчальних ресурсів, модернізація навчальних програм та впровадження нового обов’язкового курсу «Підприємництво і фінансова грамотність» з 2025 р. у 8-х класах, а з 2026 р. – у 9-х класах у всіх школах України.

Стратегічна ціль 4. Педагогічні команди працюють на основі партнерства та реалізують принципи і підходи НУШ

МОН розроблено та затверджено Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» за професіями: «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (наказ Міністерства освіти і науки України «Професійний стандарт “Вчитель закладу

¹⁰⁹ Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 30.07.2024 № 1072. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity>.

¹¹⁰ Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» : наказ Міністерства освіти і науки України від 08.08.2024 № 1116. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-nadannia-hryfa-rekomendovano-ministerstvom-osvity-i-nauky-ukrainy>.

¹¹¹ Модельна навчальна програма «Захист України. Інтегрований курс» для закладів, що забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/08/13/MNP-Zakhyst.Ukrayiny-Intehrovany.kurs-2024.pdf>.

¹¹² Про затвердження Національної стратегії розвитку фінансової грамотності до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 01.05.2024 № 542. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KL240265>.

загальної середньої освіти» від 29.08.2024 № 1225¹¹³). У нових стандартах враховано концептуальні положення реформи НУШ, а саме: окреслено можливі траєкторії отримання професійних кваліфікацій залежно від здобутого ступеня освіти та спеціальності; структуру опису компетентностей узгоджено зі структурою дескрипторів Національної рамки кваліфікацій; оптимізовано кількість компетентностей, необхідних для забезпечення виконання відповідних трудових функцій тощо.

МОН також піклується про надання професійної підтримки та допомоги педагогам (здійснення супервізії) у загальній середній освіті. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку надання професійної підтримки та допомоги педагогічним працівникам (здійснення супервізії)» від 14.06.2024 № 855¹¹⁴ покликаний забезпечити здійснення комплексу заходів із професійної підтримки й допомоги вчителям згідно з вимогами професійних і освітніх стандартів.

¹¹³ Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 29.08.2024 № 1225. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf.

¹¹⁴ Про затвердження Порядку надання професійної підтримки та допомоги педагогічним працівникам (здійснення супервізії): наказ Міністерства освіти і науки України від 14.06.2024 № 855. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE42546?an=1>.

3. РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

3.1. Динаміка розвитку професійної (професійно-технічної) освіти

Професійна (професійно-технічна) освіта (П(ПТ)О) є складовою системи освіти України. Вона передбачає надання знань, умінь та навичок за певною професією, тобто особа, що навчається, здобуває робітничу кваліфікацію.

До очевидних переваг такої освіти належать гнучкість і адаптивність до вимог ринку праці, що проявляється в можливості здобуття П(ПТ)О не лише випускниками шкіл, а й дорослими, працюючими особами, які хочуть підвищити кваліфікацію або змінити професію.

Наразі в системі П(ПТ)О відбувається процес оптимізації мережі закладів. Це, зокрема, підтверджують статистичні дані: якщо станом на 1 січня 2021 р. в Україні працювали 708 закладів професійної (професійно-технічної) освіти (ЗП(ПТ)О), то вже на початок нового навчального року, у вересні 2021 р., їх налічувалося лише 695 од., і протягом наступних 2022–2024 рр. також спостерігалася тенденція зменшення їхньої кількості (рис. 3.1.1).

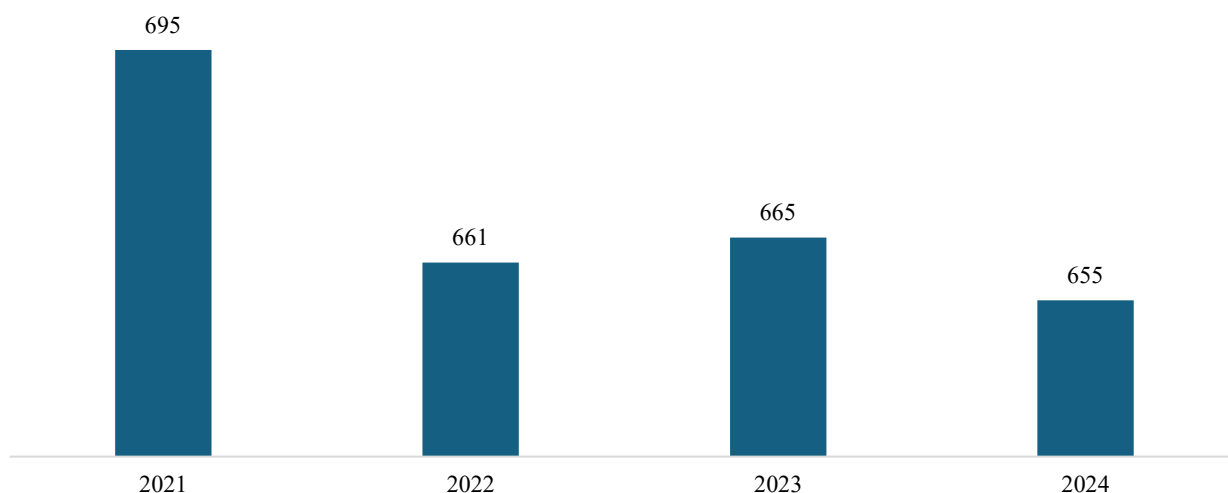

Рис. 3.1.1. Динаміка кількості закладів професійної (професійно-технічної) освіти в Україні у 2022–2024 рр. (станом на 1 вересня відповідного року), од.

Побудовано авторами за даними державної статистичної звітності за формою № 1 (профтех).

Дані, наведені в табл. 3.1.1, свідчать про істотне скорочення кількості ЗП(ПТ)О, що готують кадри для сфери промислового виробництва та сільського господарства, за одночасного зростання числа закладів, які готують працівників сфери громадського харчування. При цьому тенденції й у сфері будівництва, й у сфері послуг також є негативними. Така ситуація не відповідає кадровим потребам країни в період післявоєнної відбудови, проте досить добре ілюструє наявність робочих місць і перспективи подальшого працевлаштування.

Таблиця 3.1.1

Розподіл закладів професійної (професійно-технічної) освіти України за галузевим спрямуванням (станом на 1 вересня відповідного року), од.

Рік	Промис- ловість	Транс- порт	Зв'язок	Будівни- цтво	Сфера послуг	Торгівля і громадське харчування	ЖКГ	Сільське господар- ство
2021	227	40	5	98	58	47	1	219
2022	215	38	5	99	54	48	1	201
2023	215	39	5	99	55	49	1	202
2024	213	39	5	95	54	50	1	198

Складено авторами за даними державної статистичної звітності за формою № 1 (профтех).

Дані табл. 3.1.2 теж демонструють структуру змін: передусім під процеси оптимізації потрапили професійні ліцеї, навчальні центри при кримінально-виконавчих установах закритого типу, професійні училища соцреабілітації та ПТУ при виховних колоніях. Також під оптимізацію підпали профтехучилища й заклади освіти, що є структурними підрозділами ЗВО.

Таблиця 3.1.2

Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти України за типами (станом на 1 вересня відповідного року), од.

Рік	Вищі профе- сійні учили- ща	Центри П(ПТ)О	Профе- сійні ліцеї	ПТУ	Коле- джі	Заклади освіти – струк- турні підрозділи ЗВО	Закла- ди освіти інших типів	Навчальні центри при КВУЗТ*, професійні училища соцреабіліта- ції та ПТУ при виховних колоніях
2021	163	94	306	63	3	11	0	55
2022	160	92	281	62	3	10	0	53
2023	160	94	287	61	3	7	0	53
2024	160	95	278	59	4	7	7	45

*КВУЗТ – кримінально-виконавчі установи закритого типу.

Складено авторами за даними державної статистичної звітності за формою № 1 (профтех).

Концепція реформи «Сучасна професійно-технічна освіта» визначає одним із проявів проблемності функціонування сфери П(ПТ)О вже згадувану на початку низьку соціально-економічну мотивацію населення до здобуття професійних кваліфікацій та підкреслює необхідність популяризації цього сегмента освіти серед усіх груп населення – і серед випускників шкіл, і серед працюючих дорослих.

Говорячи про освіту дорослих, маємо на увазі передусім упровадження безперервної освіти, або «освіти протягом життя» – процесу постійного зростання загальноосвітнього та професійного потенціалу особистості відповідно до власних потреб і потреб суспільства за допомогою системи державних та громадських інститутів. Такий підхід вважається майже

безальтернативним в умовах збільшення тривалості життя та зниження народжуваності в розвинутих країнах, коли особливу увагу потрібно приділяти постійному підвищенню кваліфікації вже наявної робочої сили.

Усвідомлення важливості освіти протягом життя для людського розвитку призвело до модернізації на початку XXI ст. європейської політики у сфері освіти. Зокрема, Лісабонський саміт Ради Європи в березні 2000 р. прийняв «Меморандум освіти протягом життя» (A Memorandum of Lifelong Learning), де підкреслюється, що безперервна освіта повинна стати головною політичною програмою громадянського суспільства, соціальної єдності й зайнятості. І особлива роль у цьому відводиться саме сегменту П(ПТ)О, яка максимально адаптована під швидке підвищення кваліфікації вже працюючих дорослих шляхом проходження ними окремих тренінгів чи курсів підвищення кваліфікації. Також система ЗП(ПТ)О дає змогу в стислі терміни здобути додаткову робітничу професію.

Тому уряд приділяє особливу увагу реформуванню цього сегмента освіти в контексті можливості надання таких послуг. І ми можемо констатувати певні успіхи в цій сфері.

Так, успішною можна вважати ініціативу щодо створення центрів професійної досконалості, зокрема за рахунок коштів проекту Євросоюзу «EU4Skills» і міжнародних фінансових установ та організацій. Реалізація таких програм є відповіддю на недостатні обсяги фінансування П(ПТ)О, що визначені в Концепції реформи «Сучасна професійно-технічна освіта» як одна з проблем профтехосвіти, яка перешкоджає її модернізації.

Зокрема, ідеться про програму «EU4Skills: кращі навички для сучасної України». Це спільна програма ЄС та чотирьох його держав-членів (Німеччини, Фінляндії, Польщі й Естонії), спрямована на підтримку реформи П(ПТ)О, яка реалізовувалася в Україні з червня 2019 р. до березня 2023 р. Метою програми була підтримка реформи вітчизняної профтехосвіти, аби зробити навчання таким, що відповідає вимогам ринку праці, та допомогти учням П(ПТ)О реалізувати власний потенціал. У рамках програми підтримано реформу П(ПТ)О в Україні на національному й регіональному рівнях. Окремі елементи реформи апробовано у 21 профільному ЗП(ПТ)О. Загальний обсяг фінансування сягнув 58 млн євро, з них 21 млн спрямовано на оновлення обладнання та інфраструктури.

13 вересня 2023 р., уже після закінчення проекту «EU4Skills» в Україні, стартував інший проект – «Skills4Recovery», розроблений із метою підтримки 20 надавачів освітніх послуг, серед яких ЗП(ПТ)О й навчальні центри Державної служби зайнятості. Акцент у проекті зроблено на 14 ключових кваліфікаціях у чотирьох економічних секторах: будівництво, транспорт і логістика, сільське господарство та ІТ. Уже у 2024 р. у рамках проекту планувалося підготувати 500 учителів і викладачів для системи П(ПТ)О у визначених галузях¹¹⁵.

¹¹⁵ Крищенко К., Белінська Г. Напрями удосконалення бюджетного фінансування профтехосвіти. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2024. № 1 (93). DOI: <http://doi.org/10.34025/2310-8185-2024-1.93.15> <http://herald.chite.edu.ua/content/download/archive/2024/v1/15.pdf>.

Проте реформування сфери П(ПТ)О здійснюється не лише грантовими та донорськими коштами. Сьогодні в Україні основним джерелом фінансування закладів П(ПТ)О є передусім бюджетні кошти, що прописано, зокрема, у ст. 78 Закону України «Про освіту»¹¹⁶. Так, джерелом фінансування П(ПТ)О визначено кошти державного бюджету України, власні кошти місцевих бюджетів та інші джерела, які не заборонені законодавством.

Верховною Радою України ухвалено Державний бюджет на 2025 рік¹¹⁷, згідно з яким за останніх два роки бюджет на освіту й науку зріс на 35 %, зі 143,4 млрд до 194,3 млрд грн відповідно. А на створення навчально-практичних центрів у ЗП(ПТ)О та на побудову лабораторій і майстерень у фахових коледжах у 2025 р. заплановано 540 млн грн освітньої субвенції.

Водночас, поряд із очевидними успіхами маємо певні проблеми: якщо уряд усвідомлює соціальну й економічну важливість П(ПТ)О, то населення не поспішає здобувати робітничі спеціальності, навіть в умовах браку таких фахівців. Це видно з наведених далі статистичних даних. На рис. 3.1.2 відображено інформацію про загальну чисельність учнів, слухачів у ЗП(ПТ)О в Україні за період 2021–2024 рр. І тенденція скорочення очевидна: після різкого падіння у 2022 р., імовірно внаслідок початку повномасштабного вторгнення, чисельність учнів (слухачів) трохи зросла у 2023 р., проте знову помітно зменшилась у 2024 р.

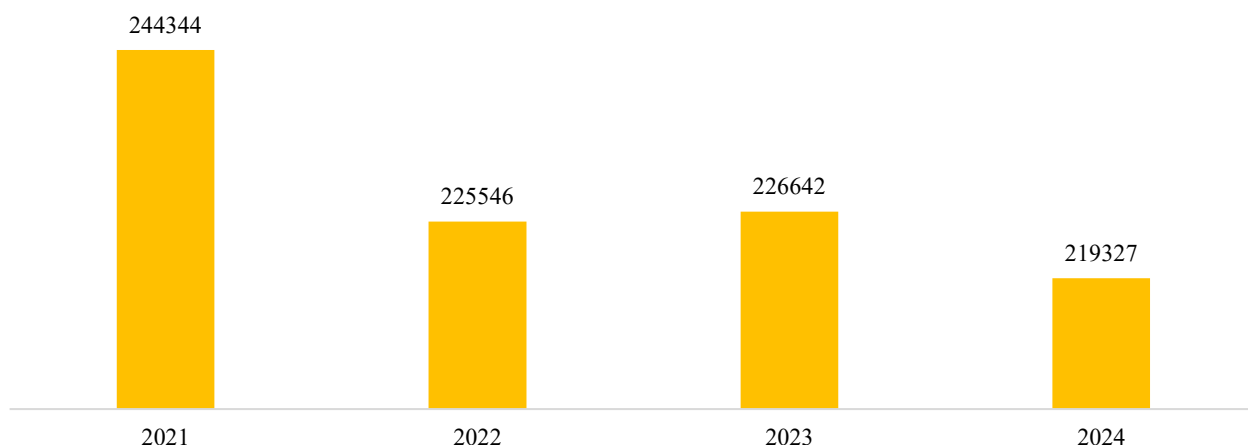

Рис. 3.1.2. Динаміка загального контингенту учнів, слухачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти України у 2021–2024 рр., осіб (станом на 01.09. відповідного року), осіб

Побудовано авторами за даними державної статистичної звітності за формою № 1 (профтех).

Якщо розглядати структуру контингенту учнів (слухачів) ЗП(ПТ)О детально, можна констатувати, що в навчанні працюючого населення спостерігається поступове нарощування обсягів перепідготовки кадрів (найвищий показник за досліджуваний період – 3 294 особи у 2023 р.) (табл. 3.1.3).

¹¹⁶ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

¹¹⁷ Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України від 28.11.2024 № 178. URL: <https://drive.google.com/file/d/13ECvTYRNImY3FVgtZEGoNY1-cAArScFx/view> (дата звернення: 05.12.2024).

Таблиця 3.1.3

**Чисельність слухачів у закладах П(ПТ)О (професійне навчання
працюючого населення) протягом 2021–2024 рр.
(станом на 1 вересня відповідного року), осіб, %**

Рік	Первинна профе- сійна підготовка, осіб	Частка від загаль- ного контин- генту, %	Пере- підго- товка, осіб	Частка від загаль- ного контин- генту, %	Підви- щення кваліфі- кації, осіб	Частка від загаль- ного контин- генту, %	Усього незай- нятого насе- лення, осіб	Частка від загаль- ного контин- генту, %
2021	4 842	1,98	2 079	0,85	233	0,10	7 154	2,93
2022	3 971	1,76	1 448	0,64	102	0,05	5 521	2,45
2023	4 210	1,86	3 294	1,45	252	0,11	7 756	3,42
2024	3 678	1,68	2 667	1,22	302	0,14	6 647	3,03

Складено авторами за даними державної статистичної звітності за формою № 1 (профтех).

Також зростає чисельність осіб, що пройшли підвищення кваліфікації. Проте загальний показник кількості працюючого населення, яке отримало навчання, є незначним у загалі осіб, що навчаються у ЗП(ПТ)О – близько 3 % за весь досліджуваний період, що абсолютно не відповідає потребам сучасної України та повоєнного відновлення.

Утім, за результатами аналізу, ситуація з професійною підготовкою випускників шкіл дещо краща: майже 24 % від загального контингенту становлять учні, які навчаються на базі повної загальної середньої освіти, й цей показник є стабільним за весь досліджуваний період. Близько 70 % становлять учні, що навчаються на базі базової загальної середньої освіти з отриманням ними в системі ЗП(ПТ)О повної загальної середньої освіти. Тобто, з точки зору потенційних абітурієнтів, ЗП(ПТ)О – це місце, де можна паралельно здобути загальну середню освіту та початкові професійні навички (табл. 3.1.4).

Таблиця 3.1.4

**Чисельність учнів у ЗП(ПТ)О (професійна підготовка випускників ЗЗСО)
протягом 2021–2024 рр. (станом на 1 вересня відповідного року), осіб, %**

Рік	На базі повної ЗСО, осіб	Частка від заг. кон- тин- генту, %	На базі базової загальної середньої освіти				На базі незавер- шеної базової ЗСО, осіб	Частка від заг. контин- генту, %
			зі здобут- тям повної ЗСО, осіб	частка від заг. контин- генту, %	без отри- мання повної ЗСО, осіб	частка від заг. контин- генту, %		
2021	59 669	24,42	170 518	69,79	5 864	2,40	536	0,22
2022	53 780	23,84	160 850	71,32	4 395	1,95	395	0,18
2023	53 710	23,70	159 896	70,55	3 859	1,70	267	0,12
2024	52 368	23,89	154 932	70,64	3 613	1,65	220	0,10

Складено авторами за даними державної статистичної звітності за формою № 1 (профтех).

У цілому інформація, наведена в табл. 3.1.3 і 3.1.4, не відображає істотного підвищення інтересу суспільства до сегмента П(ПТ)О, що ставить перед Урядом

і МОН завдання щодо популяризації профтехосвіти серед потенційних споживачів освітніх послуг.

У вже згадуваній Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року¹¹⁸ акцент зроблено на подальшій децентралізації управління та фінансування ЗП(ПТ)О, зокрема через упровадження практики державно-приватного партнерства та взаємозв'язок освітніх закладів із ринком праці, що, на нашу думку, може істотно підвищити зацікавленість населення в цьому освітньому сегменті.

Державно-приватне партнерство у сфері П(ПТ)О може передбачати:

- спільне фінансування як самих ЗП(ПТ)О, так і юридичних або фізичних осіб, що провадять освітню діяльність;
- спільне фінансування створення й утримання в ЗП(ПТ)О баз практичної підготовки, а також фінансування процесу підготовки фахівців на таких базах;
- утворення та спільне фінансування інноваційних підприємств на базі існуючих ЗП(ПТ)О;
- розроблення й розвиток сучасних технологій освіти, навчання тощо.

Державно-приватне партнерство є вельми перспективним напрямком залучення коштів у сферу П(ПТ)О в умовах обмеженого бюджетного фінансування та великої потреби у фахівцях робітничих професій для післявоєнної відбудови країни, адже за такого партнерства фінансування може відбуватися за рахунок декількох джерел одночасно, що спрощує пошук необхідних ресурсів¹¹⁹.

Підсумовуючи викладене, можна виокремити основні проблеми П(ПТ)О, які потребують першочергового розв'язання:

1. Подальша оптимізація мережі ЗП(ПТ)О, що відповідає вимогам часу. Сьогодні спостерігається зменшення кількості ЗП(ПТ)О, особливо у сфері промисловості, будівництва та сільського господарства, що не відповідає потребам післявоєнної відбудови країни. Водночас відбувається розвиток закладів, орієнтованих на сферу громадського харчування, що свідчить про орієнтацію вступників на можливості працевлаштування.

2. Брак фінансування для потреб розвитку та модернізації цього сегмента освіти. Хоча в цьому напрямку є важливі позитивні зрушення, як-от створення навчально-практичних центрів і модернізація закладів за підтримки міжнародних партнерів (проекти «EU4Skills» та «Skills4Recovery»), державне фінансування залишається недостатнім для забезпечення повної модернізації інфраструктури й оновлення освітніх програм.

3. Стабільне скорочення контингенту учнів і слухачів. Аналіз статистичних даних свідчить про поступове зменшення чисельності учнів

¹¹⁸ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 419-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text>.

¹¹⁹ Крищенко К., Белінська Г. Напрями удосконалення бюджетного фінансування профтехосвіти. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2024. № 1 (93). DOI: <http://doi.org/10.34025/2310-8185-2024-1.93.15> <http://herald.chite.edu.ua/content/download/archive/2024/v1/15.pdf>.

(слухачів) у ЗП(ПТ)О. Особливо критичною є низька частка працюючого населення, яке бажає пройти професійне навчання, що є викликом у контексті забезпечення концепції безперервної освіти.

4. Низький рівень популяризації П(ПТ)О серед населення й абітурієнтів. Однією з ключових проблем залишається негативний імідж П(ПТ)О серед населення. Необхідно впроваджувати заходи з популяризації робітничих професій, зокрема шляхом активної участі бізнесу в підготовці кадрів, розширення автономії закладів та оновлення освітніх стандартів.

5. Недостатньо активне впровадження концепції «Освіта протягом життя» на практиці. Сьогодні спостерігається позитивна тенденція впровадження практики безперервної освіти серед працюючого населення, що сприяє його адаптації до змін на ринку праці й підвищенню його кваліфікації. Проте обсяги перепідготовки та підвищення кваліфікації залишаються недостатніми, особливо в контексті сучасних викликів, з якими зіткнулась Україна.

Таким чином, реформування П(ПТ)О має стати одним із ключових пріоритетів державної політики. Потрібно збільшити інвестиції в розвиток цієї галузі, сприяти її популяризації серед молоді й дорослих, а також забезпечити тісніший зв'язок між закладами освіти та роботодавцями для задоволення реальних потреб ринку праці, у т. ч. шляхом запровадження практики державно-приватного партнерства, що має прискорити реформу й підвищити її ефективність.

3.2. Формування системи моніторингового дослідження кар'єрних траєкторій випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти

Воєнний стан в Україні негативно впливає на її економіку та ринок праці. Професійна (професійно-технічна) освіта як один із важливих секторів, пов'язаних із ринком праці, може великою мірою сприяти відновленню і зміцненню національної економіки.

Стратегія діяльності МОН передбачає моніторинг функціонування всіх складників освіти для отримання об'єктивної інформації про стан, процеси, тенденції освітнього процесу, освітньої діяльності тощо. Об'єктивні дані про інтеграцію випускників П(ПТ)О в ринок праці є одним з основних джерел для оцінки відповідності здобутої освіти потребам регіональних ринків праці. Дієвим інструментом отримання актуальної інформації є саме моніторингове спостереження, зокрема моніторинг стану кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О.

Як свідчить міжнародний досвід, забезпечення відповідності здобутої П(ПТ)О потребам особистості та ринку праці є складним процесом, до якого залучено багато зацікавлених сторін, а саме: потенційні здобувачі освіти й члени їхніх сімей, педагогічна спільнота ЗП(ПТ)О, роботодавці, представники органів місцевого та державного управління тощо. Ринок праці постійно змінюється, а

отже, й працівники мусять поліпшувати чи оновлювати свої навички – як за допомогою здобутої П(ПТ)О, так і в процесі трудової діяльності та набуття життєвого досвіду. Саме П(ПТ)О відіграє важливу роль у забезпеченні можливостей для безперервного розвитку навичок особистості, даючи їй змогу швидко пристосовуватися до динамічних змін потреб ринку праці.

У цьому контексті результати моніторингових досліджень кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О допоможуть визначити ступінь відповідності здобутих навичок і компетенцій вимогам ринку праці. Проте моніторингові дослідження кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О наразі проводяться в Україні нерегулярно й несистематично. Не існує також єдиної методики збору достовірної інформації про успішність навчання випускників, їх подальше працевлаштування та використання ними набутих навичок у роботі. Крім того, бракує теоретичних і наукових напрацювань, присвячених питанням моніторингових досліджень випускників П(ПТ)О та відповідності здобутої освіти потребам ринку праці.

Тому так доречно активно досліджувати й використовувати на практиці напрацювання європейських науковців. Наприклад, у звіті¹²⁰ наведено огляд сучасного стану відстеження й ініціатив випускників у дев'яти ЗП(ПТ)О чотирьох європейських країн (Естонії, Італії, Нідерландів та Іспанії). Опитування випускників ЗП(ПТ)О проводилися протягом певних проміжків часу та дали змогу проаналізувати індивідуальні траєкторії кожного випускника, порівнюючи їхні попередні очікування з поточною ситуацією, а також визначаючи зміни в розподілі частот у вибірці.

Також у посібнику, підготовленому групою експертів Європейського фонду освіти (ETF), Європейського центру розвитку професійного навчання (Cedefop) і Міжнародної організації праці (ILO), містяться детальні рекомендації з розроблення та проведення опитувань випускників ЗП(ПТ)О¹²¹. Головною метою таких досліджень є виявлення відповідності здобутої освіти для інтеграції в ринок праці й подальшого професійного зростання в перші роки після закінчення навчання.

У дослідженні, виконаному групою експертів Єврокомісії, здійснено детальний узагальнюючий аналіз заходів, присвячених моніторинговим дослідженням випускників ЗП(ПТ)О, які наразі запроваджено в країнах-членах ЄС¹²². Ці країни згруповано в три кластери за типом моніторингових досліджень випускників ЗП(ПТ)О, що практикуються:

1. *Несистематичні*. Цей кластер охоплює країни, в яких моніторингові дослідження випускників ЗП(ПТ)О відбуваються на нерегулярній основі. Зокрема, до вказаного кластера ввійшли Болгарія, Греція, Хорватія, Литва, Польща.

¹²⁰ Garcia M. R., Rodriguez I. D. Tracktion project contribution to the field of graduate tracking in TVET. URL: https://www.puntocometa.org/wp-content/uploads/2020/08/O1_TRACKTION_GraduateTrackingProtocol.pdf.

¹²¹ Шомбург Г. Проведення трейсерних досліджень випускників закладів освіти (Tracer studies) / Міжнародна організація праці. 2021. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40sro-budapest/documents/publication/wcms_801280.pdf.

¹²² Mapping of VET graduate tracking measures in EU Member States. Final report, 2018 / European Union. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/00d61a86-48fc-11e8-be1d-01aa75ed71a1>.

2. *Частково систематичні.* До цього кластера входять країни, в яких моніторингові дослідження випускників ЗП(ПТ)О відбуваються регулярно, але можуть охоплювати не всі регіони країни або не містити всіх показників статусу зайнятості й типу трудового договору (постійний / тимчасовий, неповний / повний робочий день), розміру заробітної плати та участі в подальшій освіті. Частково систематичні моніторингові дослідження випускників ЗП(ПТ)О запроваджено, зокрема, у Бельгії, Чехії, Данії, Естонії, Іспанії.

3. *Систематичні та добре налагоджені.* Цей кластер включає країни, в яких моніторингові дослідження випускників ЗП(ПТ)О є систематичними й добре налагодженими, тобто охоплюють усі регіони та досліджують працевлаштованість випускників у кількох точках вимірювання. До цього кластера входять Німеччина, Австрія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди.

Нещодавно робоча група експертів Єврокомісії з П(ПТ)О щодо відстеження випускників ЗП(ПТ)О, керуючись практичним досвідом, результатами поточних досліджень і нових ідей, розробила стандарти європейського механізму запровадження моніторингових досліджень випускників ЗП(ПТ)О¹²³. У сукупності ці стандарти забезпечують ефективність моніторингових досліджень випускників ЗП(ПТ)О, допомагають встановити й проаналізувати довгострокові тенденції розвитку системи П(ПТ)О, створюють підґрунтя для стратегічного напрямку системи моніторингових досліджень випускників. Відповідно до вказаних стандартів, моніторингові дослідження випускників повинні:

- сприяти досягненню узгоджених цілей системи П(ПТ)О;
- прагнути охопити всі програми здобуття П(ПТ)О;
- прагнути надати якісні дані про повну чисельність випускників;
- уможливити порівняльний аналіз між підгрупами учнів;
- використовувати групи порівняння;
- базуватися на кількох точках вимірювання для створення поздовжнього аналізу;
- визначити бажану якість інформації відстеження випускників;
- забезпечити доступність інформації із систем відстеження випускників у формі, яка відповідає узгодженим потребам зацікавлених сторін і соціальних партнерів;
- зміцнювати транскордонне партнерство шляхом залучення випускників, що переїжджають до іншої країни після завершення навчання;
- сприяти співпраці на рівні ЄС у сфері П(ПТ)О.

У різних країнах ЄС моніторингові дослідження проводяться на систематичній і добре налагодженій, або частково систематичній, або несистематичній основі. Вони базуються на партнерстві з усіма зацікавленими сторонами: здобувачами П(ПТ)О та їхніми батьками, ЗП(ПТ)О, регіональними й місцевими радами, соціальними партнерами, роботодавцями, центральними

¹²³ Annex 4 expert group on graduate tracking. Task force 4: Principles and Standards for VET Graduate Tracking / European Commission. 2020. URL: <https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/document-library-docs/conclusions-graduate-tracking-expert-group-vet-graduate-tracking-annex-4.pdf>.

органами виконавчої влади та ін. За допомогою даних адміністративних реєстрів і опитувань збираються такі кількісні та якісні показники, як результати навчання й здобута кваліфікація, тривалість навчання, задоволеність здобутою П(ПТ)О, працевлаштованість і просування випускника на ринку праці, терміни пошуку роботи, тип контракту, розмір заробітної плати, використання в роботі навичок, набутих у процесі здобуття освіти, тощо. Отримані дані використовуються для прийняття управлінських рішень щодо вдосконалення механізмів функціонування систем П(ПТ)О.

Крім того, у країнах ЄС моніторингові дослідження випускників ЗП(ПТ)О уможливають порівняльний аналіз між групами випускників. Зокрема, для досягнення відповідності здобутої П(ПТ)О потребам ринку праці відстежуються випускники різних професій, їхні кар'єрні траєкторії, становище на ринку праці та розмір заробітної плати.

Для кращого розуміння спонук здобувачів П(ПТ)О достроково покинути навчання та пошуку шляхів розв'язання проблеми передчасної втрати контингенту здобувачів, у країнах ЄС у моніторингові дослідження випускників ЗП(ПТ)О включаються групи випускників ЗП(ПТ)О і здобувачів П(ПТ)О, які не звершили навчання та не отримали диплом.

Лонгітюдні системи моніторингових досліджень випускників ЗП(ПТ)О країн ЄС відслідковують кар'єрні траєкторії випускників протягом декількох проміжків часу (на узгоджену дату щороку або впродовж узгодженої кількості місяців після завершення навчання) та охоплюють усіх випускників. Це уможливорює позовжній аналіз для кращого розуміння інтеграції випускників у ринок праці.

Моделі моніторингових досліджень випускників ЗП(ПТ)О в країнах ЄС розробляються на основі рекомендацій Європейської стандартної системи забезпечення якості професійної освіти та навчання (EQAVET), що уможливорює, зокрема, розрахунок Індикатора 5 «Рівень працевлаштування у програмах П(ПТ)О» й Індикатора 6 «Використання набутих навичок на робочому місці та Кодексу практики Євростату».

Засоби та методи збору даних моніторингових досліджень випускників ЗП(ПТ)О, а також можливі труднощі під час збору, порівнянність і обсяги даних, які можна зібрати в стандартизованій формі, ґрунтуються на угодах з усіма зацікавленими сторонами та соціальними партнерами, ЗП(ПТ)О, роботодавцями, випускниками та їхніми батьками, державними установами, органами місцевої й державної влади.

З метою зміцнення транскордонного партнерства в деяких країнах ЄС у моніторингові дослідження випускників ЗП(ПТ)О включено випускників-мігрантів.

Як уже зазначалося, в Україні ситуація з моніторинговими дослідженнями кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О є доволі складною: вони проводяться нерегулярно й несистематично, досі не розроблено єдиної методики збору достовірної інформації про успішність навчання випускників ЗП(ПТ)О, їх подальше працевлаштування та використання набутих ними навичок у роботі.

Тому розроблення методичних рекомендацій щодо проведення моніторингових досліджень кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О є актуальним і важливим завданням.

Механізм працевлаштування випускників ЗП(ПТ)О визначається Порядком працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів, підготовка яких проводилася за державним замовленням¹²⁴. Протягом 2020–2024 рр. зберігалася стабільно висока частка випускників, працевлаштованих за професією, здобутою у ЗП(ПТ)О (рис. 3.2.1).

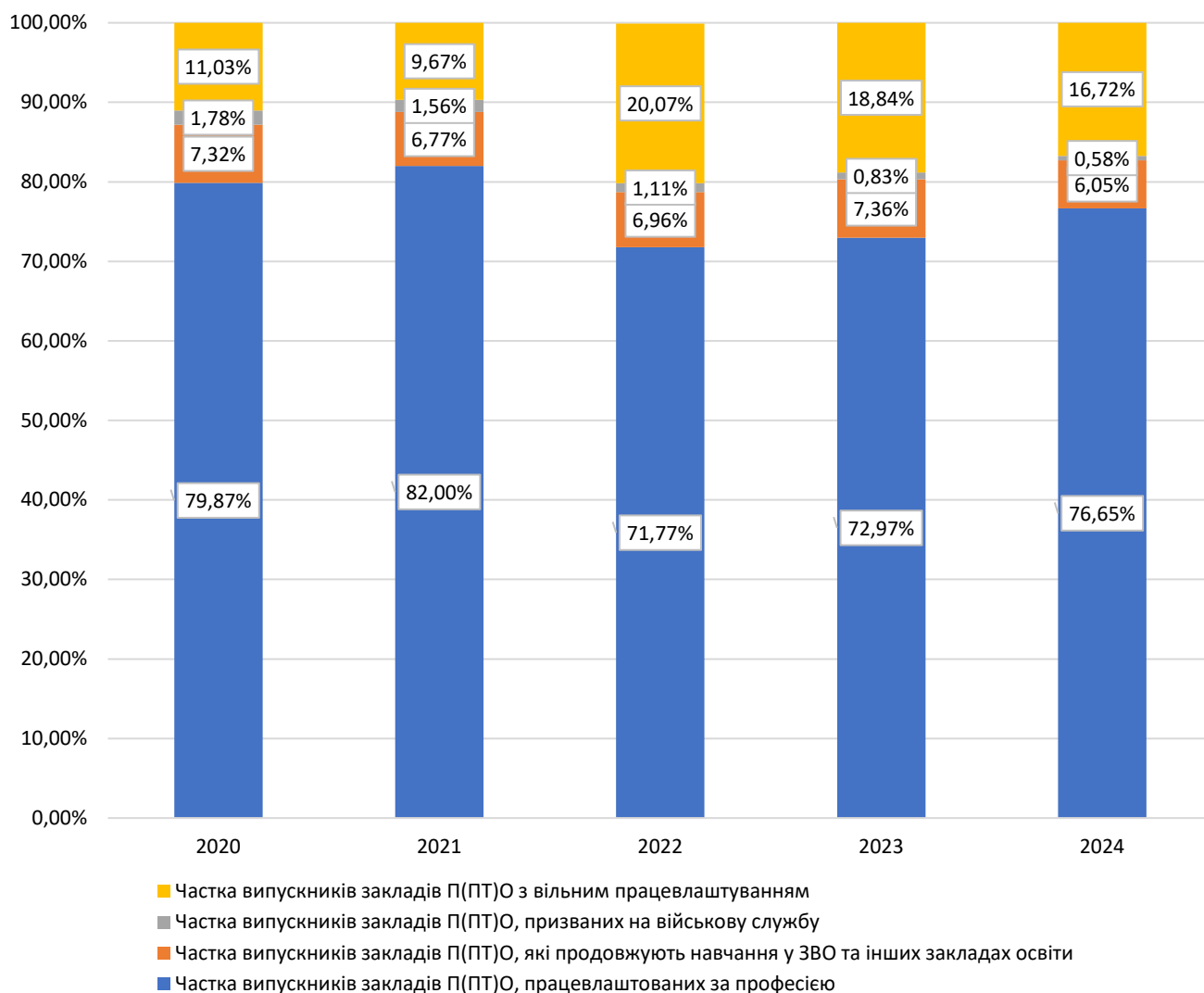

Рис. 3.2.1. Динаміка частки випускників ЗП(ПТ)О, що працевлаштовані за професією, які продовжують навчання в закладах вищої освіти та інших закладах освіти, призвані на військову службу, з вільним працевлаштуванням від загальної чисельності випускників ЗП(ПТ)О протягом 2020–2024 рр., %

Побудовано авторами за даними державної статистичної звітності за формою № 1 (профтех).

¹²⁴ Про затвердження Порядку працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів, підготовка яких проводилася за державним замовленням : постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 784. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP100784?an=293>.

У 2022 р., після повномасштабного вторгнення рф, частка випускників із вільним працевлаштуванням зросла майже вдвічі, як і випускників, працевлаштованих за професіями, що характеризуються самозайнятістю (рис. 3.2.2). До них належать професії у сфері торгівлі та громадського харчування, побутового обслуговування населення, будівництва; професії, пов'язані з народними промислами й ремеслами, автосервісом, фермерством тощо, тобто ті, які дають змогу працювати у сфері підприємництва, займатись індивідуальною трудовою діяльністю¹²⁵. Проте ситуація з працевлаштуванням випускників, принаймні через рік після закінчення навчання, залишається невідомою.

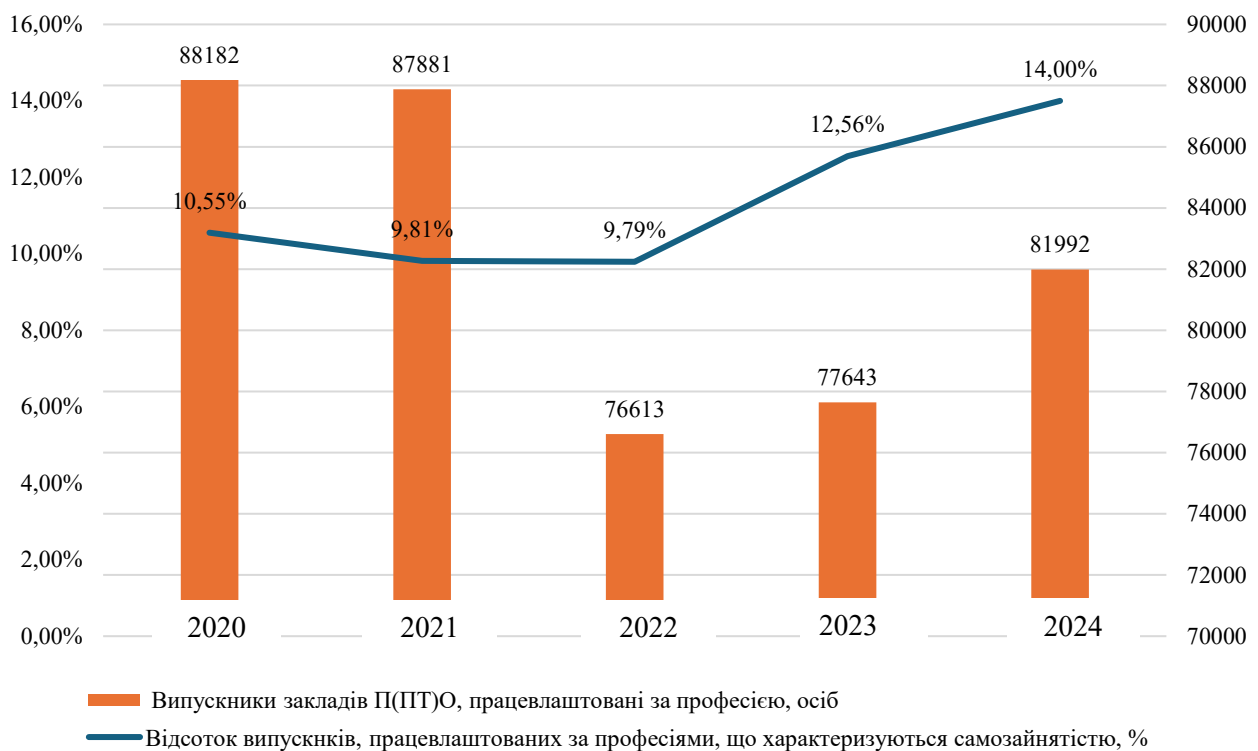

Рис. 3.2.2. Динаміка чисельності випускників ЗП(ПТ)О, працевлаштованих за професією, та частки випускників, працевлаштованих за професіями, що характеризуються самозайнятістю, протягом 2020–2024 рр., осіб, %
 Побудовано авторами за даними державної статистичної звітності за формою № 1 (профтех).

За даними онлайн-платформи «Світ професій», найбільшою популярністю серед здобувачів ЗП(ПТ)О користуються такі професії: «Кухар; кондитер», «Тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва», «Слюсар з ремонту сільськогосподарських машин і устаткування», «Водій автотранспортних засобів», «Кухар; офіціант», «Перукар (перукар-модельєр)», «Манікюрник», «Слюсар з ремонту колісних транспортних засобів»¹²⁶. Можна стверджувати, що ці професії до певної міри характеризуються самозайнятістю.

¹²⁵ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 419-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text>.

¹²⁶ Світ професій : цифрова платформа професійної освіти. URL: <https://svitprof.org.ua/analytics>.

Слід зазначити, що станом на 1 листопада 2024 р. на ринку праці налічувалося 1 278 професій. За 302 професіями з цього переліку ведеться підготовка у ЗП(ПТ)О, з яких 94 професії (31,1 %) не затребувані на ринку праці¹²⁷. За рейтингом робітничих професій, затребуваних на ринку праці України у 2024 р., до першої десятки ввійшли професії «Водій автотранспортних засобів», «Швачка», «Електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування», «Слюсар-ремонтник», «Слюсар-сантехнік», «Електрогазозварник». За цими професіями відбувається підготовка кваліфікованих робітників у ЗП(ПТ)О. Водночас за окремими професіями, наприклад «Водій навантажувача» (11-е місце в рейтингу), «Продавець-консультант» (20-е місце), «Бетоняр» (27-е місце), підготовка у ЗП(ПТ)О не ведеться.

Станом на IV кв. 2024 р. частка здобувачів П(ПТ)О становила 13 % від загалу здобувачів ступеня бакалавра й магістра та здобувачів ступеня фахового молодшого бакалавра. Протягом 2018–2022 рр. офіційно працевлаштовано було лише 20 % від усіх випускників ЗП(ПТ)О за ці роки, при цьому тільки 1,1 % були самозайнятими, тобто фізичними особами – підприємцями¹²⁸. Така ситуація пояснюється насамперед незацікавленістю роботодавців у працевлаштуванні випускників ЗП(ПТ)О через відсутність у них попереднього досвіду роботи, необхідність дотримання умов трудового законодавства щодо зайнятості молодих працівників, а також недостатньою відповідністю рівня підготовки випускників (здобутих знань і навичок) вимогам роботодавців, проблемами з організацією стажування учнів та викладачів на виробництві для поліпшення якості професійної освіти й навчання тощо.

Як свідчать результати моніторингу системи П(ПТ)О, проведеного в рамках Туринського процесу в Україні у 2023 р., працевлаштованість молодих і дорослих випускників ЗП(ПТ)О залишається незначною. Крім того, пропонувані освітні можливості заповнені програмами, що мають слабкий зв'язок із ринком праці з точки зору доступності навчання на робочому місці. За даними дослідження¹²⁹, найбільш значущою зміною на ринку праці України у 2022 р. стало істотне скорочення обсягів зайнятості. Це пов'язано, зокрема, зі зниженням ділової активності або припиненням діяльності багатьох підприємств, а також зі скороченням зайнятості з економічних причин на підприємствах, які продовжували працювати. А основними чинниками зниження зайнятості в Україні протягом 2022 р. є: істотне зменшення обсягів виробництва на підприємствах, порушення виробничих зв'язків, руйнація підприємств у регіонах ведення бойових дій.

Більшість підприємств не співпрацюють із ЗП(ПТ)О. Із закладами освіти співпрацюють переважно великі й середні підприємства, у секторах, де зберігається значна частка робітничих професій. У цілому описана ситуація є

¹²⁷ Про затвердження Порядку працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів, підготовка яких проводилася за державним замовленням : постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 784. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP100784?an=293>.

¹²⁸ Сучасний стан ринку праці України. *Кваліфікаційна мапа України*. URL: <https://www.futureskills.org.ua>.

¹²⁹ Судаков М., Лісогор Л. Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи. URL: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf.

традиційною для України. Численні дослідження свідчать, що протягом останніх років окреслилася тенденція поліпшення ситуації й розширення контингенту підприємств, які співпрацюють із ЗП(ПТ)О. Згідно з результатами опитування, про наявність співпраці із закладами освіти повідомили 37 % підприємств¹³⁰.

Для подолання зазначених викликів необхідно запровадити моніторингові дослідження кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О на регулярній основі. Результати таких досліджень слугуватимуть основою для вдосконалення освітніх програм із професійної підготовки, аналізу взаємозв'язків між навчанням і роботою, поліпшення умов навчання, оцінювання суб'єктивної думки опитаних щодо якості наданих освітніх послуг (рис. 3.2.3).

Рис. 3.2.3. Очікувані результати моніторингових досліджень кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О

Побудовано авторами за: Шомбург Г. Проведення трейсерних досліджень випускників закладів освіти (Tracer studies). URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40sro-budapest/documents/publication/wcms_801280.pdf.

Такі моніторингові дослідження сприятимуть розвитку внутрішньої системи якості у ЗП(ПТ)О та налагодженню систем консультування із зацікавленими сторонами (стейкхолдерами). Також вони дадуть можливість, зокрема, відповісти на такі запитання:

- Чи відбувається закріплення випускника на робочому місці?
- Чи використовують випускники навички та знання, набуті ними під час навчання у ЗП(ПТ)О?
- Якщо ні, то з яких причин?

¹³⁰ Звіт за результатами моніторингу системи П(ПТ)О в рамках Туринського процесу в Україні (2023 р.) / European Training Foundation. 2023. URL: https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2023-07/System%20monitoring%20report%20-%20Ukraine%20UK_0.pdf.

Як цільова сукупність для проведення моніторингового дослідження обирається *однорідна група учнів* (слухачів), що закінчили навчання одночасно в одному році. Доцільність вибору однорідної групи випускників зумовлена різними умовами переходу на ринок праці й освітнім досвідом для різних груп випускників. Проводити моніторингове дослідження кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О доречно *через рік після закінчення ними навчання*, адже тоді випускники, напевне, ще добре пам'ятають своє навчання, процес пошуку першого місця роботи та зможуть надати правдиву суб'єктивну інформацію, яка буде важливою для подальшого аналізу взаємозв'язків між здобутою освітою й ринком праці.

Опитувальник або анкета для проведення моніторингових досліджень кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О має бути *стандартизованою*, оскільки розрахована на використання в повторюваних дослідженнях упродовж різних років і адресована певним референтним групам. Стандартизація анкети є обов'язковою умовою для порівняння відповідей респондентів, які брали участь у дослідженні в різні роки. Таким чином, відстежується динаміка, тенденції, зміни, що відбивають суб'єктивну думку респондентів щодо досліджуваного питання в різні часові проміжки¹³¹.

Під час створення інструментарію повинні використовуватися *методи логічної послідовності та структурованості змістовного наповнення модулів дослідження*. Зокрема, модулі анкети-опитувальника мають розташовуватися відповідно до хронології етапів біографії випускників:

- умотивованість вибору закладу для навчання та вибору професії;
- працевлаштування;
- використання набутих навичок;
- подальша освіта тощо.

При цьому запитання модулів повинні бути сформульовані як чітко сформований текст, котрий легко читається та сприймається.

Як приклад у табл. 3.2.1 наведено назви модулів анкети-опитувальника та кількість запитань у кожному з них, які можна використовувати в моніторинговому дослідженні кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О.

Таблиця 3.2.1

Модулі анкети-опитувальника та кількість запитань у кожному з них, які використовуються в моніторинговому дослідженні кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О

№ модуля	Назва модуля	Кількість запитань	Кількість змінних
1	А. Навчання у ЗП(ПТ)О	8	27
2	Б. Оцінювання умов навчання та забезпечення освітнього процесу у ЗП(ПТ)О	6	28
3	В. Задоволеність навчанням та набуті навички	4	14
4	Г. Період після закінчення навчання у ЗП(ПТ)О	7	20

¹³¹ Шомбург Г. Проведення трейсерних досліджень випускників закладів освіти (Tracer studies). URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40sro-budapest/documents/publication/wcms_801280.pdf.

№ модуля	Назва модуля	Кількість запитань	Кількість змінних
5	Д. Зайнятість і робота	10	27
6	Є. Вимоги до роботи	1	11
7	Ж. Взаємозв'язок між навчанням та зайнятістю	3	8
8	З. Задоволеність роботою	4	20
9	І. Попередня освіта	1	4
10	К. Подальша освіта	4	8
11	Л. Демографічна інформація	2	2
12	М. Міграція та регіональна мобільність	5	8
Усього		55	177

Складено авторами.

Як видно з табл. 3.2.1, 12 модулів опитувальника складено так, щоб охопити всі аспекти кар'єрних траєкторій випускників, починаючи з вибору ЗП(ПТ)О для навчання й вибору професії та закінчуючи індивідуальними оцінками задоволеності роботою. У табл. 3.2.2 наведено перелік показників (індикаторів), що можуть бути розраховані на підставі статистичної інформації, отриманої під час моніторингового дослідження.

Таблиця 3.2.2

Перелік показників (індикаторів), що характеризують стан зайнятості випускників, особливості їхнього становища на ринку праці та відповідність здобутих під час навчання знань і навичок потребам ринку праці

Показник (індикатор)
Модуль А. Навчання у ЗП(ПТ)О
Рейтинг причин, які спонукали випускника вступити на навчання саме до цього ЗП(ПТ)О
Розподіл випускників за типом диплома
Розподіл випускників за здобутою професією (спеціальністю)
Модуль Б. Оцінювання умов навчання та забезпечення освітнього процесу у ЗП(ПТ)О
Рейтинг складових освітнього процесу, на яких робився акцент під час навчання
Розподіл оцінок випускниками умов навчання та забезпечення освітнього процесу у ЗП(ПТ)О
Розподіл оцінок випускниками порад і настанов, які вони отримали під час навчання
Рейтинг складових освітнього процесу, що найбільше пов'язані з працевлаштуванням і роботою
Частка випускників, які підтримують зв'язки із ЗП(ПТ)О
Частка випускників, які бажають підтримувати зв'язки із ЗП(ПТ)О
Модуль В. Задоволеність навчанням та набуті навички
Рейтинг навичок (компетенцій), якими значною мірою оволоділи опитані випускники під час навчання у ЗП(ПТ)О
Частка випускників, які з великою ймовірністю знову обрали б той самий ЗП(ПТ)О для навчання
Частка випускників, які з великою ймовірністю знову обрали б ту саму професію (спеціальність)
Частка випускників, які значною мірою загалом задоволені своїм навчанням
Модуль Г. Період після закінчення навчання у ЗП(ПТ)О
Розподіл зайнятості випускників за типами
Рейтинг методів пошуку першої роботи
Розподіл пошуку першої роботи за тривалістю
Рейтинг причин, з яких опитані випускники не шукали роботу
Рейтинг найбільш успішних методів пошуку роботи
Модуль Д. Зайнятість і робота
Розподіл випускників за статусом зайнятості
Частка випускників, які на момент опитування працювали за кордоном
Частка випускників, які мали постійну роботу
Розподіл випускників за типом трудового договору

Показник (індикатор)
Розподіл випускників за досвідом трудової діяльності
Розподіл зайнятості випускників за регіонами
Розподіл зайнятості випускників за типами роботодавців
Розподіл зайнятості випускників за економічними секторами зайнятості
Рейтинг посад випускників
Розподіл відповідей випускників за вказаними ними основними робочими обов'язками
Рейтинг випускників за розміром заробітної плати
Модуль Є. Вимоги до роботи
Рейтинг навичок (компетенцій), які значною мірою потрібні випускникові в його нинішній роботі
Модуль Ж. Взаємозв'язок між навчанням та зайнятістю
Частка випускників, які постійно використовують у роботі знання й навички, здобуті ними під час навчання у ЗП(ПТ)О
Частка випускників, які працюють за здобутою професією (спеціальністю)
Рейтинг причин, з яких випускники не працюють за здобутою у ЗП(ПТ)О професією (спеціальністю)
Рейтинг оцінок корисності навчання
Модуль З. Задоволеність роботою
Рейтинг професійних аспектів, які були дуже важливими для випускників
Рейтинг тверджень, які значною мірою описують нинішню ситуацію на роботі у випускників
Розподіл відповідей випускників щодо подальших планів стосовно зайнятості та навчання
Частка випускників, які значною мірою задоволені своєю нинішньою роботою
Модуль І. Попередня освіта
Розподіл випускників за типом освіти, здобутої перед вступом до ЗП(ПТ)О
Модуль К. Подальша освіта
Частка випускників, які здобувають подальшу освіту після закінчення навчання у ЗП(ПТ)О
Рейтинг причин, які спонукали випускника продовжувати навчання

Складено авторами.

Розрахунок цих індикаторів дасть змогу отримати доказові дані щодо особливостей зайнятості за регіонами, статтю та професією (спеціальністю); визначити тенденції переходу від освіти до зайнятості (включаючи час, витрачений на пошук роботи, стабільність зайнятості й професійну самореалізацію); оцінити відповідність здобутих під час навчання знань і навичок потребам ринку праці; краще зрозуміти становище випускників на ринку праці.

Отже, варто зауважити, що основним напрямом удосконалення інструментарію проведення моніторингових досліджень кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О має стати доповнення інформації, отриманої в результаті проведених опитувань, та інформації з адміністративних реєстрів.

Як свідчить міжнародний досвід, країни, де системи моніторингу кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О побудовані з використанням адміністративних даних і даних опитувань, зазвичай отримують більш повну інформацію про інтеграцію випускників на ринку праці, ніж ті, що використовують лише одне джерело даних.

В Україні основними джерелами отримання статистичних даних під час проведення моніторингового дослідження є ПАК «АІКОМ» та Реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування Пенсійного фонду України. На рис. 3.2.4 зображено схему взаємозв'язків між усіма учасниками моніторингового дослідження кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О з урахуванням наявних інформаційних джерел та інституцій.

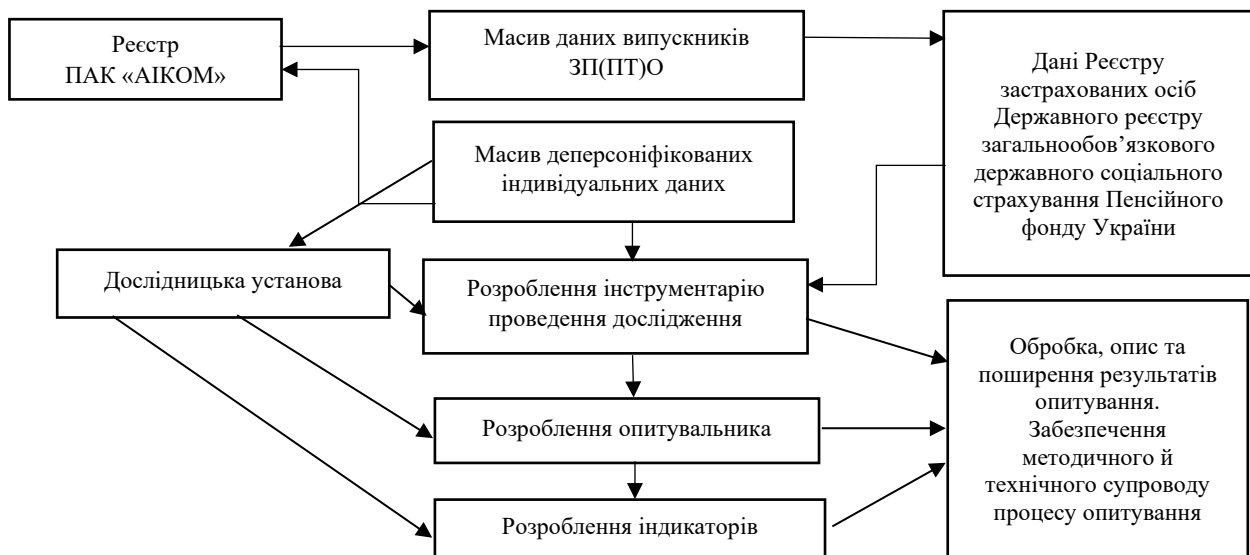

Рис. 3.2.4. Взаємозв'язки між учасниками моніторингового дослідження кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О

Побудовано авторами.

З рис. 3.2.4 видно, що основними учасниками моніторингового дослідження кар'єрних траєкторій випускників ЗП(ПТ)О виступають саме представники МОН і дослідницької установи, які ідентифікують осіб цільової групи для проведення дослідження та складають детальну інвентаризацію всіх необхідних індивідуальних даних із ПАК «АІКОМ».

На підставі укладеної угоди про інформаційну взаємодію між МОН та Пенсійним фондом, учасники моніторингового дослідження отримують масив індивідуальних даних із Реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування Пенсійного фонду України. Обидва масиви об'єднують в один, індивідуальні дані знеособлюються.

Дослідницька група проводить ретельну перевірку якості даних, у разі виявлення певних проблем та/або невідповідностей здійснює уточнення й додаткову обробку. Дослідницька установа розробляє інструментарій проведення дослідження, опитувальник, перелік індикаторів, забезпечує методичний і технічний супровід процесу опитування, обробку, опис та поширення результатів опитування.

Основними перевагами такого підходу до проведення моніторингового дослідження є:

- низькі експлуатаційні витрати;
- легкість збору та достовірність отриманих даних;
- інтуїтивна зрозумілість для респондентів під час заповнення анкети-опитувальника;
- можливість використання регулярно оновлюваних даних з адміністративних реєстрів;
- чіткі та прості для інтерпретації показники.

На підставі викладеного можна визначити також ключові напрями подальших досліджень питання щодо моніторингових досліджень кар'єрних

траєкторій випускників ЗП(ПТ)О. Це охоплення моніторинговим дослідженням випускників із числа дорослого населення, які здобували первинну професійну підготовку у ЗП(ПТ)О, а також спостереження за кар'єрними траєкторіями випускників програм підвищення кваліфікації як важливою складовою освіти впродовж життя.

3.3. Реформування професійної (професійно-технічної) освіти

19 червня 2022 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 2312-ІХ, яким внесено зміни до чинного Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту». Закон № 2312-ІХ набрав чинності 1 липня 2022 р. Запропоновані зміни дають змогу наблизити П(ПТ)О до сучасного ринку праці. Новації сприятимуть зниженню рівня безробіття й забезпечать швидку перекваліфікацію тих, хто втратив роботу.

Наразі передбачено можливість:

- здобути П(ПТ)О без здобуття повної загальної середньої освіти, яку можна буде отримати в будь-який інший час за кошти бюджету;
- безоплатно здобути другу робітничу професію через 3 роки після здобуття попередньої професії та за наявності страхового стажу і вільних місць у ЗП(ПТ)О;
- здобути за бюджетні кошти освіту за іншою професією до завершення 3 років або за відсутності підтвердженого страхового стажу, якщо за станом здоров'я особа втратила можливість виконувати роботу за отриманою раніше професією, або для невідкладного забезпечення потреб держави (регіону) у кваліфікованих робітниках;
- зарахування на навчання до ЗП(ПТ)О незалежно від місця реєстрації;
- здобуття часткових професійних кваліфікацій із метою підготовки і перепідготовки за короткостроковими програмами під конкретні потреби у відбудові країни;
- розподілу державного замовлення не лише на підготовку кваліфікованих робітників, а й на їхню перепідготовку та підвищення кваліфікації відповідно до сучасних потреб держави.

Крім того, місцеві органи влади тепер на законодавчому рівні наділено повноваженнями щодо утримання державних ЗП(ПТ)О до їх повної передачі в комунальну власність, а також встановлено механізм убезпечення від необґрунтованої реорганізації чи ліквідації ЗП(ПТ)О протягом 10 років.

Урегульовано питання відстрочки здобувачів та викладачів ЗП(ПТ)О від призову на військову службу під час мобілізації. Відповідні зміни внесено Законом України «Про внесення змін до статті 23 Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” щодо відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян» від 14.04.2022 № 2196-ІХ, що набрав чинності 12 червня 2022 р.

Урегульовано питання атестації ЗП(ПТ)О, а саме: продовжено дію сертифікатів про атестацію на період дії воєнного стану (рішення Акредитаційної комісії України від 18.03.2022, протокол № 144; наказ МОН від 19.03.2022 № 263).

Для того щоб кожен здобувач П(ПТ)О, незалежно від фактичного місця перебування в межах України, мав можливість навчатися в будь-якому ЗП(ПТ)О під час дії воєнного стану, МОН розроблено Положення про внутрішню академічну мобільність здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, які навчаються у закладах професійної (професійно-технічної) освіти України (наказ МОН від 26.03.2022 № 273).

Положення встановлює загальний порядок організації та виконання програми внутрішньої академічної мобільності здобувачів П(ПТ)О на території України, визнання й зарахування її результатів. Програма внутрішньої академічної мобільності надає право: отримувати освітні послуги, проходити навчальну / виробничу практику, одержувати стипендію та всі інші соціальні виплати згідно із законодавством у ЗП(ПТ)О, в якому навчався здобувач освіти.

Починаючи з 24 лютого 2022 р. ЗП(ПТ)О продовжували освітню діяльність очно, дистанційно або у змішаному форматі залежно від конкретної ситуації в регіонах за погодженням з обласними, Київською міською військовими адміністраціями. Деякі ЗП(ПТ)О призупиняли свою діяльність. Міністерство освіти і науки України надавало рекомендації щодо організації освітнього процесу в ЗП(ПТ)О (лист МОН від 07.03.2022 № 1/3377-22). Зокрема, ЗП(ПТ)О було запропоновано виконувати теоретичну частину освітньої програми з використанням технологій дистанційного навчання, а практичну частину підготовки здобувачів П(ПТ)О, яку неможливо виконати, – переносити на період після закінчення дії воєнного стану.

У МОН триває робота щодо розроблення державних освітніх стандартів із конкретних професій на компетентнісній основі.

За підтримки міжнародних партнерів МОН розробляє / адаптує навчальні онлайн-курси для здобувачів ЗП(ПТ)О з метою їх подальшого розміщення на освітній онлайн-платформі «Професійна освіта онлайн» – Всеукраїнській платформі для дистанційного та змішаного навчання, що створена на основі ВШО (спеціально для учнів ЗП(ПТ)О, педагогічних працівників і незалежних здобувачів професійних кваліфікацій).

На офіційному вебсайті МОН розміщено онлайн-ресурси¹³², які можуть використовуватися для дистанційного або змішаного навчання за різними професіями й галузями.

З метою швидкого виходу на ринок праці постала гостра потреба в короткотермінових курсах для дорослого населення, у т. ч. для ВПО та ветеранів. ЗП(ПТ)О наразі пропонують понад 30 короткотермінових курсів для здобуття часткових кваліфікацій. До прикладу:

¹³² Онлайн-ресурси для учнів профтехів / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/profesiyno-tekhnichna-osvita/reforma-profesiynoi-osviti/zmist-profesiynoi-osviti-osvitni-standarti-programi-informatsiya-dlya-uchniv-ta-pedagogiv/onlayn-resursi-dlya-uchniv-proftekhiiv>.

- модулі «Технічне обслуговування ходової частини автомобіля», «Демонтаж – монтаж автомобільних шин балансування коліс» з професії «Слюсар з ремонту колісних транспортних засобів»;
- модулі «Виконання ручного зварювання та наплавлення вузлів, апаратів, будівельних та технологічних конструкцій», «Виконання напіваавтоматичного зварювання вузлів та конструкцій, призначених для роботи під різними видами навантажень» з професії «Електрогазозварник»;
- модулі «Напіваавтоматичне зварювання», «Аргоннодугове зварювання» з професії «Електрозварник»;
- модуль «Відновлення та захист залізобетонних конструкцій» з професії «Муляр»;
- модуль «Влаштування гідроізоляції» з професії «Лицювальник-плиточник»;
- модуль «Розробка та виготовлення військової амуніції» з професії «Кравець, закрійник»;
- модуль «Елементи освітлення» з професії «Електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування» тощо.

Внесено зміни до Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» щодо ліцензування освітньої діяльності (Закон України від 10.04.2023 № 3025-IX). Наразі передбачено можливість переоформлення ліцензії на провадження освітньої діяльності без проведення процедури ліцензування на основі відповідних ліцензій.

Затверджено Положення про переривання навчання здобувачами професійної (професійно-технічної) освіти та надання їм академічної відпустки в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливий період) (наказ Міністерства освіти і науки України від 05.04.2023 № 394).

З метою створення нових можливостей для навчання впродовж життя запущено платформу дистанційного навчання «Професійна освіта онлайн» (<https://profosvita.online/>). Це україномовна, цифрова навчальна платформа професійної освіти для дистанційного, змішаного, синхронного та асинхронного навчання. За підтримки міжнародних партнерів розроблено понад 80 навчальних онлайн-курсів, які вже розміщено на платформі. Учасники війни, зокрема учасники бойових дій, можуть безоплатно пройти відповідні курси на платформі.

З метою забезпечення довгострокового планування розвитку економічного і трудового потенціалу територій, формування мережі багатoproфільних, багаторівневих закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти МОН розроблено проєкт Методичних рекомендацій щодо формування мережі закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти. Наразі цей проєкт пройшов громадське обговорення. Запровадження на практиці наведених у ньому настанов сприятиме наданню якісної освіти, гнучкому задоволенню потреб національного й регіонального ринків праці та доступності такої освіти для всіх цільових груп.

25 березня 2025 р. Кабінет Міністрів України ухвалив проєкт Закону України «Про професійну освіту». Основні зміни стосуються таких аспектів:

✓ Фінансова та кадрова автономія. Заклади освіти зможуть функціонувати як комунальні некомерційні товариства. Це дасть їм можливість самостійно управляти коштами, затверджувати штатні розписи та відходити від тарифної сітки. Такі заклади освіти отримуватимуть кошти від своїх засновників за послуги з підготовки фахівців, а не за кошторисом, тож розподіл грошей між закладами стане більш ринковим і конкурентним.

✓ Впливові наглядові ради. Наглядові ради стануть реальним органом управління закладу освіти, як у бізнесі. Вони проводитимуть конкурс на посаду директора закладу, оцінюватимуть його роботу, затверджуватимуть стратегію та фінансовий план. До складу наглядової ради ввійдуть роботодавці, які співпрацюють із закладом, тож бізнес матиме реальний вплив.

✓ Реалізація інвестиційних проєктів. Бізнес отримає більше можливостей співпрацювати із закладами освіти через здійснення інвестиційних проєктів. Наразі механізм державно-приватного партнерства є складним для реалізації у сфері П(ПТ)О, тому залучення інвестора в об'єкти державної й комунальної власності стане ефективним інструментом спільної діяльності бізнесу та ЗП(ПТ)О. Надається можливість укладання договорів оренди, а також передання закладу професійної освіти в управління.

✓ Гранти на дуальну освіту. Запускається новий механізм фінансування дуальної освіти, щоб люди могли отримувати гранти від держави чи місцевої влади на навчання на базі підприємств, як це працює в ЄС. Для популяризації поєднання роботи з навчанням створюється «студентський трудовий договір».

✓ Менше бюрократії. МОН більше не буде затверджувати стандарти освіти для кожної професії. Заклади розроблятимуть освітні програми разом із бізнесом, а змінювати та затверджувати їх буде наглядова рада. Відбудеться перехід на кредитно-модульну систему, щоб простіше зараховувати результати навчання, зокрема здобуті неформально, або під час переходу до іншого закладу.

Крім цього, законопроєктом змінюються застарілі аббревіатури в назвах закладів. Замість ПТУ, ВПУ, ПАЛ залишаються професійні коледжі та навчальні центри. Учні стають студентами, слухачами або курсантами.

4. ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

4.1. Оцінка ролі людського капіталу в Україні в контексті оптимізації фінансування освіти в умовах воєнного стану та перспектив повоєнного відновлення

Сьогодні у світі освіта відіграє ключову роль у розвитку людського потенціалу, слугуючи фундаментом для індивідуального зростання та суспільного прогресу. Розвиток людського потенціалу через освіту має вирішальне значення для формування кваліфікованої робочої сили, активізації інновацій і сприяння сталому розвитку. Оскільки Україна прагне посилити свою глобальну конкурентоспроможність, акцент на якісній освіті стає ключовим для розкриття потенціалу її громадян. Освіта забезпечує людей знаннями, навичками та компетенціями, необхідними для адаптації до швидкозмінних вимог сучасної економіки. Крім того, вона відіграє життєво важливу роль у формуванні громадянської активності, критичного мислення й соціальної згуртованості, що є запорукою стабільного та процвітаючого суспільства.

У науковців, що вивчали людину як носія сукупності можливостей та здатностей у суспільстві, у різні періоди виникало багато питань щодо узагальнення та якісного розмежування цих характеристик. Так почали набувати своєї форми поняття «потенціал» і «людський потенціал», які безперервно діставали нові інтерпретації в дослідженнях сучасних українських та зарубіжних учених¹³³.

Розуміння детального змісту людського потенціалу є вкрай важливим для дослідження сфери освіти, оскільки дає змогу краще оцінити потреби й очікування населення в різних напрямках людського розвитку. Зокрема, розкриття потенціалу окремих індивідів необхідне під час розроблення навчальних програм і курсів, спрямованих на ефективніше задоволення потреб населення. Урахування змісту поняття людського потенціалу важливе також для прогнозування змін у вимогах та потребах суспільства.

Саме освітня складова є ключовим елементом розвитку категорії «людський капітал», адже саме через освіту здійснюється формування та розвиток знань, навичок і компетенцій, необхідних для ефективної участі в економічному й суспільному житті. А згідно з даними Світового банку та Програми розвитку ООН, людський капітал формує 70 % національного багатства розвинутих країн, проте в Україні в довоєнний період цей показник становив лише 30 %¹³⁴.

¹³³ Investment in Human Capital Within the Creative Economy Formation: Case of the Eastern and Central Europe Countries / S. Londer et al. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*. 2020. № 23 (4). С. 129–148. DOI: <https://doi.org/10.18778/1508-2008.23.31>; Колот А. М., Герасименко О. О. Соціально-трудовий розвиток в ХХІ столітті: до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. No. 1. Р. 97-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2019_1_9.

¹³⁴ World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files / World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.TOTL.ZS?view=chart>.

Освіта сьогодні включає в себе формальну освіту, неформальне навчання й розвиток навичок. Така різноманітність сприяє підвищенню продуктивності праці, інноваційної здатності та загальної конкурентоспроможності на ринку праці.

Як показує аналіз наукової літератури на тему людського капіталу, людського розвитку, людського потенціалу¹³⁵, потенціал може містити в собі початкову винагороду людині у вигляді здібностей і задатків, які надалі слугуватимуть їй хорошим орієнтиром під час пошуку бажаного виду діяльності.

Варто зауважити, що потенціал усього суспільства складається з окремих досягнень людей, які існують у різних секторах суспільно-економічної діяльності та підбираються ринком праці так, аби втілити свою здатність до самореалізації в найбільш раціональному прояві. Зрештою, людський потенціал є мірою втілених у людині природних здібностей, таланту, рівня освіти, кваліфікації, компетентності та їх здатності приносити дохід. ООН включає в це поняття безпосередньо освіту, професійний досвід, здатність до виживання, фізичний стан, інші характеристики, що забезпечують продуктивність людей, тимчасом як фахівці Світового банку додають ще стан здоров'я та якість харчування. У міру прогресу робоча сила перестає бути лише фактором виробництва, а вкладення в робочу силу – в освіту, кваліфікацію, охорону здоров'я, культуру – створюють нову якість, що є новітньою формою людського багатства.

Аналіз наукових підходів до визначення людського потенціалу допоміг сформулювати авторське розуміння цього поняття як соціально-економічної категорії, що уособлює стан здоров'я та сукупність здібностей, професійних і соціальних знань, компетентностей, інших спроможностей особи, які набуваються нею й потім реалізуються в ході її життєвого циклу у взаємодії з конкретними умовами соціально-економічного середовища, що великою мірою формується інвестиційними процесами, зокрема довгостроковими інвестиціями системи недержавного пенсійного забезпечення.

Ще в довоєнний період в Україні спостерігалася низка проблем, пов'язаних із розвитком людського капіталу, серед яких:

- міграція та «відтік мізків»;
- недофінансування освіти;
- невідповідність освітніх програм вимогам ринку;
- низька якість професійної освіти;
- недостатній розвиток освіти дорослих;
- розбіжності в доступі до якісної освіти між містами й сільськими районами;

- низький рівень інвестицій у науку та інновації тощо.

Проте повномасштабне вторгнення РФ стало причиною ще більших економічних, соціальних та інфраструктурних потрясінь, адже виникли додаткові проблеми розвитку людського капіталу, а саме:

- втрата життя та поранення;

¹³⁵ Мироненко Б., Седікова І. Людський потенціал: артикуляція понять. *Food Industry Economics*. 2022. № 14 (3). DOI: <https://doi.org/10.15673/fie.v14i3.2359>.

- масова міграція через бойові дії;
- руйнування освітньої інфраструктури;
- психологічний стрес і травми;
- соціально-економічні проблеми;
- перерви в навчанні ВПО тощо.

Очевидно, що війна стала серйозною загрозою людському капіталу в Україні, адже брак робочої сили країна відчуватиме впродовж тривалого періоду. Навіть за найоптимістичнішими прогнозами протягом 10 років чисельність працездатного населення України зменшиться на 5,5 %, і через це економіка фізично не зможе зростати швидше ніж на 2,5 % на рік¹³⁶. Також експерти Інституту демографії та проблем якості життя НАН України відзначають гострий дефіцит кваліфікованої робочої сили на ринку праці, що, зокрема, пов'язано з війною.

Брак робочої сили Україна відчула вже сьогодні як через велику кількість біженців, так і через мобілізацію частини працездатного населення. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 5 грудня 2023 р. у світі налічувалося 6,3 млн вимушених українських мігрантів. За інформацією Міжнародної організації з міграції, додому з міграції повернулися близько 1,1 млн осіб. Ці показники через різні підходи до оцінки статусу й підрахунків можуть коливатись, але вони дають уявлення про загальну картину¹³⁷.

З огляду на це значення освіти для розвитку людського капіталу зростає ще більше, адже за фізичного браку кадрів висока кваліфікація тих, хто залишився, може стати чинником зростання продуктивності праці та, як наслідок, підвищення рівня ВВП. Наразі освіта повинна розглядатись як інвестиція в людський капітал, яку має здійснювати, зокрема, й держава. Доведено, що країни, які постійно інвестують у людський капітал у довгостроковій перспективі, розвиваються швидше.

Для вимірювання якості людського капіталу у світі використовується інтегральний показник – *індекс людського розвитку* (ІЛР). У деяких джерелах статистичних даних його також перекладають як *індекс гуманітарного розвитку*. Це універсальний зведений показник, який розраховується щорічно з метою міждержавного порівняння й визначення очікуваної тривалості життя, освіченості (грамотності) та рівня життя населення.

Більш предметно ІЛР вимірюється, виходячи з таких суспільних компонентів:

- демографічних (очікувана тривалість життя при народженні, довголіття);
- соціальних (очікувана тривалість навчання, грамотність дорослого населення країни та сукупна частка учнів);

¹³⁶ Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. Якою має бути стратегія України. *Український інститут майбутнього*. 18 черв. 2021 р. URL: <https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakouymaye-buty-strategiya-ukrayiny/>.

¹³⁷ Центр економічного відновлення : офіц. вебсайт. URL: <https://recovery.org.ua/>.

- економічних (валовий національний дохід на одну особу за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у доларах США)¹³⁸.

Детальний аналіз ІЛР є важливим для оцінки стану освіченості населення в Україні, оскільки враховує не лише економічні показники, а й соціальні та гуманітарні аспекти. Такий підхід сприяє розумінню взаємозв'язку між економічними й соціальними факторами та покликаний допомогти в удосконаленні стратегій розвитку системи освіти з урахуванням потреб суспільства.

Отже, на рис. 4.1.1 відображено порівняльний аналіз головних компонентів ІЛР для України за 2015, 2018 і 2022 рр. У вибраному діапазоні часу ймовірна тривалість життя при народженні скоротилася на 3,6 % (із 71,1 до 68,6 року), очікувана кількість років шкільного навчання – на 15 % (із 15,3 до 13,3 року), а середня кількість років шкільного навчання – з 11,3 до 11,1 року, водночас валовий національний дохід на одну особу, навпаки, зріс на 4 055 дол. США.

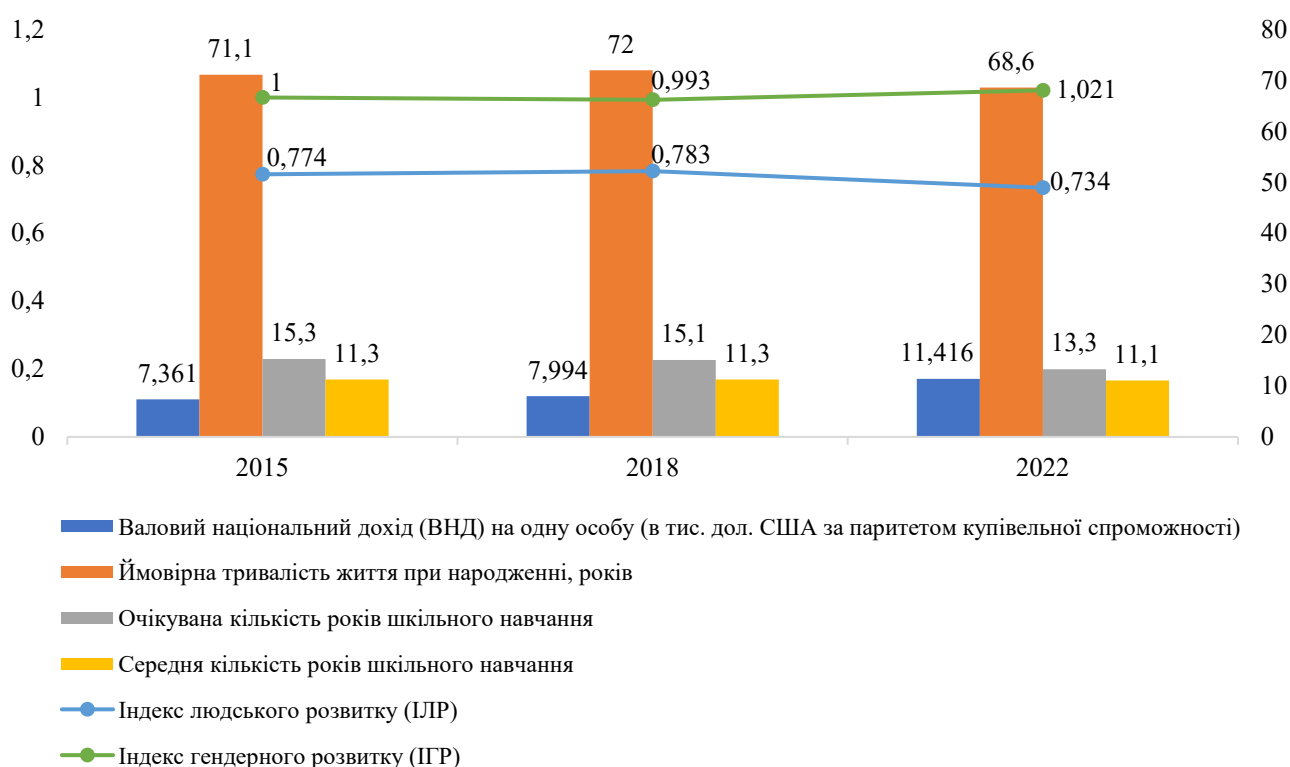

Рис. 4.1.1. Динаміка показників людського розвитку в Україні за 2015–2022 рр.

Побудовано авторами за: Human Development Reports 2015-2022. *United Nations Development Programme*. 2023. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR>.

Слід зазначити, що для України ІЛР тісно пов'язаний із рівнем освіченості громадян. Адже в Україні практично відсутні неосвічені люди. Як видно з рис. 4.1.2, існує тісний зв'язок між ІЛР та *індексом освіченості*, який пов'язаний

¹³⁸ Human Development Reports 2015-2022. *United Nations Development Programme*. 2023. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR>.

із середньою кількістю років навчання в школі (для дорослих) і очікуваних років навчання у дітей.

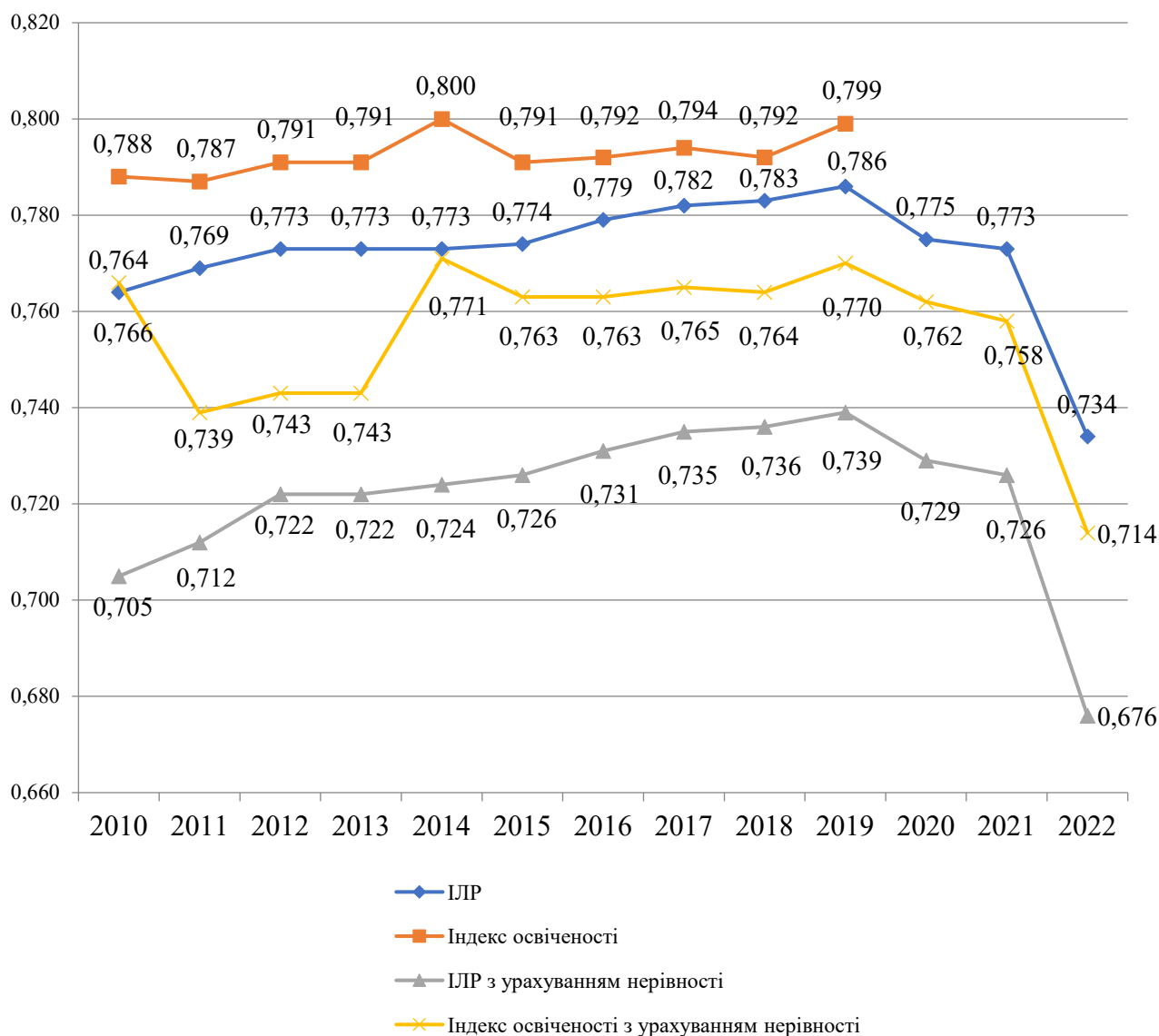

Рис. 4.1.2. Динаміка ІЛР та деяких додаткових індексів в Україні за 2010–2022 рр.

Побудовано авторами за: Human Development Reports 2015-2022. *United Nations Development Programme*. 2023. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR>.

Показовим щодо спрямування суспільних процесів є ІЛР з урахуванням нерівності в суспільстві. Упродовж 2011–2022 рр. в Україні зусилля уряду були спрямовані на подолання суспільної нерівності, й за цей час ІЛР з урахуванням нерівності спочатку підвищувався, з 0,705 у 2010 р. до 0,739 у 2019 р., після чого знизився до 0,676 у 2022 р. (див. рис. 4.1.2). Індекс освіченості з урахуванням нерівності теж знизився за період 2010–2022 рр., із 0,766 до 0,714.

На рис. 4.1.3 показано динаміку нерівності в освіті, доходах і тривалості життя в Україні в межах показника ІЛР з урахуванням нерівності за 2010–2022 рр.

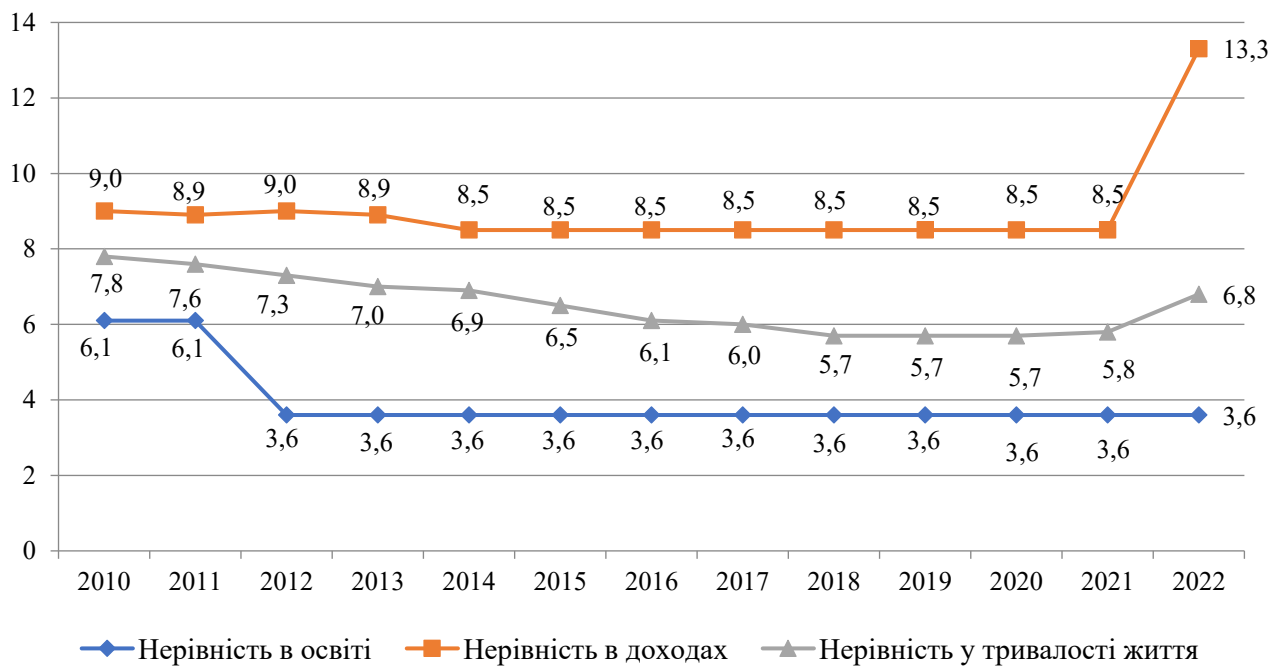

Рис. 4.1.3. Динаміка нерівності в освіті, доходів і тривалості життя в Україні за 2010–2022 рр., %

Побудовано авторами за: Human Development Reports 2015-2022. *United Nations Development Programme*. 2023. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR>; Human Capital Index. *The World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL?end=2020&start=2020&view>.

Згідно з наведеними даними, за останніх 13 років в Україні найнижчим був показник нерівності в освіті – 3,6 %. Стосовно нерівності в доходах слід зазначити, що цей показник за аналізований період зріс із 9 до 13,3 %, тимчасом як індикатор нерівності у тривалості життя зменшився лише на 1 % (із 7,8 до 6,8 %), що свідчить про позитивну тенденцію зменшення нерівності в майбутньому.

Наведений аналіз ІЛР як важливого інструмента оцінки рівня розвитку суспільства дає змогу визначити взаємозв'язок між освітою, здоров'ям і економікою, а також спрогнозувати тенденції розвитку. Зокрема, можна стверджувати: у період 2015–2022 рр. в Україні спостерігалось скорочення тривалості життя й очікуваної кількості років шкільного навчання, що свідчить про певні кризові явища у сфері соціального розвитку.

Освітній компонент є однією з найслабших ланок ІЛР в Україні: показники очікуваної кількості років навчання та середньої кількості років навчання є значно нижчими порівняно з країнами-лідерами, що свідчить про необхідність реформи освітньої системи. Водночас в Україні майже відсутня нерівність в освіті (лише 3,6 %), що вказує на ефективність освітньої політики із забезпечення доступу до базової освіти для всіх верств населення.

Додатковим показником, що точніше розкриває ІЛР, є *індекс гендерного розвитку*, який за ряд років фактично не змінився (від 1,000 до 1,021).

У звіті ПРООН за 2023 р. наводиться також *індекс гендерної нерівності*, який показує ступінь нерівності між чоловіками та жінками в плані

репродуктивного здоров'я, розширення прав і можливостей, а також на ринку праці. Україна в загальному списку за 2022 р. посідає 48-е місце з показником 0,188, між Китаєм (47-е місце, 0,186) та Чилі (49-е місце, 0,190). Лідером за індексом гендерної нерівності є Данія (0,009). Адже чим ближче значення показника до 0, тим вище стоїть країна в рейтинговій таблиці.

Оцінка стану розвитку людського капіталу є складовою також *глобального інноваційного індексу* (табл. 4.1.1). Цей індекс базується на понад 80 показниках, до переліку яких входять і витрати на освіту. Проте й у цьому рейтингу Україна не займала високих позицій навіть у довоєнний період, а з початком повномасштабного вторгнення ситуація ще ускладнилася. Так, якщо у 2021 р. наша країна мала 49-у позицію, то у 2022 р. – лише 57-у, однак уже у 2023 р. піднялася на 55-у позицію серед 132 економік, представлених у рейтингу та посіла 78-е місце за інноваційними вкладками і 42-е за інноваційними результатами¹³⁹.

Таблиця 4.1.1

Місце України в Глобальному індексі інновацій (ГІІ) у 2020–2023 рр.

Рік	ГІІ	Інноваційні вклади	Інноваційні результати
2020	45	71	37
2021	49	76	37
2022	57	75	48
2023	55	78	42

Складено авторами за: Global Innovation Index (GII). *World Intellectual Property Organization*. URL: [https:// www.wipo.int/global_innovation_index/](https://www.wipo.int/global_innovation_index/).

На наш погляд, незважаючи на всі труднощі, яких сьогодні зазнає Україна, та враховуючи погіршення ситуації з людським капіталом країни внаслідок війни, державі варто зосередити увагу на збільшенні інвестування в освіту, адже такі інвестиції є як ніколи важливими для поліпшення людського потенціалу нації, що сприятиме підвищенню продуктивності й компетентності робочої сили.

Варто зауважити, що протягом останніх років освіта була серед головних пріоритетів української держави та залишається пріоритетною навіть під час війни. Так, починаючи з 2016 р. витрати державного бюджету України на освіту неухильно зростали (рис. 4.1.4).

¹³⁹ Global Innovation Index (GII). *World Intellectual Property Organization*. URL: [https:// www.wipo.int/global_innovation_index/](https://www.wipo.int/global_innovation_index/).

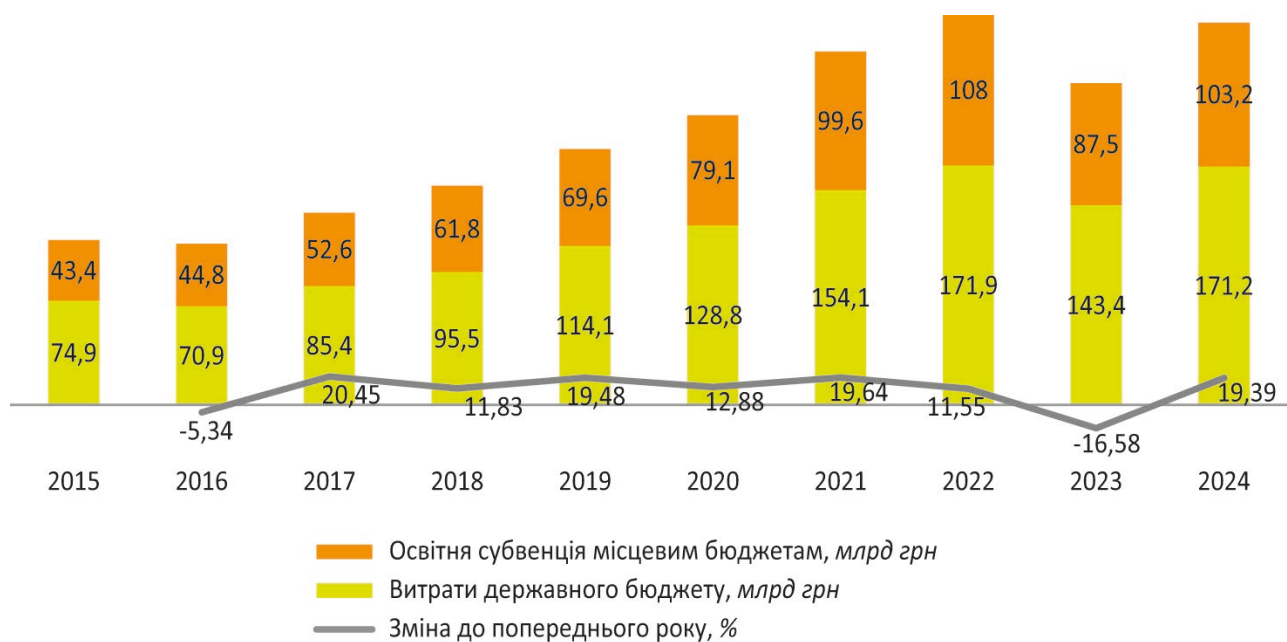

Рис. 4.1.4. Динаміка видатків державного бюджету України протягом 2015–2024 рр., млрд грн, %

Побудовано авторами за: Держбюджет на 2023 рік: видатки на освіту та науку / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/derzhbyudzheth-na-2023-rik-vidatki-na-osvitu-ta-nauku>.

Наведені дані свідчать про стабільне зростання державного фінансування сфери освіти. Винятком не став навіть період пандемії COVID-19: у 2020 р. освітній бюджет зріс на 12,9 % порівняно з 2019 р., до 128,8 млрд грн, з яких місцевим бюджетам було виділено субвенцію в розмірі 79,1 млрд грн.

Освітній бюджет збільшився також у 2022 р., попри повномасштабне вторгнення РФ, – на 11,6 %, до 171,9 млрд грн. А от 2023 р. став другим випадком за останніх 10 років (окрім 2016 р.), коли витрати на освіту було істотно скорочено – тоді до держбюджету заклали 143,4 млрд грн (на 16,6 % менше ніж у 2022 р.). Також скоротилася до 87,5 млрд грн освітня субвенція. Проте в держбюджеті на 2024 р. витрати на освіту передбачено вже на рівні 2022 р. – 171,2 млрд грн (на 19,4 % більше порівняно з 2023 р.), а субвенцію – у розмірі 103,2 млрд грн. Це вказує на те, що уряд країни розуміє всю важливість освіти для економіки та загального майбутнього України. Також бачимо системну роботу щодо створення узгодженого плану дій (Плану відновлення), спрямованого на прискорення економічного зростання впродовж наступних 10 років.

Утім, поряд зі стабільним фінансовим забезпеченням сфери освіти необхідно забезпечити її трансформацію в напрямі адаптації до умов воєнного стану та євроінтеграції в контексті необхідності відновлення й розвитку людського капіталу. Нагадаємо, що до початку повномасштабної війни з росією стратегічними пріоритетами розвитку систем освіти і науки визначено:

- розвиток інклюзивного, освіченого та інноваційного суспільства, в якому громадяни мають рівні права і можливості для розвитку своїх талантів упродовж життя;

- збільшення відсотка наукоємності ВВП, зростання рівня комерціалізації розробок та результатів досліджень;
- повноправну інтеграцію української науки в Європейський дослідницький простір.

Як уже зазначалося, бойові дії російської федерації проти України спричинили серйозні проблеми у сферах освіти, науки та інновацій, що загальмували процеси розвитку цих секторів і подекуди відкинули Україну назад в її інноваційному розвитку. До найбільших проблем і викликів для сфери освіти аналітики відносять¹⁴⁰:

- загрози життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, обмеження доступу до базових потреб людини;
- масштабні руйнування освітньої інфраструктури: пошкодження приміщень закладів освіти, навчальної матеріально-технічної бази, навчально-виробничих баз практики (станом на 4 березня 2024 р. в Україні пошкоджено 3 798 закладів освіти, 16 839 закладів працюють у звичайному режимі, 5 483 заклади – дистанційно, 4 973 заклади освіти – у змішаному режимі);
- вимушене масштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за кордон, що призвело до значних втрат контингенту здобувачів освіти, педагогічного й викладацького складу (за оцінкою Міністра освіти і науки, за кордоном можуть перебувати близько 1 млн дітей шкільного віку, а також майже 22 тис. учителів)¹⁴¹;
- загострення проблеми забезпечення доступу до освіти українським школярам і студентам, порушення безперервності освітнього процесу;
- втрату управлінського освітнього контролю на територіях, що потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних бойових дій. Насильницька переорієнтація українських здобувачів освіти на російські навчальні програми, підручники, примусовий перехід на російську мову навчання.

Зауважимо, що освітній процес на ТОТ відбувається за трьома сценаріями: припинення освітнього процесу; продовження освітнього процесу за українськими стандартами (ідеться, звісно, лише про онлайн-доступ до навчального процесу, що також є досить ускладненим); здійснення освітнього процесу за стандартами окупанта. Випадки відновлення освітнього процесу зі зміною стандартів, вимог та програм (перехід на освітні програми окупантів) зафіксовано в Енергодарі, Мелітополі, Волновасі, Маріуполі, Ставропольську¹⁴². Такий стан призводить до непоправних втрат людського капіталу України, а також загострює питання пошуку шляхів його відновлення, зокрема посилення освітньої складової.

Також зауважимо, що головною метою держави сьогодні є не лише відбудова зруйнованих закладів освіти та наукових установ, а й *трансформація*

¹⁴⁰ Освіта України в умовах воєнного стану / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2022. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf.

¹⁴¹ Центр економічного відновлення : офіц. вебсайт. URL: <https://recovery.org.ua/>.

¹⁴² Освіта на окупованих територіях України / CEDOS. 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-naokupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/>.

змісту і сенсу освіти загалом для збереження та розвитку людського капіталу, забезпечення сталого безперервного розвитку системи освіти для відновлення й розбудови конкурентоспроможної, інноваційної держави¹⁴³. У свою чергу, розвиток освітньої складової відновлення людського капіталу в Україні потребує продовження розпочатих освітніх реформ з урахуванням описаних проблем і викликів, що постали перед нашою державою в умовах війни. На нашу думку, реформування освіти має здійснюватися за багатьма напрямками одночасно, щоб зацікавити людей навчатися та працювати всередині країни. І зробити це необхідно, оскільки людський капітал є потужним ресурсом воєнного протистояння й водночас повоєнної відбудови країни, а також ключовим рушієм подальшої інтеграції України в європейський простір.

Можна констатувати, що роботу в цьому напрямку вже розпочато, зокрема в березні 2024 р. презентовано Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року «Освіта переможців»¹⁴⁴. Метою цього документа є актуалізація стратегічних пріоритетів та цілей Міністерства освіти і науки України на середньостроковий період до 2027 р., зокрема для подолання проблем, пов'язаних зі збройною агресією росії, виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, Цілей сталого розвитку, з урахуванням результатів публічних консультацій з експертами у сферах освіти і науки щодо проблем та пропозицій їх розв'язання, положень Візії майбутнього освіти і науки України¹⁴⁵, на основі методології управління, орієнтованої на результат.

У контексті повоєнного відновлення особливу увагу слід приділити реформуванню П(ПТ)О та освіти дорослих. Ці сфери освіти відіграють ключову роль у повоєнному відновленні, економічному зростанні, соціальній стабільності та індивідуальному розвитку, забезпечуючи відновлення навичок робітників, які втратили свої місця через війну, розвиток нових професійних навичок для потреб економіки, адаптації ветеранів до цивільного життя, надаючи їм нові навички й кар'єрні можливості; сприяючи зміцненню громади та соціальних зв'язків, що є важливим для відновлення суспільства після війни, тощо.

Зауважимо, що збільшення фінансування освіти має відбуватися в контексті реалізації Плану відновлення України, який спрямований на прискорення економічного зростання та визначає перелік національних програм для досягнення ключових результатів. Ним передбачено 850 проєктів відновлення економіки протягом 10 років. Очікується, що щорічний приріст ВВП становитиме понад 7 % і, найважливіше, що за індексом людського капіталу Україна увійде до ТОП-25 країн¹⁴⁶.

¹⁴³ Відраджання МОН до США: зміцнення співпраці та підтримка української освіти / М-во освіти і науки України. 2024. URL: <https://mon.gov.ua/news/vidryadzhenniyamon-do-ssha-zmitsnennya-spivpratsi-ta-pidtrimka-ukrainskoi-osviti>.

¹⁴⁴ Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року «Освіта переможців» / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Strateh.plan.diyalnosti.MON.do.2027.roku.pdf>.

¹⁴⁵ Візія майбутнього освіти і науки України / М-во освіти і науки України. 2023. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Viziya.maybutnoho.osvity.i.nauky.Ukrayiny/12.07.2023/Viziya.maybutnoho.osvity.i.nauky.Ukrayiny-12.07.2023-2.1.pdf>.

¹⁴⁶ План відновлення (проєкт). Освіта і наука / М-во освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/HO.projekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf>.

До речі, цифра щорічного зростання ВВП (7 %) є не випадковою. За оцінками експертів EasyBusiness і Центру економічного відновлення¹⁴⁷, саме такий приріст ВВП потрібно підтримувати Україні до 2032 р. для успішної відбудови й економічного відновлення. А це вимагає ефективної роботи уряду, участі приватного сектора, інвестицій, але передусім потрібен людський капітал. За оцінками EasyBusiness, без ефективної державної політики у сфері повернення мігрантів і внаслідок негативного впливу війни на людський капітал, а саме на такі його компоненти, як освіта й здоров'я, за 10 років Україна може втратити до 272 млрд дол. США у ВВП, або 255 млрд дол. США валової доданої вартості¹⁴⁸. Після перемоги, за будь-якого сценарію, в Україні бракуватиме кваліфікованої робочої сили.

Підсумовуючи викладене, доцільно визначити першочергові заходи в напрямі розвитку людського капіталу та його освітньої складової, а саме:

- забезпечення доступу до всеохоплюючої та справедливої якісної освіти (продовження реформи НУШ, модернізація профтехосвіти, реалізація стратегії розвитку вищої освіти, створення можливості для навчання впродовж життя, розвиток освіти дорослих у напрямку переорієнтації сфери освіти щодо підготовки кваліфікованих фахівців для потреб воєнного й повоєнного ринку праці тощо);

- створення безпечних умов навчання з огляду на регулярні ракетні обстріли з боку РФ (за прикладом Ізраїлю такі атаки можуть тривати десятиліттями);

- відбудова зруйнованої освітньої інфраструктури з урахуванням безпекових вимог та масштабного переселення учасників освітнього процесу (численні населені пункти ворожою артилерією стерто з мапи, й відбудова там закладів освіти на сьогодні не вбачається доцільною);

- продовження інтеграції системи освіти України в єдиний європейський освітній простір, зокрема синхронізація українських освітніх програм з європейськими, передусім у сфері вищої освіти (адже на сьогодні переважна частина українських дипломів про вищу освіту не визнаються в країнах ЄС);

- удосконалення системи фінансування освіти в напрямку підвищення ефективності використання бюджетних коштів, а також розвитку альтернативних джерел фінансування (насамперед ідеться про заклади вищої освіти – розвиток підприємницьких університетів);

- стимулювання повернення українців з-за кордону, що передбачає створення механізмів соціально-економічного забезпечення та системи пільг (соціальних, податкових тощо), особливо для тієї категорії громадян України, чий міста / села було зруйновано;

- розроблення важелів впливу й механізмів підтримки українців за кордоном (адже підтримка зв'язку та відчуття, що держава про тебе піклується, надає впевненості та підстави для повернення);

¹⁴⁷ Центр економічного відновлення : офіц. вебсайт. URL: <https://recovery.org.ua/>.

¹⁴⁸ Easybusiness : офіц. вебсайт. URL: <https://www.easybusiness.in.ua/uk/>.

- створення мережі освітніх хабів у системі освіти дорослих із метою професійної та соціально-економічної адаптації військових та осіб, що постраждали від збройної агресії РФ (забезпечення програм перекваліфікації для ветеранів війни, людей, які втратили роботу, та інших вразливих груп населення);
- розроблення заходів інтеграції в українське суспільство громадян, які повернулися до України з окупованих територій або досі перебувають на таких територіях (розроблення програм соціальної інтеграції та підтримка вразливих груп населення);
- сприяння збереженню психічного здоров'я громадян та розвиток мережі психологічної підтримки як для дітей, так і для дорослих (створення центрів психологічної допомоги для ветеранів, переселенців та постраждалих від війни);
- залучення іноземних і внутрішніх інвестицій, розвиток інфраструктури, створення нових робочих місць, надання грантів, пільгових кредитів, податкових стимулів для підприємців, створення технологічних парків, бізнес-інкубаторів тощо.

Окреслені нами напрями розвитку людського капіталу потребують комплексного підходу, а також залучення широкого кола експертів із різних галузей. Адже досвіду розв'язання такої масштабної проблеми втрати людського капіталу (можна сказати, катастрофи), з якою наразі зіткнулась Україна, не мала жодна європейська держава. Безперечно, можна згадати про Першу і Другу світові війни, але тоді руйнувань зазнали фактично всі країни Європи. А сьогодні в руїнах «лежить» тільки Україна. Тож пошуком обґрунтованих, конкретних механізмів, заходів для «відновлення й розвитку» людського капіталу в поточних умовах мають займатися провідні фахівці-експерти (і не лише з України), зокрема фахівці з макроекономіки – для аналізу економічної ситуації та прогнозів; експерти з розвитку трудових ринків – для створення програм зайнятості; спеціалісти із соціальної адаптації та реінтеграції населення; експерти із соціальної політики – для розроблення програм підтримки постраждалих груп населення; педагоги й фахівці з реформування системи освіти; експерти з професійної підготовки та перепідготовки кадрів; психологи і психіатри – для надання психосоціальної допомоги постраждалим; експерти з громадського здоров'я – для розроблення програм відновлення фізичного здоров'я; експерти з питань міграції, у т. ч. фахівці з реінтеграції ВПО; експерти з міжнародної міграції – для залучення української діаспори; спеціалісти з прав людини – для забезпечення захисту прав постраждалих; експерти з трудового права – для регулювання нових умов праці; інженери та урбаністи; фахівці з відбудови інфраструктури; державні службовці й політики; громадські та міжнародні організації.

Лише такий міждисциплінарний підхід допоможе всебічно оцінити поточну ситуацію та розробити ефективні заходи для розвитку людського капіталу в Україні.

4.2. Сучасні освітні тенденції в Європі в контексті вдосконалення фінансового забезпечення розвитку людського капіталу

Європейська інтеграція України належить до ключових стратегій у сучасній зовнішній політиці країни. Одним із пріоритетів цього процесу є реформування освіти, яке відповідає європейським стандартам.

У цьому контексті варто звернути увагу на декілька важливих аспектів, які притаманні сучасному європейському освітньому простору, але поки що, на жаль, слабо представлені в Україні. Серед них:

- імплементація принципів STEM- і STEAM-освіти;
- акцентування на розвитку культурно-мистецької освіти як важливого інструмента формування креативного капіталу;
- підвищення рівня фінансово-інвестиційної та цифрової грамотності як чинника актуалізації компетентностей людського капіталу.

У сучасному світі швидкої еволюції технологій, зокрема штучного інтелекту, поряд із «зеленими» й цифровими переходами відповідно до Цілей сталого розвитку саме STEAM-освіта стає інструментом не лише розвитку технічних і наукових знань, а й інтеграції креативного мислення, що необхідне для підготовки майбутніх фахівців у сфері креативних індустрій.

Креативні індустрії є рушіями зайнятості, економічного зростання, соціальної справедливості та сталого розвитку. У цьому секторі в ЄС працевлаштовано 8,3 млн осіб, або 7 % від загальної зайнятості, виробляється 4,5 % ВВП і працює 1,2 млн підприємств. За прогнозом Deloitte, до 2025 р. попит на STEAM-професії зросте на 10 %, особливо у сферах, пов'язаних із цифровими технологіями та креативними індустріями¹⁴⁹. А до 2030 р. очікується створення понад 1 млн нових робочих місць у креативних індустріях, значна частина яких потребуватимуть фахівців зі знанням STEAM-дисциплін.

У звіті Future of Jobs за 2023 р., підготовленому Всесвітнім економічним форумом, креативні навички визнано одними з ключових для адаптації до змін у бізнес-середовищі й забезпечення інноваційності. Дослідження об'єднує точки зору 803 компаній, більшість яких вважають аналітичне мислення основною навичкою, що становить у середньому 9 % таких навичок¹⁵⁰.

Компанії, які впроваджують STEAM-освіту та інновації, відзначають зростання продуктивності на 12–15 %. Понад 35 % нових стартапів у креативних індустріях засновуються випускниками STEAM-програм. Близько 40 % усіх патентів у креативних секторах, зокрема в галузях дизайну, медіа й цифрового контенту, подаються фахівцями з освітою в галузі STEAM-дисциплін. Прогнозується, що до 2026 р. понад 60 % робочих місць у креативних індустріях

¹⁴⁹ The Future of the Creative Economy / Deloitte. 2021. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/technology-media-telecommunications/deloitte-uk-future-creative-economy-report-final.pdf>.

¹⁵⁰ The Future of Jobs Report 2023 / World Economic Forum. 2023. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/digest/>.

вимагатимуть знань у сферах, які охоплюють STEAM-освіту. Це свідчить про високу затребуваність таких навичок у майбутньому¹⁵¹.

Загалом креативність визначається як здатність генерувати нові, нестандартні варіанти розв'язання проблем, що не обмежуються лише логічними чи традиційними підходами¹⁵². Вона включає такі аспекти, як гнучкість мислення, оригінальність і здатність до критичного аналізу. І саме STEAM-освіта допомагає формувати такі компетенції.

Відповідно до цих трендів Єврокомісія визнає важливість STEAM як ключових елементів для забезпечення економічного зростання та глобальної конкурентоспроможності. У 2018 р. ЄС ініціював програму «План дій у сфері цифрової освіти (2021–2027 рр.)», спрямовану на закріплення цифрових навичок через освіту, особливо в галузях STEAM. Одним із головних завдань цієї програми було впровадження нових методик навчання, які поєднують технологічну освіту з креативними навичками. До того ж наголошувалося, що навички ХХІ ст. повинні включати креативне й критичне мислення, розв'язання проблем, а також технічний та науковий підхід серед найбільш релевантних і трансверсальних компетенцій¹⁵³.

Започаткована Євросоюзом програма «Creative Europe» теж відіграє важливу роль у підготовці кадрів для креативних індустрій. Вона створює можливості для розвитку професійних навичок і сприяє міжнародній співпраці у сферах мистецтва, аудіовізуальних медіа, дизайну, літератури та культурної спадщини.

Отже, у багатьох програмних і звітних документах підкреслюється синергетичний зв'язок між STEAM-освітою та креативністю, що сприяє інноваційності й економічному зростанню, тим самим підтверджуючи її важливість у формуванні нових компетенцій.

Взаємозв'язок освіти та креативного мислення висвітлено в дослідженні Українського центру оцінювання якості освіти «Креативне мислення: національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022». Дослідники зазначають, що сучасний світ стрімко змінюється, й невдовзі багато учнів і студентів працюватимуть у професіях, яких наразі не існує, оскільки традиційні професії може бути витіснено штучним інтелектом, а деякі зникнуть. Однак ринок праці завжди потребуватиме нових фахівців, що здатні постійно навчатися, креативно мислити та впроваджувати інновації¹⁵⁴.

Хоча сучасні інтегровані підходи до STEAM привертають увагу багатьох науковців через свою потенційну здатність формувати ключові навички ХХІ століття (креативність, критичне мислення та розв'язання проблем), ці

¹⁵¹ Conference on the Future of STEM in Europe. *EU STEM Coalition*. 2024. URL: [https:// www.stemcoalition.eu/events/conference-on-the-future-of-stem-in-europe/](https://www.stemcoalition.eu/events/conference-on-the-future-of-stem-in-europe/).

¹⁵² Thorndik E. L. *The Elements of Psychology*. London : Routledge, 2013. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315010052>.

¹⁵³ Digital Education Action Plan (2021-2027) / European Union. 2020. URL: [https:// ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/deap-communicationsept2020_en.pdf](https://ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/deap-communicationsept2020_en.pdf).

¹⁵⁴ Креативне мислення: національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022 / Т. Лісова та ін. ; за ред. В. Терещенка та Г. Бондаренко ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2024. 260 с. URL: <https://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Naczionalnyj-zvit-iz-kreatyvnogomyslennya.pdf>.

підходи є лише теоретично привабливими, але їх практична реалізація залишається нерозвиненою через розмитість дефініцій і різноманітність підходів до впровадження. В європейському контексті дуже бракує емпіричних досліджень, які підтвердили б ефективність таких освітніх моделей. Необхідні систематичні, доказові дослідження, щоб забезпечити ефективне розроблення навчальних програм і оцінювання результатів STEAM-освіти, особливо в умовах глобальних та регіональних освітніх викликів.

Розглядаючи STEAM-освіту в контексті підготовки фахівців для креативних індустрій, передусім варто зазначити, що в ЄС види діяльності, які відносяться до цього сектора, регламентує Європейський класифікатор економічної діяльності (NACE)¹⁵⁵. У межах цього класифікатора креативні сектори охоплюють різноманітні види діяльності, пов'язані з виробництвом культурних, мистецьких і креативних продуктів. Основні сектори визначено в рамках культурних і креативних індустрій за такими напрямками:

1. Виконавські мистецтва (театральне, музичне, танцювальне мистецтво).
2. Аудіовізуальний сектор (кіно, телебачення, радіо, мультимедіа).
3. Музика.
4. Образотворчі мистецтва.
5. Дизайн, мода та архітектура.
6. Видавнича діяльність (книги, журнали, цифрові публікації).
7. Реклама та медіа.
8. Програмне забезпечення та відеоігри.

Розподіл за основними професіями в креативних індустріях Євросоюзу згідно з дослідженням «Вимірювання культурних та креативних секторів у ЄС» зображено на рис. 4.2.1.

Рис. 4.2.1. Розподіл за професіями в креативних індустріях ЄС, %

Побудовано авторами за: Measuring the Cultural and Creative Sectors in the EU. URL: <https://www.measuring-ccs.eu/the-measuring-ccs-consortium-publishes-the-final-report>.

Розглядаючи концепцію STEAM, слід зазначити, що компонент Arts-дисципліни (мистецтво), додано до STEM задля виховання креативної

¹⁵⁵ Eurostat : вебсайт. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nace>.

особистості, людини, здатної приймати нестандартні, творчі рішення, тому акронім змінився на STEAM. Цей термін ввела Жоржетт Якман¹⁵⁶ у 2006 р. Концепція STEAM мала на меті створити цілісний навчальний план, який ефективно поєднує STEM із мистецтвом, підтримуючи більш інтегрований підхід до освіти.

У 2010-х роках концепція STEAM набула публічного поширення. Це відповідає підходу ЄС до створення креативної економіки, де поєднання технічних і творчих навичок є критично важливим для розвитку інноваційних продуктів та послуг.

На рівні держав-членів ЄС упровадження STEAM-освіти підтримується через національні програми реформування освіти, зокрема проєкт «Horizon Europe», який передбачає значне фінансування досліджень та інновацій. Загалом на 2021–2027 рр. на реалізацію вказаного проєкту виділено 95,5 млрд євро, з них у 2021 р. надано 14,7 млрд євро, у 2022 р. – 15,5 млрд, у 2023 р. – 12,9 млрд євро¹⁵⁷.

Ще однією ініціативою Євросоюзу, спрямованою на підтримку STEAM-освіти, професійного навчання, молоді та спорту в країнах-членах і поза його межами, є програма «Erasmus+». Загальне фінансування цієї програми на 2021–2027 рр. становить близько 26 млрд євро, з них у 2021 р. було виділено 2,2 млрд євро, у 2022 р. – 3,1 млрд, у 2023 р. – 3,7 млрд євро¹⁵⁸. Попри певні коливання обсягів фінансування загальна тенденція збільшення інвестицій підкреслює важливість цих напрямків для майбутнього розвитку ЄС.

Окрім того, STEAM-освіту в Євросоюзі активно підтримують кілька компаній та ініціатив, тим самим сприяючи інтеграції науки, технологій, інженерії, мистецтва й математики для розвитку міждисциплінарного навчання та інновацій. Серед них:

EU STEM Coalition – платформа, що з'єднує національні STEM-мережі в Європі та сприяє співпраці з метою поліпшення політики у сфері STEM-освіти. Вона об'єднує освітян, індустріальних лідерів і розвиває найкращі практики навчання STEM через адвокацію й мережеву взаємодію, сприяючи обміну досвідом, упровадженню інновацій та формуванню ефективних стратегій розвитку STEM-освіти в європейських країнах¹⁵⁹.

STE(A)M IT – проєкт, координований European SchoolNet, який пропагує міждисциплінарний підхід до STEM-освіти. Це ініціатива для освітян, лідерів шкіл і консультантів, що надає інструменти й тренінги для інтеграції практик STEM у навчання¹⁶⁰.

Проєкт STEAMonEdu має на меті підтримати впровадження й розвиток STEAM-освіти через професійний розвиток педагогів і залучення освітніх

¹⁵⁶ Henriksen D. Full STEAM Ahead: Creativity in Excellent STEM Teaching Practices. *The STEAM Journal*. 2014. Vol. 1, Iss. 2, Article 15. DOI: <https://doi.org/10.5642/steam.20140102.15>.

¹⁵⁷ Annual Report on Research and Technological Development Activities of the European Union and Monitoring of Horizon Europe and Horizon 2020 in 2023 / European Commission. Brussels, COM(2024) 231 final. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10888-2024-INIT/en/pdf>.

¹⁵⁸ Erasmus+ / European Commission. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/>.

¹⁵⁹ EU STEM Coalition : вебсайт. URL: <https://www.stemcoalition.eu/>.

¹⁶⁰ STE(A)M IT : вебсайт. URL: <https://steamit.eun.org/>

організацій. Одним з основних завдань цього проєкту є створення всебічної навчальної платформи для викладачів і студентів, а також вироблення політик та методологій для ефективного впровадження STEAM-програм. Важливою частиною проєкту є створення STEAM-компетенційного каркасу (STEAMComp), який надає чітке визначення необхідних компетенцій для розроблення й реалізації STE(A)M-освітніх заходів. Окрім того, зазначений проєкт передбачає розроблення онлайн-курсу для підвищення кваліфікації педагогів, а також рекомендацій для політиків і освітніх установ щодо найкращих практик та політик у STEAM-освіті¹⁶¹.

До того ж розвиток STEAM-освіти підтримується за допомогою програм «Builders», «ArtIST», «Europeana» та «IN2STEAM», які містять творчі й мистецькі компоненти для підсилення креативних компетенцій.

Велике значення для підготовки фахівців у креативних індустріях має започаткована Євросоюзом програма «Creative Europe». Ця програма, хоч і не є класичною освітньою ініціативою, підтримує професійне зростання, фінансуючи проєкти, що включають тренінги, семінари, майстер-класи та інші освітні формати для спеціалістів у культурних і креативних секторах. Маючи бюджет 2,44 млрд євро на період 2021–2027 рр., Creative Europe надає країнам-членам ЄС широкий спектр можливостей¹⁶².

В Європі низка провідних компаній активно підтримують STEAM-освіту, зокрема в креативних індустріях, через інвестиції в освітні програми, стартапи та інноваційні проєкти. Наприклад, Microsoft і Google пропонують освітні ресурси, курси й ініціативи для розвитку технологічних навичок серед молоді, а також сприяють інтеграції технологій у творчі галузі. SAP підтримує проєкти з підвищення технологічної грамотності, а Ubisoft активно залучає молодь до навчання у сфері ігрового дизайну та програмування. Siemens та інші великі технологічні компанії теж інвестують у програми для студентів і викладачів, сприяючи розвитку інженерії, дизайну й цифрових технологій у креативних індустріях.

З огляду на світові тенденції інтерес до креативності також відображено в програмі ОЕСР із міжнародного оцінювання учнів PISA-2022, де вперше оцінено креативні уми та креативні школи, тобто здатність 15-річних учнів у 64 країнах і економіках до креативного мислення. До речі, креативність вважається основною навичкою для підготовки до викликів сучасного світу¹⁶³.

Згідно з результатами PISA-2022, існує чітка кореляція між креативними здібностями та успіхами в навчанні, що підкреслює необхідність інтеграції креативних підходів в освітній процес. Так, учні з високим рівнем креативного мислення мають середній бал із читання приблизно на 20 % вищий, ніж їхні однолітки з низькими показниками креативності. Кореляція між креативним мисленням і математичними результатами становить 0,45, що свідчить про

¹⁶¹ STEAMonEdu : вебсайт. URL: <https://steamonedu.eu/>.

¹⁶² Creative Europe 2021-2022 – Monitoring report. *European Commission*. Publications Office of the European Union, 2023. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2759/561008>.

¹⁶³ PISA 2022 Results (Volume III). *Creative Minds, Creative Schools / OECD*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1787/765ee8c2-en>.

помітний зв'язок. Окрім того, дослідженням виявлено, що учні з вищим соціально-економічним статусом демонструють кращі результати щодо креативного мислення, що вказує на необхідність забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх учнів.

У табл. 4.2.1 наведено дані по п'яти найкращих і п'яти найгірших економіках / країнах ЄС за рівнем креативного мислення.

Таблиця 4.2.1

Результати з оцінювання креативного мислення за окремими країнами / економіками ЄС

Країна / економіка	Середній бал	95 % дворічний інтервал	Діапазон рейтингів			
			Усі країни / економіки		Країни ОЕСР	
			верхній ранг	нижній ранг	верхній ранг	нижній ранг
Естонія	35,9	35,3–36,4	5	10	4	9
Фінляндія	35,8	35,2–36,4	5	10	4	9
Польща	38,4	33,9–35,0	8	12	7	11
Чехія	32,6	32,1–33,2	12	23	12	18
Німеччина	32,5	31,7–33,3	12	24	12	19
Франція	32,4	31,8–33,0	13	24	12	19
Регіони України (18 із 27)	26,9	25,7–28,1	32	42	—	—
Румунія	26,2	25,3–27,2	35	43	—	—
Молдова	23,9	23,3–24,6	40	53	—	—
Болгарія	20,7	20,0–21,5	54	56	—	—

Складено авторами за: PISA 2022 Results (Volume III). Creative Minds, Creative Schools. OECD. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1787/765ee8c2-en>.

Як видно з табл. 4.2.1, лідерами за досягненнями у STEM-освіті є Естонія (35,9 бала) та Фінляндія (35,8 бала), які демонструють високу стабільність і потужну освітню систему. Польща, Чехія, Німеччина та Франція мають середні бали, від 32 до 38, що вказує на їх конкурентоспроможність у рамках ОЕСР, хоч і з певними варіаціями в показниках. Водночас Румунія, Молдова й Болгарія мають істотно нижчі бали (26,2, 23,9 та 20,7 відповідно), що свідчить про наявність проблем в їхніх системах освіти. Середній бал регіонів України у STEM-освіті (26,9) свідчить про те, що освітня система країни стикається із серйозними викликами. Загалом наведені дані підкреслюють важливість стратегічних ініціатив для підвищення якості STEM-освіти в усіх цих країнах, щоб підготувати фахівців до вимог сучасного ринку праці.

Результати PISA-2022 вказують на невідкладну потребу в реформуванні освітньої системи, зокрема в напрямку впровадження програм, які сприяють розвитку креативного мислення. Необхідно переглянути навчальні плани й методики, щоб забезпечити учнів можливостями для розвитку своїх креативних здібностей. Із цією метою Єврокомісія сприяє розробленню програм вищої освіти STEM та ІКТ, які більше відповідають цілям, на основі підходів до освіти STEAM. Таким чином, ЄС заохочує держави-члени поліпшувати якість і

відповідність їхньої вищої й професійно-технічної освіти шляхом регулярного відстеження кар'єрних шляхів випускників.

У табл. 4.2.2 наведено узагальнену інформацію щодо ключових показників креативного сектора економіки та STEAM-освіти в ЄС у 2018 р. (до пандемії COVID-19) і в 2021 р.

Таблиця 4.2.2

Ключові показники креативного сектора економіки та STEAM-освіти в ЄС у 2018 і 2021 рр.

Показник	2018	2021
Рейтинг PISA	493	478
Інвестиції в STEAM-освіту, % від загальних інвестицій в освіту	18	21
Частка студентів, які навчаються STEAM, серед усіх випускників в ЄС, %	25	26
Частка випускників STEAM серед усіх випускників в ЄС, %	15,2	16
Чисельність працівників у креативних індустріях ЄС, млн осіб	7,4	8,3
Частка працівників у креативних індустріях від загальної зайнятості в ЄС, %	3,7	3,9
Бюджет програми «Creative Europe», млрд євро	1,46	2,44
Частка креативної економіки у ВВП ЄС, %	4,4	4,5

Складено авторами за: Creative Europe 2021-2022 – Monitoring report / European Commission. Publications Office of the European Union, 2023. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2759/561008>.

Аналіз ключових показників креативного сектора та STEAM-освіти в ЄС у 2018 і 2021 рр. дає підстави говорити про стійкий прогрес у напрямку інвестицій та розвитку інноваційних і креативних галузей. Попри зниження рейтингу PISA, що може свідчити про певні проблеми в освіті, збільшення інвестицій у STEAM-сектори (з 18 до 21 %) та зростання частки студентів і випускників STEAM-спеціальностей вказують на посилення уваги до підготовки фахівців, здатних долати складні технологічні й економічні виклики. Розширення креативного сектора, зокрема збільшення чисельності працівників у креативних індустріях (із 7,4 до 8,3 млн осіб) і бюджету програми «Creative Europe», підтверджує важливість цього сектора для економічного зростання, тимчасом як зростання частки креативної економіки у ВВП ЄС (з 4,4 до 4,5 %) свідчить про її значущість для економічної стабільності Євросоюзу.

Розглянемо в динаміці показники економічного зростання ЄС (ВВП, %), внеску креативних індустрій у ВВП (% від загального ВВП) та інвестицій у STEAM-освіту (% від загальних інвестицій в освіту) за допомогою табл. 4.2.3.

Таблиця 4.2.3

Динаміка показників економічного зростання ЄС, внесок креативних індустрій у ВВП та частка інвестицій у STEAM-освіту у 2015–2022 рр.

Рік	Економічне зростання ЄС (ВВП), %	Внесок креативних індустрій у ВВП, % від загального ВВП	Інвестиції в STEAM-освіту, % від загальних інвестицій в освіту
2015	2,3	3,9	15,1
2016	2,0	4,0	16,3
2017	2,7	4,1	17,5
2018	2,0	4,2	18,2

Рік	Економічне зростання ЄС (ВВП), %	Внесок креативних індустрій у ВВП, % від загального ВВП	Інвестиції в STEAM-освіту, % від загальних інвестицій в освіту
2019	1,6	4,3	19,3
2020	-6,0	4,0	20,6
2021	6,3	4,4	21,8
2022	3,5	4,5	22,1

Складено авторами за: Creative Europe 2021-2022 – Monitoring report / European Commission. Publications Office of the European Union, 2023. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2759/561008>.

Наочно динаміку цих показників можна побачити на рис. 4.2.2.

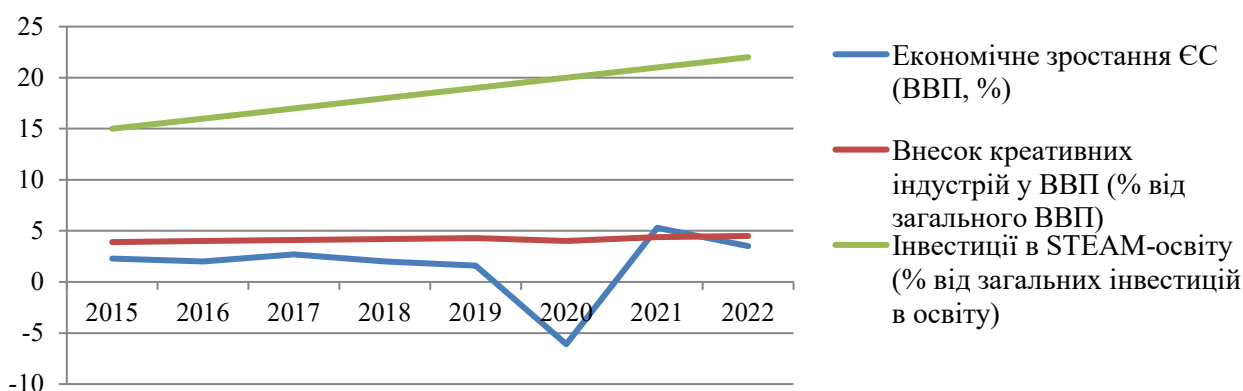

Рис. 4.2.2. Динаміка рівня економічного зростання, внеску креативних індустрій у ВВП та інвестицій у STEAM-освіту в ЄС у 2015–2022 рр.

Побудовано авторами.

На основі цих даних можна зробити висновок, що у 2015–2019 рр. спостерігалось зростання ВВП, яке досягло піку у 2017 р. (+2,7 %). У 2020 р. відбувся його різкий спад (-6,1 %) через пандемію COVID-19, що негативно вплинув на всі сектори економіки. Відновлення у 2021 р. (+5,3 %) свідчить про адаптацію економіки до нових умов, проте в наступні роки зростання залишалося помірним. Внесок креативних індустрій у ВВП протягом досліджуваних років був майже незмінним – 4,4 % у 2022 р. Вплив таких індустрій на економіку може бути пов'язаний зі зростанням інвестицій у технології, дизайн і нові медіа, що стимулюють інновації. Інвестиції в STEAM-освіту збільшилися з 15 % у 2015 р. до 22 % у 2022 р., що вказує на їх важливість для підготовки нових кадрів, здатних працювати в креативних індустріях та інноваційних технологіях. Таким чином, стабільний внесок креативних індустрій у ВВП свідчить про їх потенційний позитивний вплив на економічне зростання ЄС, що підкреслює необхідність збільшення інвестицій у STEAM-освіту. Отже, STEAM-освіта сприяє синергії між креативними індустріями й технологічними секторами.

Україна, що йде шляхом євроінтеграції, має використовувати цей досвід для зміцнення власних креативних індустрій, залучаючи до них креативних фахівців. Упровадження європейських стандартів STEAM-освіти дасть змогу готувати фахівців, які володітимуть міждисциплінарними знаннями, що є важливими для розвитку інноваційної економіки. У 2020 р. Урядом України, відповідно до Стратегії сталого розвитку України, схвалено Концепцію розвитку

STEM-освіти¹⁶⁴, що в умовах глобалізації спрямовано на досягнення європейських стандартів життя та забезпечення конкурентоспроможності нашої держави шляхом ефективної взаємодії економіки, науки, освіти, здійснення заходів щодо розвитку людського капіталу, залучення інновацій у всіх сферах діяльності суспільства. У свою чергу, креативні індустрії (насамперед ІТ-сектор) можуть стати основою для розвитку в Україні малого й середнього бізнесу, сприяти залученню інвестицій та створенню нових робочих місць. Окрім того, в Україні спостерігається високий попит на інженерів різних спеціалізацій. Серед найбільш затребуваних спеціальностей на 2024 р. – інженери з програмного забезпечення, системні архітектори, фахівці з електроніки, автоматизації, кібербезпеки та екологічної інженерії. І зважаючи на активний розвиток ІТ-сектора, який забезпечує близько 8,3 % загального експорту країни, потреба в таких спеціальностях залишатиметься.

Для успішного впровадження STEAM-освіти в Україні з огляду на європейський досвід, важливо інтегрувати цей освітній підхід у розвиток креативних індустрій. Основними заходами в цьому напрямку можуть бути:

1. Розроблення національної стратегії, що підкреслює взаємозв'язок між STEAM-освітою та розвитком креативних індустрій.

2. Інвестиційна підтримка навчання вчителів / викладачів у напрямку інтеграції технічних і творчих дисциплін, що дасть змогу учням та студентам розвивати як технічні, так і креативні навички.

3. Глибша інтеграція мистецьких дисциплін у STEM для розвитку креативних індустрій, що сприятиме появі нових продуктів у таких сферах, як графічний дизайн, цифрові медіа, UX/UI-дизайн, що є основою для креативних індустрій.

4. Позакласні STEAM-заходи з акцентом на креативність (хакатони, конкурси дизайну, програмування ігор або роботи над медіапроектами), що допоможуть учням розвинути як технічні, так і креативні навички, а студентам забезпечать інструменти для майбутньої роботи у сферах, що поєднують технології та креативність.

5. Участь України в програмах ЄС, таких як Horizon Europe, Erasmus+ і Creative Europe, може допомогти створити мережу інноваційних платформ для розвитку студентів, що поєднують технічні й творчі навички. Це сприятиме формуванню нової хвилі фахівців для креативних індустрій, які матимуть глобальні перспективи.

6. Партнерство з креативними компаніями. Враховуючи досвід ЄС, для підтримки STEAM-проектів, зокрема в креативних індустріях, варто залучати приватний сектор. Успішні кейси таких компаній, як SAP, Ubisoft та Siemens, демонструють, що державно-приватне партнерство може сприяти створенню нових освітніх можливостей, що особливо актуально для ІТ, медіа й технологічних стартапів.

¹⁶⁴ Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 960-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-a960r>.

7. Створення в Україні STEAM-центрів з акцентом на креативні індустрії. Такі центри можуть пропонувати студентам можливості для експериментів і розроблення проєктів на стику технологій і творчості, наприклад візуальні ефекти, програмування ігор, 3D-друк.

Для України впровадження STEAM-підходів є надзвичайно важливим не лише як відповідь на глобальні виклики, а й як частина євроінтеграційних реформ. Відповідно до зобов'язань перед ЄС, наша країна активно адаптує освітню систему до нових вимог ринку праці, які включають потребу у фахівцях, здатних до інноваційної діяльності та креативності. Упровадження STEAM-курсів, розвиток програм подвійного навчання, а також посилення уваги до науки й мистецтва в рамках шкільної та університетської освіти – усе це сприятиме підготовці кадрів для креативних індустрій, таких як ІТ, дизайн, медіа, архітектура, моделювання та ін.

У контексті післявоєнного відновлення України, акцент на STEAM-освіті стає особливо актуальним, оскільки країна має відновити економіку та інфраструктуру, що постраждали внаслідок війни. Формування нових компетенцій у молоді не лише прискорить інноваційний розвиток, а й створить можливості для залучення міжнародних інвестицій. Окрім того, активна інтеграція наукових і мистецьких компонентів в освітній процес сприятиме майбутньому розвитку креативних індустрій, що також є важливим аспектом відновлення соціальної та економічної стабільності.

Не менш важливу роль, ніж STEAM-освіта, наразі відіграють освітні напрями, що розвивають в учнів і студентів *креативне мислення*. Сьогодні частина вітчизняних фахівців продовжують працювати, експортуючи креативні продукти й послуги та підтримуючи економіку держави. Тому можна вважати, що саме креативний капітал має шанс стати двигуном відновлення України після війни. Креативні фахівці організували безліч волонтерських ініціатив, надають допомогу армії, мирному населенню на звільнених від окупації територіях, вимушеним переселенцям. Разом із тим державі потрібно створити стимули повернення креативного капіталу в Україну після перемоги, для чого варто розробити абсолютно нову модель розвитку культурно-мистецького сектора, зокрема її освітню складову.

Креативний капітал являє собою сукупність оригінальних знань, креативних здібностей, навичок і вроджених талантів, витрати на оволодіння якими чи на їх розвиток у майбутньому можуть приносити дохід унаслідок створення інноваційних продуктів¹⁶⁵. На важливості розвитку креативного капіталу наголошують не лише міжнародні, а й національні стратегії, а саме: Національна економічна стратегія України до 2030 року, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки та Довгострокова національна стратегія розвитку культури до 2025 року. Зокрема, в економічній стратегії розроблено бачення, яке визначає стратегічну мету зі «створення конкурентоспроможної креативної економіки для збалансованого розвитку

¹⁶⁵ Поснова Т. В. Креативний людський капітал як чинник інноваційного розвитку економіки. *Економічний простір*. 2019. № 141. С. 172–182. DOI: <https://doi.org/10.30838/P.ES.2224.100119.172.355>.

України»¹⁶⁶. Пріоритетами розвитку культурних та креативних індустрій в Україні є підвищення рівня культурного розвитку і соціальної активності громадян, розширення доступу підприємців креативних індустрій до механізмів фінансування, створення умов для підвищення рентабельності економічної діяльності представників креативних індустрій, сприяння реалізації потенціалу висококваліфікованих креативних фахівців.

Формування креативного капіталу на національному рівні підтримується через різні освітні програми й ініціативи. Зокрема, Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року та Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки спрямовані на розвиток освіти, що відповідає вимогам сучасності і сприяє формуванню творчих здібностей учнів та студентів. Цими документами наголошується на необхідності інтеграції інноваційних та креативних підходів у освітні програми і забезпеченні доступу до якісної освіти для всіх категорій громадян. Так, згідно з Концепцією НУШ, однією з ключових компетентностей, яку мають розвивати в учнів, є інноваційність та здатність до творчості¹⁶⁷. А відповідно до Стратегії розвитку вищої освіти особливу увагу слід приділити розвитку креативного мислення та підприємницьких навичок у молоді, що є важливими для формування креативного капіталу¹⁶⁸. Також для впровадження вказаної реформи в Україні створено Державний науково-методичний центр змісту культурно-мистецької освіти¹⁶⁹, однією зі стратегічних цілей якого є розвиток людського капіталу.

Станом на 2023 р. в Україні функціонує 12 018 мистецьких шкіл, 55 мистецьких закладів фахової передвищої освіти (ЗФПВО) та 141 мистецький заклад вищої освіти (ЗВО)¹⁷⁰. Це свідчить про збереження інфраструктури мистецької освіти попри складні соціально-економічні та воєнні умови. Детальний аналіз кількісних показників підготовки фахівців у ЗФПВО та ЗВО в галузі «Культура і мистецтво» у 2020/2021–2023/2024 н. рр. допомагає простежити висхідну динаміку розвитку передвищої мистецької освіти. Зокрема, чисельність осіб, прийнятих до ЗФПВО, зросла з 4 699 осіб у 2020/2021 н. р. до 6 686 осіб у 2023/2024 н. р., а студентів – з 14 776 до 20 697 осіб відповідно. Це може свідчити про зростання інтересу молоді до спеціальностей мистецького спрямування на рівні передвищої освіти (табл. 4.2.4).

¹⁶⁶ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.

¹⁶⁷ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>.

¹⁶⁸ Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки / М-во освіти і науки України. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>.

¹⁶⁹ Державний науково-методичний центр змісту культурно-мистецької освіти : вебсайт. URL: <https://www.dnmczkmo.org.ua/>.

¹⁷⁰ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>.

Таблиця 4.2.4

**Підготовка фахівців у ЗФПВО та ЗВО в галузі «Культура та мистецтво»
протягом 2020/2021–2023/2024 н. рр.**

Навчальний рік	Галузь знань	Підготовка фахівців у ЗФПВО			Підготовка фахівців у ЗВО		
		Кількість осіб, прийнятих до ЗФПВО	Кількість студентів	Кількість осіб, випущених із ЗФПВО	Кількість осіб, уперше прийнятих до ЗВО	Кількість студентів	Кількість осіб, випущених із ЗВО
2020/2021	02 Культура і мистецтво	4 699	14 776	3 649	14 121	49 546	13 880
2021/2022		6 567	19 873	4 657	12 608	45 964	10 950
2022/2023		5 402	19 021	4 709	14 297	49 481	10 972
2023/2024		6 686	20 697	4 787	12 953	50 229	9 552

Складено авторами за: Вища та фахова передвища освіта в Україні / Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/arh_vuz_u.html.

У 2023/2024 н. р. спостерігається загальне зростання чисельності прийнятих осіб, студентів і випускників у ЗФПВО порівняно з попередніми роками, що свідчить про зростання інтересу до фахової передвищої освіти в галузі «Культура і мистецтво». Водночас у ЗВО випускників поменшало, що зумовлено малим числом осіб, прийнятих до ЗВО у 2019/2020 н. р. (табл. 4.2.5).

Таблиця 4.2.5

**Темпи приросту показників (+, –) у 2023/2024 н. р. порівняно
з попередніми навчальними роками, %**

Показник	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Кількість осіб, прийнятих до ЗФПВО	+42,3	+1,8	+23,8
Кількість студентів у ЗФПВО	+40,1	+4,1	+8,8
Кількість осіб, випущених із ЗФПВО	+31,2	+2,8	+1,7
Кількість осіб, уперше прийнятих до ЗВО	–8,3	+2,7	–9,4
Кількість студентів у ЗВО	+1,4	+9,3	+1,5

Складено авторами.

Динаміка темпів приросту за окремими показниками додатково підтверджує позитивну тенденцію розвитку фахової передвищої освіти в галузі «Культура і мистецтво».

У табл. 4.2.6 наведено обсяги державного фінансування на підготовку кадрів для сфери культури й мистецтва.

Таблиця 4.2.6

**Аналіз розподілу видатків державного бюджету України на підготовку
кадрів для сфери культури і мистецтва закладами фахової передвищої та
вищої освіти на 2023 р., тис. грн, %**

Статті видатків за економічною класифікацією	Усього видатків, тис. грн	Видатки на підготовку кадрів для сфери культури і мистецтва, тис. грн	Відношення, %
Загальний фонд	3 094 496 570,9	914 134,2	0,29
Видатки споживання	2 631 322 672,3	914 134,2	0,34
Видатки на оплату праці	1 162 792 817,1	–	–

Статті видатків за економічною класифікацією	Усього видатків, тис. грн	Видатки на підготовку кадрів для сфери культури і мистецтва, тис. грн	Відношення, %
Комунальні послуги та енергоносії	11 387 297,1	–	–
Спеціальний фонд	429 752 772,8	323 951,9	0,001
Видатки споживання (спеціальний фонд)	298 460 404,9	313 901,2	0,004
Видатки на оплату праці (спеціальний фонд)	69 734 035,9	–	–
Комунальні послуги та енергоносії (спеціальний фонд)	6 813 901,2	–	–
Разом: усього видатків	5 282 628,6	10 050,7	0
Разом: видатки споживання	193 226 369,0	1 238 086,1	0,0003

Складено авторами за: Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 22.10.2023 № 3415-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#n172>.

Аналіз показників, наведених у табл. 4.2.6, дає підстави для таких висновків:

1. Частка видатків на підготовку кадрів для сфери культури й мистецтва в загальних видатках є низькою (лише 0,29 % від загального фонду видатків та 0,34 % від загальних видатків на споживання). Отже, витрати на цю сферу є невеликими порівняно із загальним бюджетом.

2. Видатки на ці потреби зі спеціального фонду мінімальні (лише 0,001 і 0,004 % відповідно для загальних видатків та видатків на споживання). Це свідчить про те, що більшість видатків здійснюються із загального фонду.

3. Частка видатків на підготовку кадрів у загальних витратах є дуже низькою (лише 0,0003 %), що вказує на мінімальні інвестиції в підготовку кадрів у сфері культури та мистецтва порівняно з іншими витратами державного бюджету).

Крім проблеми недостатнього фінансування культурно-мистецької освіти, існує проблема отримання відповідних бізнес-компетентностей здобувачами освіти в цій галузі знань. Якщо культурно-мистецька освіта спрямована передусім на оволодіння компетентностями та отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва, зокрема на професійному рівні, то освіту у сфері креативних індустрій слід розглядати ширше. На відміну від традиційної мистецької освіти, що зосереджена переважно на формуванні творчих знань, умінь і навичок, освіта у сфері креативних індустрій повинна охоплювати також підприємницькі й ринкові компетенції. Її ключовою метою є забезпечення тісного зв'язку між творчим процесом і споживчим ринком, що, у свою чергу, сприяє створенню конкурентоспроможного креативного продукту. Тож головна проблема освітньої політики полягає в тому, що випускникам закладів освіти, які йдуть працювати в сектор креативних індустрій, часто не вистачає підприємницьких умінь і бізнес-

орієнтованих знань. Тому необхідно посилити викладання бізнес-навичок і систематично інтегрувати їх у відповідні освітні програми закладів освіти.

Поряд з обмеженим фінансуванням культурно-мистецької освіти існують інші проблеми, а саме:

- недооцінка важливості культурно-мистецької освіти й професій у суспільстві, що призводить до меншого інтересу молоді до навчання в цій сфері та браку кваліфікованих фахівців;

- відсутність у закладах освіти сучасних цифрових інструментів і технологій, що ускладнює розвиток інноваційного мислення й навичок, необхідних для роботи в сучасних креативних індустріях;

- недостатнє залучення до програм міжнародного культурного обміну, навчання за кордоном, співпраці з іноземними освітніми установами та фондами, що обмежує доступ до міжнародних знань і досвіду;

- відсутність належної підтримки для людей з обмеженими можливостями, малозабезпечених студентів і тих, хто живе в регіонах, що обмежує можливості отримання ними якісної культурно-мистецької освіти;

- залучення до викладання невеликого числа фахівців-практиків із досвідом роботи в сучасних культурних та мистецьких індустріях, що знижує рівень практичної підготовки студентів;

- обмежені можливості для отримання стипендій, грантів, стажування та участі в міжнародних культурних проектах для студентів і молодих митців, що послаблюють їх розвиток та мотивацію;

- відсутність програм із розвитку підприємницьких навичок, що обмежує можливості випускників щодо створення власних культурних стартапів і розвитку креативних бізнесів;

- скорочення фінансування, відтік кадрів та зниження попиту на культурні продукти внаслідок війни в Україні, що додатково ускладнює розвиток культурно-мистецької освіти.

З огляду на зазначене нами сформовано рекомендації щодо подолання проблем у сфері культурно-мистецької освіти (табл. 4.2.7).

Таблиця 4.2.7

Рекомендації щодо подолання проблем у сфері культурно-мистецької освіти

Напрямок	Рекомендації
Державна політика у сфері культури та мистецтва	Розробити загальнодержавну доктрину розвитку культури і мистецтва та регіональні стратегії розвитку. Розробити національну стратегію розвитку культурно-мистецької освіти. Регулярно проводити дослідження ринку праці для визначення потреб у культурно-мистецьких фахівцях. Підвищувати престиж культурно-мистецьких професій через медіа, соціальні мережі, фестивалі й інші заходи
Забезпечення якості культурно-мистецької освіти	З метою реалізації державної політики у сфері мистецької освіти, для виконання пріоритету «Забезпечення якості мистецької освіти, відповідності її змісту потребам здобувачів та потребам ринку праці з метою підвищення її конкурентоспроможності» Держмистецтво має:

Напрямок	Рекомендації
	- розробити стандарти початкової та профільної мистецької освіти за видами мистецтв; - здійснювати координацію діяльності, розвитку й удосконалення мережі закладів спеціалізованої мистецької освіти; - забезпечити проведення засідань атестаційної комісії Держмистецтвом з атестації педагогічних працівників закладів спеціалізованої мистецької освіти сфери управління МКІП; - забезпечити підтримку перебігу вступної кампанії; - здійснити методичний супровід з упровадження фаховими мистецькими коледжами освітніх програм; - провести інформаційні заходи (круглі столи, семінари) для керівників ЗВО та ЗФПВО сфери управління МКІП із питань управління закладами освіти та освітнім процесом, у т. ч. в умовах воєнного стану¹⁷¹
Збільшення фінансування	Збільшити частку бюджету на культурно-мистецьку освіту для поліпшення підготовки кадрів, розвитку інфраструктури освітніх закладів, створення нових програм
Інклюзивність та доступність освіти	Забезпечити доступність культурно-мистецької освіти для різних груп населення шляхом надання стипендій та створення безбар'єрного освітнього середовища
Розширення міжнародного партнерства	Активніше залучати міжнародні фонди та програми для фінансування освітніх ініціатив і культурного обміну. Відновити діяльність Українського культурного фонду з новими пріоритетами, зокрема такими як промоція України за кордоном та підтримка митців
Фінансування через культурні проекти	Створити механізми, які дають можливість спрямовувати частину доходів від культурних і мистецьких заходів на розвиток освіти
Програми підтримки молодих талантів	Запровадити стипендії, гранти, конкурси та інші форми фінансової підтримки для студентів і молодих митців
Інтеграція інноваційних технологій	Запровадити сучасні технології (ідеться про цифрові інструменти, віртуальну й доповнену реальність, онлайн-курси) для поліпшення доступу до освіти та стимулювання інноваційного мислення
Розвиток міждисциплінарних програм	Створити програми, що поєднують культурно-мистецьку освіту з іншими дисциплінами (бізнесом, ІТ, соціальними науками)

Складено авторами.

4.3. Підвищення фінансово-інвестиційної та цифрової грамотності як ключового чинника розвитку людського капіталу в умовах технологічних трансформацій

Ще одним важливим напрямом подальшого розвитку вітчизняної освіти є підвищення фінансово-інвестиційної та цифрової грамотності як ключового

¹⁷¹ Стан фінансування культури та мистецтва з місцевих бюджетів у 2022 році: основні тенденції : аналіт. звіт / ANTS. 2023. 183 с. URL: <https://tinyurl.com/ywc8aerw>.

чинника розвитку людського капіталу в умовах технологічних трансформацій. Це важливо як для окремих громадян, так і для суспільства в цілому, оскільки підвищує економічну конкурентоспроможність, сприяє більш раціональному управлінню ресурсами та відкриває нові можливості для інновацій.

Основними світовими тенденціями соціально-економічного розвитку є: високий рівень цифровізації всіх сфер суспільного життя; бурхливий розвиток альтернативних фінансів (криптоактивів та різноманітних цифрових фінансових інструментів); зростання рівня кіберзлочинності із залученням криптоактивів. У 2021 р. сукупний обсяг капіталізації світового крипторинку сягнув 2,3 трлн дол. США, або близько 1 % світових фінансових активів¹⁷². А за останніх два роки капіталізація крипторинку сягнула 2 трлн дол.¹⁷³. Значно зросли інвестиції у віртуальні активи. Криптовалюти та блокчейн стали глобальним явищем, пропонуючи інноваційні інструменти, нові цифрові технології, що істотно вплинуло на інвестиційну поведінку людей. Помітно розширився діапазон цифрових додатків, побудованих на технології блокчейн, пропонуючи суспільству нові інвестиційні активи й інструменти для розроблення інноваційних бізнес-моделей на основі децентралізації та цифровізації.

Водночас існує значний розрив між швидкими темпами цифровізації суспільно-економічних відносин і рівнем освіченості (фінансової, інвестиційної та цифрової грамотності) громадян із цих питань. Низький рівень цифрової та фінансової грамотності населення, необізнаність більшості людей із питань кібербезпеки зумовлюють низку ризиків, як-от: розвиток шахрайства та масового ошукування учасників крипторинку; залучення фізичних осіб до злочинних схем шахрайства з ICO, IDO; здирництво; відмивання коштів; фінансування тероризму; торгівля наркотиками, зброєю й людьми¹⁷⁴. Бурхливо розвиваються криптовалютні піраміди. Один із найвідоміших прикладів – піраміда з OneCoin, на яку спокусилися понад 3 млн людей, вклавши 4 млрд євро¹⁷⁵.

Прискорення розвитку цифрових технологій виявило невідповідність громадян до життєдіяльності в цифровій реальності. За даними дослідження, проведеного EU4Digital у 2019 р., цифрова грамотність 53 % громадян України на той час була нижчою від базового рівня, проблеми виникали навіть з офісним програмним забезпеченням (робота у програмах Word, Excel, редагування фотографій і відео, створення презентацій тощо). Також у менш ніж 50 % громадян України є навички оплати комунальних послуг, поповнення рахунку мобільного телефона, переказу грошей із картки на картку онлайн, перегляду відео, прослуховування музики, купівлі товарів через Інтернет, проходження онлайн-курсів та інші навички, які стали необхідними в сучасному світі. Згідно з тим самим дослідженням, упродовж року 34 % українців стали жертвами шахрайських

¹⁷² When Clients Take the Lead. Boston Consulting Group, 2021. URL: <https://web-assets.bcg.com/d4/47/64895c544486a7411b06ba4099f2/bcg-global-wealth-2021-jun-2021.pdf>.

¹⁷³ Крижний А. Капіталізація крипторинку сягнула 2 трильйони доларів вперше за два роки. *Економічна правда*. 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/02/27/710478/>.

¹⁷⁴ Дмитренко Т. Л., Терещенко Г. М. Підвищення рівня освіти у сфері кібербезпеки, фінансової та цифрової грамотності як чинник зниження ризиків на крипторинку. *Освітня аналітика України*. 2023. № 1 (22). С. 38–50. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2023-1-38-50>.

¹⁷⁵ Семененко О. Криптовалюти та шахрайство. 2022. URL: <https://finance.ua/ua/saving/shahrajstvo-z-kryptovalutamym>.

дій через Інтернет і лише 11 % можуть розпізнати неправдиву інформацію в мережі¹⁷⁶.

Рівень фінансової грамотності в Україні теж залишається невисоким (58,6 % можливого максимуму)¹⁷⁷, що спричиняє чималі грошові втрати домогосподарств на ринку фінансових послуг. Зокрема, дослідження, виконане в рамках проєкту USAID «Трансформація фінансового сектора», виявило вразливі групи споживачів фінансових послуг. За віком це молодь і особи похилого віку, за рівнем доходу – особи з нижчим за середній рівень доходу, за рівнем освіти – особи з неповною середньою та загальною середньою освітою¹⁷⁸.

У свою чергу, здійснення трансакцій на ринку віртуальних активів (криптовалюти) передбачає для учасників поєднання навичок фінансової й цифрової грамотності. Тому нагальним питанням є фінансова та цифрова інклюзія населення, що зумовлює пошук підходів і механізмів розв'язання окреслених проблем.

Слід зазначити, що війна в Україні також спровокувала зростання інтересу до криптовалюти. Цим скористалися й шахраї. Тепер вони не тільки активніше розставляють пастки на довірливих та жадібних інвесторів, а й винаходять нові схеми заробітку на них¹⁷⁹.

Власники криптовалюти без достатньої фінансової грамотності й терпимості до ризику можуть бути фінансово вразливими, оскільки ринок криптовалюти дуже мінливий і не має захисту споживачів¹⁸⁰. Канадські дослідники виявили, що значна частина власників біткойнів мають дуже поверхневі знання про криптовалюту та низьку фінансову грамотність¹⁸¹.

Індійські дослідники зауважують про складність оцінки впливу фінансової грамотності на фінансові результати інвестування. Проте вони намагаються визначити рівень фінансової грамотності роздрібних інвесторів у Делі та з'ясувати, чи є якась істотна різниця в оцінках фінансової грамотності між тими, хто відвідував тренінги / програми з підвищення фінансової грамотності, й тими, хто цього не робив. За результатами статистичного аналізу, середній показник фінансової грамотності осіб, які відвідували такі програми, істотно відрізняється від показника тих, хто не брав у них участі¹⁸². Індійські дослідники також

¹⁷⁶ Готові до цифрового десятиліття? Вдосконалення навичок для вирішення технологічних викликів в Україні. *EU4Digital*. 2021. URL: <https://eufordigital.eu/uk/ready-for-the-digital-decade-improving-skills-to-meet-the-technological-challenge-inukraine/>.

¹⁷⁷ Терещенко Г. М., Шелудько Н. М., Версаль Н. І., Шаповал Ю. І. Підвищення фінансової грамотності і фінансової інклюзії домогосподарств у контексті розвитку небанківського сегмента фінансового сектору. *Освітня аналітика України*. 2021. № 5 (16). С. 32–50. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2021-5-32-50>.

¹⁷⁸ Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. DAI Global LLC. 2021. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4.

¹⁷⁹ Дьоміна О. Шахрайство з криптовалютою: 4 нові схеми, що появились під час війни. *Мінфін*. 29.03.2022 р. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/03/29/82848509/>.

¹⁸⁰ Hayashi F., Routh A. Financial Literacy, Risk Tolerance, and Cryptocurrency Ownership in the United States. *Federal Reserve Bank of Kansas City, Research Working Paper*. 2024. No. 24-03. DOI: <http://doi.org/10.18651/RWP2024-03>.

¹⁸¹ Crypto and financial literacy of cryptoasset owners versus non-owners: The role of gender differences / D. Balutel et al. *Journal of Financial Literacy and Wellbeing*. 2023. Vol. 1, Iss. 3. P. 514-540. DOI: <https://doi.org/10.1017/flw.2024.2>.

¹⁸² Narula S. Achieving sustainability through financial literacy training. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*. 2022. Vol. 16, Iss. 2. P. 197-213. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJISD.2022.121784>.

наголошують, що фінансова грамотність є життєво важливою навичкою для молоді. Рівень фінансової грамотності учнів середньої школи в Індії виявився нижчим за стандартний. Частка правильних відповідей з базового рівня фінансової грамотності становила 45 %, а з просунутого – 44 %. З'ясувалося, що рівень фінансової грамотності в Індії нижчий, ніж у розвинутих країнах світу¹⁸³. Зауважимо, що в Україні подібних досліджень серед учнів ЗЗСО не проводилося, хоча, на нашу думку, це дуже важливо.

У контексті практичного застосування фінансової та інвестиційної грамотності вважаємо обґрунтованою рекомендацію Х. Чжао та Л. Джан, адресовану дослідникам, щодо глибшого усвідомлення детермінант інвестицій у криптоактиви в Сполучених Штатах. Також у цьому дослідженні детально описано наслідки відсутності фінансової й цифрової інклюзії для діяльності фінансових установ, професійних учасників і державних регуляторів у частині управління раціональною інвестиційною поведінкою на ринку криптоактивів. Вказане дослідження стало однією з перших спроб виокремити визначальні фактори прийняття рішень щодо інвестицій у криптоактиви – сферу, яка динамічно змінюється та стрімко розвивається¹⁸⁴.

Такі висновки авторів свідчать про наявність високих ризиків залучення населення до шахрайських схем на ринку віртуальних активів, адже відсутність фінансової грамотності не стримує людей від здійснення криптотрансакцій. Підкреслимо важливість подібних досліджень з огляду на схильність неосвічених людей перебільшувати свої знання, що зумовлює потенційні ризики залучення їх до злочинних схем на ринку віртуальних активів. Також це є сигналом для українських державних регуляторів (центрального органу виконавчої влади) про необхідність розвитку програм фінансової та цифрової грамотності, у т. ч. із питань кібербезпеки.

В Україні основною проблемою в окресленій галузі залишається низький рівень фінансової грамотності й обізнаності споживачів фінансових та інвестиційних послуг щодо захисту своїх прав та інвестицій від шахраїв. Їм бракує знань про альтернативні фінанси, які стосуються фінансових каналів, процесів та інструментів, що виникли поза традиційною фінансовою системою. За останні роки після фінансової кризи 2008 р. альтернативні фінанси переросли в чималу світову галузь, але більшість пересічних громадян не обізнані в цій сфері діяльності. Інвестори часто стають жертвами шахраїв, які під виглядом інвестиційних проєктів обкрадають вкладників, пропонуючи єдиний варіант оплати через криптогаманці, між тим відстежити платежі через них і встановити, куди саме було переказано кошти, для недосвідчених осіб практично неможливо.

З початку 2021 р. близько 46 тис. осіб повідомили про втрату криптовалюти на суму понад 1 млрд дол. США через шахрайство. Це приблизно один із кожних чотирьох втрачених доларів, більше, ніж будь-який інший спосіб оплати.

¹⁸³ Jayaraman J. D., Jambunathan S. Financial literacy among high school students: Evidence from India. *Citizenship, Social and Economics Education*. 2018. Vol. 17, Iss. 3. P. 168-187. DOI: <https://doi.org/10.1177/2047173418809712>.

¹⁸⁴ Zhao H., Zhang L. Financial literacy or investment experience: which is more influential in cryptocurrency investment? *International Journal of Bank Marketing*. 2021. Vol. 39, No. 7. P. 1208-1226. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJBM-11-2020-0552>.

Найпопулярнішими криптовалютами, якими люди платили шахраям, були Bitcoin (70 %), Tether (10 %) і Ethereum (9 %). За словами майже половини тих, хто повідомив про втрату криптовалюти через шахрайство у 2021 р., усе починалося з реклами, публікації або повідомлення в соціальних мережах (Instagram – 32 %, Facebook – 26 %, WhatsApp – 9 %, Telegram – 7 %). Зареєстровані збитки мають тенденцію до збільшення (рис. 4.3.1). Винятком був 2022 р., що передусім пов'язано із загальним зниженням активності на крипторинку.

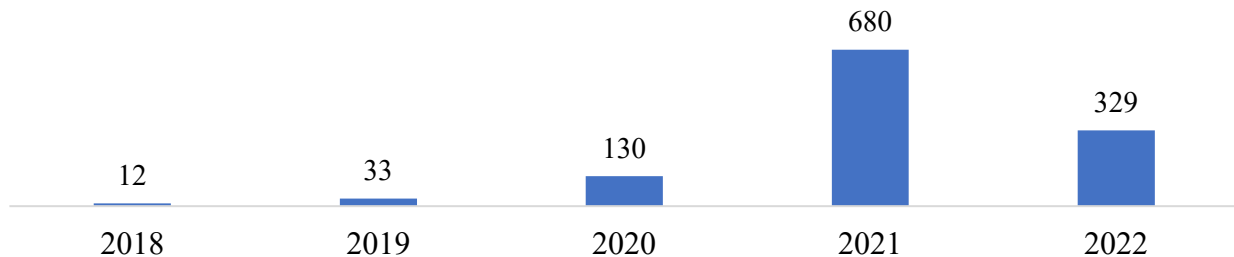

Рис. 4.3.1. Обсяги фінансових втрат громадян США на крипторинку через шахрайство протягом 2018–2022 рр., млн дол. США

Побудовано авторами за: Fletcher E. Data Spotlight: Reports show scammers cashing in on crypto craze. Federal Trade Commission. 2020. URL: <https://www.ftc.gov/news-events/data-visualizations/data-spotlight/2022/06/reports-show-scammers-cashing-crypto-craze>.

Зауважимо, що на сьогодні немає жодного банку чи іншого централізованого органу, який позначав би підозрілі трансакції та намагався зупинити шахрайство, перш ніж справу буде доведено до кінця. Тобто уникнути шахрайства на крипторинку можна тільки шляхом підвищення відповідної компетентності потенційних учасників.

З 2021 р. 575 млн дол. США з усіх збитків від криптовалютного шахрайства, про які було повідомлено Федеральною торговою комісією (ФТС), стосувалися фіктивних інвестиційних можливостей, і ця цифра набагато більша, ніж розмір збитків унаслідок будь-яких інших типів шахрайства. Особи, які зазнали такого шахрайства, описують ідеальний шторм: помилкові обіцянки «легких» грошей у поєднанні з обмеженим розумінням і досвідом у сфері криптовалют людей, яким ці обіцянки адресовано. Інвестиційні шахраї стверджують, що можуть швидко й легко отримати величезні прибутки для інвесторів. Але такі «інвестиції» в криптовалюту потрапляють просто в гаманець шахрая. Хоча інвестиційні вебсайти та програми нібито дають змогу інвесторам відстежувати зростання своїх криптовалют, насправді все це підробка.

Водночас є певні оцінки та звіти, що дають уявлення про масштаби проблеми із залучення інвесторів у криптовалюту до шахрайських схем. Зокрема, згідно зі звітами Chainalysis, у 2022 р. через шахрайські схеми в криптовалютному секторі інвестори втратили понад 7,7 млрд дол. США. Це включає в себе різні типи шахрайства – фінансові піраміди, фішинг, злам гаманців тощо. CipherTrace теж надає звіти про втрати через криптовалютні шахрайства та оцінює їх у понад 4,5 млрд дол. США (включаючи шахрайства, злами й відмивання грошей). За даними Центру скарг на інтернет-злочини ФБР, у 2021 р. зареєстровано понад 20 тис. скарг, пов'язаних із криптовалютними шахрайствами, загальні втрати за якими перевищили 1,6 млрд дол.

Безперечно, основною причиною потрапляння до шахрайських «інвестиційних» схем є брак знань. Багато інвесторів-новачків не мають достатнього рівня знань і розуміння крипторинку та вкладають гроші без повного уявлення про ризики. Часто новачки покладаються на інформацію із соціальних мереж, форумів та поради «експертів» без належної перевірки. І хоча з'являється дедалі більше освітніх програм, які допомагають вкладникам збагнути крипторинки, доступ до них досі обмежений. Натомість безліч безкоштовних «навчальних» вебінарів є пастками для необізнаних інвесторів-початківців.

Окрім того, чимало вкладників не знайомі з регуляторними вимогами та законодавством. Обмежений доступ до якісної інформації створює інформаційну асиметрію між досвідченими й новими інвесторами. Поширення неправдивої інформації та міфів про криптовалюту теж негативно впливає на рівень інвестиційної грамотності.

Слід зазначити, що в Україні відсутня системна аналітика щодо інвестиційного шахрайства на крипторинку. Є фрагментарні повідомлення в новинах про якісь викриті шахрайські схеми чи про постраждалих від них. Наприклад, повідомлення, що Дарницька окружна прокуратура м. Києва направила до суду звинувачення стосовно 10 учасників злочинної організації. Їх підозрюють у шахрайстві з криптовалютою. Фігуранти облаштували на території Київської області діяльність двох call-центрів. Учасники групи розміщували в чатах соцмережі Telegram оголошення з пропозиціями отримати прибуток завдяки розміщенню криптовалют на криптобіржах¹⁸⁵. Утім, ми не маємо інформації про масштаби залучення українських громадян до шахрайських інвестиційних схем на криптовалютному ринку.

Варто також наголосити, що в умовах широкомасштабної збройної агресії росії проти України проблема низької фінансової й цифрової грамотності загострюється, коли громадян «наосліп» залучають до злочинних схем фінансування тероризму. Наразі існує понад 600 криптовалютних платформ, які діють у межах юрисдикцій рф і білорусі або принаймні пов'язані з ними. Крім того, росія має напрочуд багато підтверджених незаконних утворень, таких як сервіс обміну криптовалют BTC-e/WEX; довготривало діючий маркет Hydra в темній мережі Darknet, сервери якої тільки в квітні минулого року було арештовано німецькою поліцією; десятки «пірамідних» схем на кшталт PRIZM; найбільші атаки програм-вимагачів та інші кіберзлочини, які експерти вважають діяльністю, що частково спонсорується державою¹⁸⁶. Як приклад такої підтвердженої незаконної діяльності можна навести діяльність російського неліцензованого провайдера послуг, пов'язану з обігом віртуальних активів, Konvert.im, близько 70 % трансакцій якого мають мітки щодо походження коштів, які надходять із нещодавно санкціонованого Hydra Darknet Marketplace.

Держфінмоніторингом спільно з командою Мінцифри, а також ключовими криптоекспертами України проведено роботу щодо ідентифікації переліку

¹⁸⁵ Баранівська Т. Шахрайство із криптовалютою: Київська прокуратура підозрює 10 українців. *Суспільне Київ*. 2024. 12 серп. URL: <https://suspilne.media/kyiv/811865-sahrajstvo-iz-kriptoalutoukiivska-prokuratura-pidozrue-10-ukrainciv/>.

¹⁸⁶ Global Ledger Protocol: Digital assets tracking and AML Compliance. *Global Ledger Protocol*. 2021. URL: <https://glprotocol.com/>.

російських криптообмінників, які пов'язані з російськими підсанкційними банками («Сбербанком» та ін.), із метою обходження санкцій і виведення капіталу в інші юрисдикції. Також було направлено звернення до хостингових компаній, що забезпечували безперебійну діяльність цих криптообмінників. За результатами цієї роботи Держфінмоніторинг надіслав звернення до провідних американських компаній – хостер-провайдерів Cloudflare, Alphabet (Google)¹⁸⁷.

Департамент кіберполіції Національної поліції України має вагомі докази того, що в РФ зростає кількість криптовалютних операторів (постачальників послуг віртуальних активів), які допомагають конвертувати гроші, що зберігаються у фінансових установах під санкціями, у криптоактиви з метою виведення капіталу з російської федерації та обходження санкцій Європейського Союзу й окремих держав.

Також є факти залучення підлітків до шахрайських схем із використанням криптоактивів. Таких схем досить багато, серед основних – шахрайство в соціальних мережах, шахрайства соціальної інженерії, афери під час обміну криптовалюти, шахрайство з використанням розсилок електронною поштою, шахрайство з ICO (Initial Coin Offering – первинне розміщення токенів), шахрайські криптоінвестиційні фонди, шахрайство в хмарному майнінгу (щодо підтримки роботи мережі біткоїна чи іншої криптовалюти за винагороду у вигляді токенів)¹⁸⁸.

Зазначене дає підстави стверджувати, що для підвищення фінансової й цифрової грамотності доцільно запровадити курс для учнів 5–9-х класів ЗЗСО, спрямований на вивчення особливостей крипторинку, напрямів інвестування в криптоактиви, шляхів оцінки інвестиційних ризиків, методів захисту від шахрайства, що в результаті допоможе здобути базові знання про альтернативні фінанси. На нашу думку, такий курс має бути розроблено у вигляді комбінованої навчальної програми, яка включатиме курси «Фінансова грамотність», «Цифрова грамотність» і «Кібербезпека». Поєднання вказаних напрямків дасть змогу учням набути необхідних компетенцій у сфері обігу віртуальних активів.

Щодо цифрових компетентностей зазначимо, що Мінцифри розроблено концептуальний документ «Опис рамки цифрової компетентності для громадян України»¹⁸⁹. За основу документа взято європейську концептуально-еталонну модель цифрових компетентностей, яку адаптовано до української практики із залученням експертів МОН. Розроблена рамка містить 4 виміри, 6 сфер, 30 компетентностей та 6 рівнів володіння цифровими компетентностями. Логічно, що запропонований навчальний курс повинен ґрунтуватися, зокрема, й на вказаному концептуальному документі.

Підсумовуючи викладене, підкреслимо: доцільно спрямувати зусилля освітніх управлінців на забезпечення підвищення фінансової грамотності,

¹⁸⁷ Щодо міжвідомчої координації системи фінансового моніторингу / Державна служба фінансового моніторингу України. 2022. URL: <https://fii.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/shhodo-mizhvidomchoji-koordinaczi-sistemi-finansovogo-monitoringu.html>.

¹⁸⁸ Стадник М. Популярні шахрайські схеми з криптовалютою. Як уберегти свою інвестицію. *Вісник МСФЗ*. 2021. № 8. URL: https://msfz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/FZ002526.

¹⁸⁹ Опис рамки цифрової компетентності для громадян України / М-во цифрової трансформації України. 2021. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifra-oprilyudnyue-ramku-tsifrovoi-kompetentnosti-dlyagromadyan/%D0%9E%D0%A0%20%D0%A6%D0%9A.pdf.

цифрових компетентностей і навичок із кібербезпеки для учнів середніх класів ЗЗСО України. Навчальний контент також має бути розроблено відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти НУШ у частині набуття ключових компетентностей та наскрізних умінь.

При цьому навчальний контент повинен бути націлений на реалізацію концепції освіти впродовж життя щодо забезпечення навчальної діяльності людей різного віку (дітей, молоді, дорослих і людей похилого віку) в будь-якому життєвому середовищі (сім'ї, школі, спільноті, на роботі тощо) та за допомогою різноманітних методів (формальних, неформальних, інформальних), які разом задовольняють широке коло навчальних потреб. Такий підхід відповідає концепції реформи НУШ, а також Цілям сталого розвитку (Ціль 4. Забезпечення всеосяжної та справедливої якісної освіти та заохочення можливостей навчання протягом усього життя для всіх).

Імплементація в освітній процес ЗЗСО України навчального курсу із фінансової грамотності, цифрових компетентностей і кібербезпеки відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти НУШ допоможе учням:

- критично й системно мислити під час прийняття фінансових та інвестиційних рішень, що забезпечить майбутній добробут і фінансову стійкість домогосподарства;
- розв'язувати проблеми широкого спектра із застосуванням різних цифрових технологій;
- оцінювати ризики роботи в кіберпросторі, широко використовуючи навички з кібербезпеки, набуті під час проходження курсу;
- підвищувати рівень набутих знань у дорослому житті в контексті розвитку освіти впродовж життя.

Окремо варто підкреслити, що запровадження такого комбінованого навчального курсу забезпечить превентивну діяльність і потенційно зменшить навантаження на правоохоронні органи в частині розслідування фінансових, крипто- й кіберзлочинів, які насамперед пов'язані з необізнаністю громадян.

Також із метою запобігання шахрайським схемам потрібно підвищити інвестиційну грамотність громадян на крипторинку, що, на нашу думку, вимагає комплексного підходу. Вважаємо, що напрямами вирішення цих питань можуть бути:

- по-перше, запровадження відповідних освітніх програм і курсів, покликаних надати базові й поглиблені знання про криптовалюти, блокчейн, фінансові ринки та інвестиції;
- по-друге, популяризація самоосвіти та інформаційні кампанії про найпоширеніші шахрайські схеми та способи їх уникнення, передусім із боку регуляторів. З цією метою доцільно використовувати соціальні мережі, блоги й відеоплатформи для поширення освітніх матеріалів; оприлюднювати реальні випадки шахрайства для підвищення обізнаності населення; співпрацювати з криптобіржами та іншими платформами для розміщення попереджень та інструкцій з безпеки;

- по-третє, розвиток критичного мислення у школярів і студентів; навчання потенційних майбутніх інвесторів аналізувати та оцінювати інформацію перед прийняттям інвестиційних рішень, а також методів перевірки інформації, зокрема аналізу білих книг (whitepapers), перевірки команди проєкту та аналізу ринкових показників; вивчення типових ознак шахрайства (обіцянки високих доходів із мінімальним ризиком, відсутність прозорості, анонімність команди);

- по-четверте, регуляторна підтримка освітніх ініціатив, спільна робота з урядовими установами для створення національних стандартів інвестиційної грамотності, регулярні консультації з регуляторами щодо найкращих практик захисту інвесторів, створення регульованого середовища, яке підтримує чесні практики на ринку;

- по-п'яте, залучення досвідчених інвесторів та експертів до освітнього процесу; включення експертів у процес навчання й консультування новачків через організацію семінарів і вебінарів; розвиток менторських програм, де нові інвестори можуть отримувати поради від досвідчених професіоналів, адже передача досвіду та знань може значно знизити ризики шахрайства.

Підвищення фінансово-інвестиційної та цифрової грамотності є ключовим фактором розвитку людського капіталу, оскільки сприяє формуванню сучасних компетенцій, необхідних для адаптації до змін у глобальній економіці. Знання основ фінансового планування, інвестування та використання цифрових технологій дають змогу громадянам приймати обґрунтовані рішення, ефективно управляти ресурсами й інтегруватися в цифрову економіку. Це, у свою чергу, стимулює підвищення продуктивності праці, розширює можливості зайнятості та сприяє інноваціям, створюючи підґрунтя для сталого економічного розвитку суспільства.

4.4. Успішність освітніх систем: підходи до оцінювання крізь призму освітнього фінансування (міжнародний досвід)

У попередніх підрозділах зазначалося, що однією з важливих сучасних тенденцій поступу освітньої галузі є розвиток STEAM-освіти. Цю тенденцію активно підтримують провідні світові технологічні компанії, зокрема Microsoft, Google, Siemens, які багато інвестують у створення навчальних програм для студентів і викладачів, сфокусованих на розвитку інженерії, дизайну, цифрових технологій, креативних індустрій. Високотехнологічним суспільствам потрібні працівники, які зможуть адаптувати майбутню економіку до нових технологічних реалій, створити економіку знань.

Освіта є стратегічною галуззю діяльності суспільства, адже здобуття певною особою освіти, що відповідає сучасним вимогам, означає кращу самореалізацію цієї особи як індивідуума, вищі доходи, загальний суспільний успіх. У свою чергу, наявність достатньої кількості освічених членів суспільства дає йому можливість сформувати економіку знань, розробляти нові технології,

які забезпечують виробництво товарів і послуг із високою доданою вартістю, бути загалом успішним.

Базовою ланкою освіти є загальна середня освіта, якою більшість країн прагнуть охопити всіх громадян. Уже після її здобуття індивідуум може виходити на ринок праці та починати повноцінно працювати або продовжити своє навчання в закладі вищої чи професійної освіти. Саме тому на цьому рівні дуже важливо забезпечити якість і доступність освіти для всіх членів суспільства.

Достатнє фінансування освіти вважається однією з найважливіших передумов її розвитку та забезпечення її якості. Зазвичай лівова частка коштів освітнього фінансування витрачається на гідну зарплату педагогів, приваблюючи найкращих представників фахової спільноти. Освіта в суспільстві, де шанують педагогів, стає престижною галуззю, а якість освітніх послуг поліпшується. Проте фінансування не єдиний фактор впливу. Як показує приклад Катару, де рівень фінансування є значно вищим, ніж у багатьох інших країнах, таке фінансування не стає гарантією отримання високих результатів PISA¹⁹⁰.

Динаміку загальних державних витрат країн світу на сферу освіти показано на рис. 4.4.1.

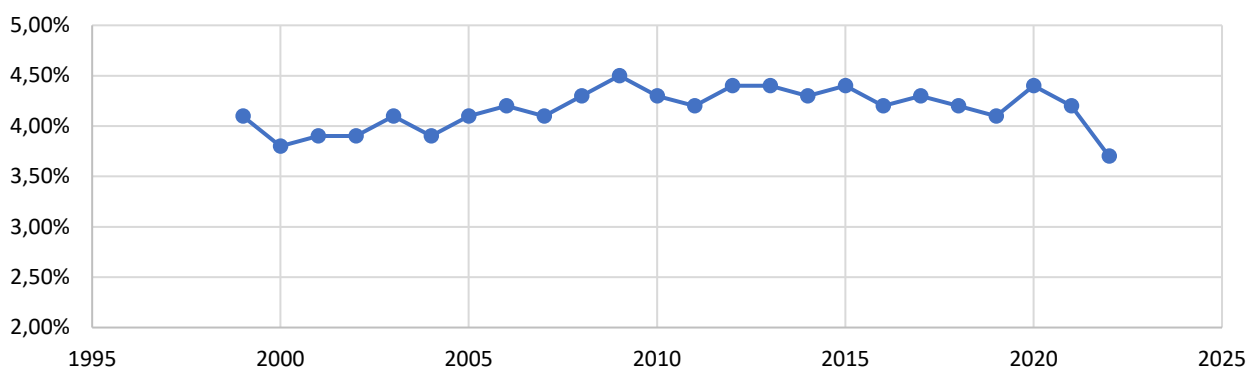

Рис. 4.4.1. Динаміка загальних державних витрат на освіту протягом 1995–2025 рр., % ВВП

Побудовано авторами за: Government Expenditure on Education, Total (% of GDP) / World Bank. URL: <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/se-xpd-totl-gd-zs>.

За оцінками Світового банку, наразі в більшості країн світу ситуація далека від оптимальної: близько третини країн витрачають на освіту менше 4 % ВВП і менше 15 % загальних державних витрат¹⁹¹. Причому останніми роками ця частка має тенденцію до зниження: упродовж 2020–2022 рр. вона зменшилася з 4,4 до 3,7 %. У рамках цього загального показника існують досить істотні відмінності між окремими країнами. Наприклад, якщо ЄС загалом у 2020 р. витратив на освіту в середньому 4,7 % ВВП, то в низці країн-членів такі витрати були менші за 4 % ВВП, а саме в Ірландії (3,1 %), Італії (3,9 %), Румунії (3,6 %), Болгарії (3,9 %). Водночас у деяких країнах витрати на освіту становили 6 %

¹⁹⁰ Abdel-Moneim M. A. Between Global and National Prescriptions for Education Administration: The Rocky Road of Neoliberal Education Reform in Qatar. *International Journal of Educational Development*. 2020. No. 74: 102160. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2020.102160>.

¹⁹¹ Government Expenditure on Education, Total (% of GDP) / World Bank. 2024. URL: <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/se-xpd-totl-gd-zs?view=trend&geos=WLD>.

ВВП і більше, а саме в Естонії (6 %), Бельгії (6,2 %), Данії (6,3 %) і Швеції (6,9 %).

Самі по собі зазначені цифри не можуть дати повне уявлення про якість освіти та її вплив на загальні показники успішності суспільства, такі як рівень людського розвитку, рівень розвитку національної економіки, величина сегмента економіки знань тощо. У цьому розділі розглядаються підходи до оцінювання ефективності державних витрат на середню освіту в різних країнах, а також аналізується взаємозв'язок між обсягом суспільних інвестицій, освітніми результатами учнів та загальними показниками соціального розвитку.

Фактори впливу на результативність навчання як на мікро- (школи, навчальні курси), так і на макrorівні (країна, регіони) вивчалися цілим рядом дослідників, серед яких Е. Ханушек, М. Локхід, Б. Клементс, А. Афонсу, М. Обін, А. Піна, Ф. Гарсія, Дж. Паїш, А. Арістовнік, А. Обадіч, Б. Гавурова, К. Кочісова, Л. Белаш, В. Крайчик, М. Флорес, С. Л. Лондар, В. Є. Бухрушин та ін.

Однак поки що є небагато досліджень, присвячених виявленню зв'язку між результатами оцінювання школярів за стандартизованими тестами PISA чи TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) та економічними змінними, як-от державні витрати на освіту, державні витрати на зарплату вчителів, ВВП на одну особу тощо.

Упродовж двох останніх десятиліть розроблялися різноманітні наукові підходи до оцінювання суспільного ефекту витрачання фінансових ресурсів на загальну середню освіту. У них часто використовуються результати PISA, передусім через їх порівнянність для багатьох країн світу. Зазначені підходи постійно еволюціонують, а в їх рамках розвиваються нові методи аналізу освітніх даних.

Відомим і ефективним підходом, в якому широко використовуються результати PISA-оцінювання, є застосування регресійних моделей із залученням кореляції навчальних результатів із соціально-економічним статусом (SES) школярів. Для ідентифікації цього зв'язку передбачається конфігурування різних регресійних моделей між витраченими ресурсами та результатами PISA-оцінювання учнів. Як незалежні змінні авторами використовувались індекси для врахування освіти батьків, рівня доходів, соціально-економічного стану домогосподарств учнів тощо. Наприклад, у публікації¹⁹² показано, що фінансування є дуже важливим чинником навчальної успішності. Але цього не достатньо для пояснення різниці між результатами певних груп учнів у таких країнах, як Велика Британія, Іспанія, Чилі, якщо не враховувати інші соціально-економічні чинники. Автори праць¹⁹³ теж підтвердили, що в багатьох країнах, зокрема в Україні, соціально-економічний статус є важливим чинником, який відчутно впливає на результати учнів. На їхню думку, потрібно збільшити цільове

¹⁹² Gurak R. Results of PISA 2022 Emphasize Competency-Based Learning / State Service for Quality of Education of Ukraine. 2022. URL: <https://sqe.gov.ua/rezultaty-pisa-2022/>.

¹⁹³ Avvisati F. The Measure of Socio-Economic Status in PISA: A Review and Some Suggested Improvements. *Large-scale Assessments in Education*. 2020. Vol. 8, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40536-020-00086-x>; Holovko M., Naumenko S. Results of PISA 2022 in Ukraine: Current Issues in General Secondary Education and Ways to Address Them. *Ukrainian Pedagogical Journal*. 2024. No. 2. P. 35-50. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-2-35-50>.

фінансування для підтримки вразливих груп учнів, зокрема із сімей із низьким соціально-економічним статусом.

Ще одним підходом є розвиток і адаптація для оцінювання ефективності системи освіти методу DEA (Data Envelopment Analysis). Цей підхід, модернізований у середині 2010-х років, успішно застосовується для оцінювання та зіставлення ефективності багатьох освітніх систем. Зокрема, за його допомогою оцінювалась ефективність використання низки освітніх ресурсів (загальних витрат на освіту, витрат на зарплату вчителів тощо)¹⁹⁴. Для порівняння ефективності різних освітніх систем витрачені ресурси зіставляють із навчальними досягненнями учнів, насамперед легко порівнюваними результатами PISA, оскільки вони отримуються в різних країнах для учнів одного віку з використанням однакової нормативної бази. У працях останніх років найбільш інтенсивне використання методу DEA пов'язане з вивченням ефективності витрат освітніх ресурсів у країнах ОЕСР. Підхід із використанням DEA дав змогу виявити країни з досить високою ефективністю освітніх систем за відносно низьких освітніх витрат¹⁹⁵. До таких систем належать, зокрема, освітні системи Нової Зеландії¹⁹⁶ та Австралії¹⁹⁷.

Авторами праць¹⁹⁸ на прикладі України показано, що перевагами використання методу DEA є можливість його адаптації й кількісного оцінювання ефективності витрачання освітніх ресурсів, у т. ч. бюджетного фінансування, як для регіонів певної країни, так і для територіальних громад у межах одного регіону. Таке оцінювання має велике практичне значення для обґрунтування й коригування освітньої політики на основі доказових даних (evidence-based policymaking).

Ще один підхід ґрунтується на низці методів SFA (Stochastic Frontier Analysis), які розвинулися наприкінці 2010-х років. Він передбачає моделювання ефективності освіти шляхом урахування впливу випадкових чинників. На відміну від DEA, за цього підходу аналізуються випадкові відхилення. В окремих

¹⁹⁴ *Avvisati F.* The Measure of Socio-Economic Status in PISA: A Review and Some Suggested Improvements. *Large-scale Assessments in Education*. 2020. Vol. 8, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40536-020-00086-x>; *Crato N.* Setting up the Scene: Lessons Learned from PISA 2018 Statistics and Other International Student Assessments. In *Improving a Country's Education* / N. Crato (Ed.). P. 1-16. Springer, 2021. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-59031-4_1; *Stamenković M., Anić I., Petrović M., Stojanović J.* An ELECTRE Approach for Evaluating Secondary Education Profiles: Evidence from PISA Survey in Serbia. *Annals of Operations Research*. 2016. Vol. 245, No. 1. P. 337-358. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10479-015-1823-7>.

¹⁹⁵ *Crato N.* Setting up the Scene: Lessons Learned from PISA 2018 Statistics and Other International Student Assessments. In *Improving a Country's Education* / N. Crato (Ed.). P. 1-16. Springer, 2021. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-59031-4_1.

¹⁹⁶ *Alexander W. R. J., Haug A. A., Jaforullah M.* A Two-Stage Double-Bootstrap Data Envelopment Analysis of Efficiency Differences of New Zealand Secondary Schools. *Journal of Productivity Analysis*. 2010. Vol. 34, No. 2. P. 99-110. URL: <http://www.jstor.org/stable/41770919>.

¹⁹⁷ *Wanke P., Blackburn V., Pestana Barros C.* Cost and Learning Efficiency Drivers in Australian Schools: A Two-Stage Network DEA Approach. *Applied Economics*. 2016. Vol. 48, No. 38. P. 3577-3604. DOI: <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1154560>.

¹⁹⁸ *Assessment of the Efficiency of Budgetary Funding of General Secondary Education in Ukraine* / S. Londar et al. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2024. Vol. 1, No. 54. P. 564-577. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.54.2024.4290>; *Ways to Improve the Budget Support of School Education Development in Ukraine* / S. Londar et al. *Educational Analytics of Ukraine*. 2022. No. 5 (21). P. 5-24. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-5-5-24>.

випадках це дає змогу точніше оцінити можливий вплив зовнішніх чинників, у т. ч. соціально-економічного середовища, змін в освітній політиці, бюджетного фінансування.

У праці¹⁹⁹, зокрема за допомогою методу SFA, проведено аналіз задоволеності своїм життям підлітків у багатих країнах ЄС і відповідних факторів.

Групою дослідників²⁰⁰ розроблено мультикритеріальний підхід на основі методу ELECTRE. Створені моделі придатні для порівняння систем освіти в країнах із неоднорідними економічними умовами, допомагають виконати комплексний аналіз впливу різних факторів. На прикладі результатів PISA-оцінювання школярів Сербії, оцінено різні профілі середньої освіти, проаналізовано різні освітні системи з урахуванням множинних критеріїв, як-от доцільність освітніх витрат, якість освіти, соціальна рівність тощо.

На рис. 4.4.2 відображено динаміку кількості публікацій за ключовими словами «оцінювання ефективності фінансування середньої освіти». Як видно, на початку 2010-х років у середньому в базі WebScience щорічно фіксувалося близько 10 публікацій, а за останніх чотири роки (2021–2024) – 35 публікацій. Отже, дослідницький інтерес до цієї тематики постійно зростає.

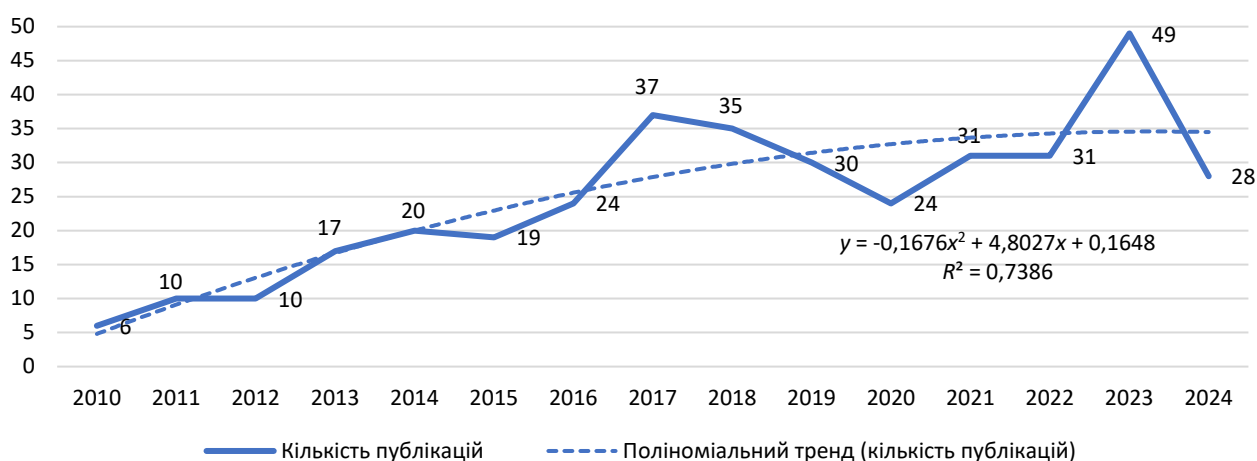

Рис. 4.4.2. Динаміка кількості публікацій, зафіксованих у базі WebScience упродовж 2010–2024 рр. за ключовими словами «оцінювання ефективності фінансування середньої освіти», од.

Побудовано авторами за: Explore Web of Science / Web of Science. 2024. URL: <https://webscience.org/>.

На рис. 4.4.3 зображено країни походження авторів публікацій, зареєстрованих у базі WebScience за ключовими словами «оцінювання ефективності фінансування середньої освіти». Піктограму побудовано з використанням застосунку VOSviewer.

¹⁹⁹ Ferrera J. M. C. Success Factors for Educational Attainment in Europe: An SFA Approach. *Revista de Educación*. 2015. DOI: <https://doi.org/10.4438/1988-592X-RE-2015-372-288>.

²⁰⁰ Stamenković M., Anić I., Petrović M., Stojanović J. An ELECTRE Approach for Evaluating Secondary Education Profiles: Evidence from PISA Survey in Serbia. *Annals of Operations Research*. 2016. Vol. 245, No. 1. P. 337-358. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10479-015-1823-7>.

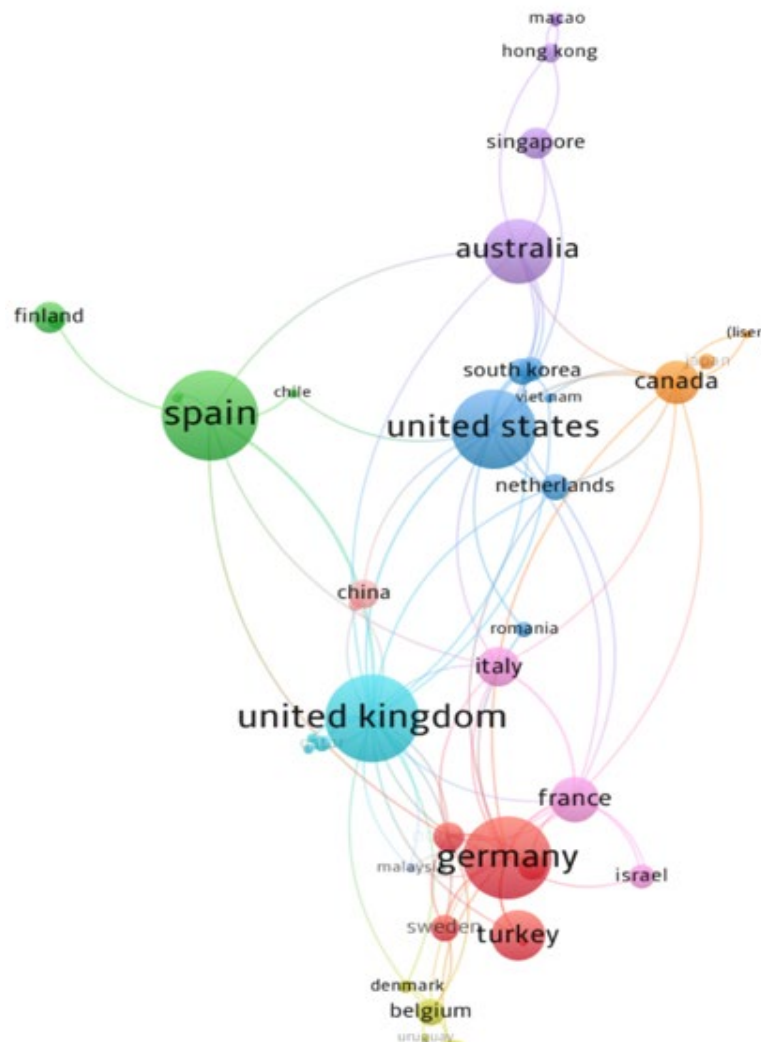

Рис. 4.4.3. Країни походження авторів публікацій, зареєстрованих у базі WebScience за ключовими словами «оцінювання ефективності фінансування середньої освіти»

Побудовано авторами за: Explore Web of Science / Web of Science. 2024. URL: <https://www.scopus.com/home.uri?zone=header&origin=sbrowse>.

Як бачимо, найбільш інтенсивно дослідження щодо оцінювання ефективності фінансування середньої освіти проводяться науковцями Іспанії, США, Великої Британії, Німеччини.

Виходячи з викладеного, дослідження, присвячені виявленню зв'язку між рівнем фінансування та результатами міжнародних оцінювань школярів за стандартизованими тестами, а також зв'язку цих суспільних витрат із відповідними показниками загальної суспільної успішності, є досить актуальними.

Ключовими завданнями вищезазначеного дослідження є: оцінка взаємозв'язку між обсягом кумулятивних витрат на освіту 15-річних школярів та отриманими ними результатами; модельний аналіз залежності загальної успішності суспільства (показник – індекс людського розвитку) з наявністю сегмента економіки знань (показник – R&D, тобто витрати країн на дослідження

й розробки) та фінансовою ефективністю середньої освіти (питомі витрати на одного студента відносно його успішності).

У дослідженні застосовано комплексний підхід, що включає аналіз наукової літератури, документів міжнародних організацій і статистичних даних. Аналіз документів міжнародних організацій проводився для розуміння різних підходів до регулювання у сфері фінансування освіти. Для вивчення найкращих і невдалих практик країн щодо ефективності освітнього фінансування застосовувався порівняльний аналіз, який дав змогу виявити успішні стратегії та ініціативи, а також можливі причини невдач при оцінюванні PISA для окремих країн за непоганого фінансового забезпечення. Такий підхід дає змогу виявити найкращі практики, які можуть бути адаптовані для впровадження в Україні.

Для визначення країн із найефективнішими системами освіти використано статистичний аналіз показників успішності PISA й кумулятивного фінансування. Цей метод дає змогу узагальнити переваги освітніх систем цих країн та сформулювати пропозиції щодо впровадження найкращих підходів в освітній системі України. З метою визначення часового лагу впливу обсягу коштів для R&D, що витрачаються країнами з розвинутою економікою знань, на індекс людського розвитку використано кореляційний аналіз. Цей метод дає змогу оцінити горизонт тривалості наукомістких інвестицій відносно їх впливу на загальну успішність суспільства. Для аналізу залежності загальної успішності суспільства від розвиненості сегмента економіки знань і фінансової ефективності середньої освіти країн використано регресійне моделювання.

Для дослідження використовувалися порівнянні для всіх країн індикатори ефективності та середньої освіти. Роль таких індикаторів нерідко виконують результати міжнародного оцінювання PISA. Оскільки дані PISA отримуються в різних країнах для учнів одного віку й на основі однакової нормативної бази, результати досліджень можна легко зіставити. Це надає унікальні можливості для міжнародних порівняльних досліджень.

На рис. 4.4.4–4.4.6 показано залежність середнього бала за дослідженням PISA в країнах ОЕСР і країнах-партнерах під час оцінювання знань із математики, читання, природничих наук, а також подібну залежність для кожного з цих окремих предметів від кумулятивних 9-річних витрат на освіту 15/16-річних школярів, що брали участь у PISA-оцінюваннях у 2015, 2018 та 2022 рр.

PISA 2015, Середній бал з трьох предметів

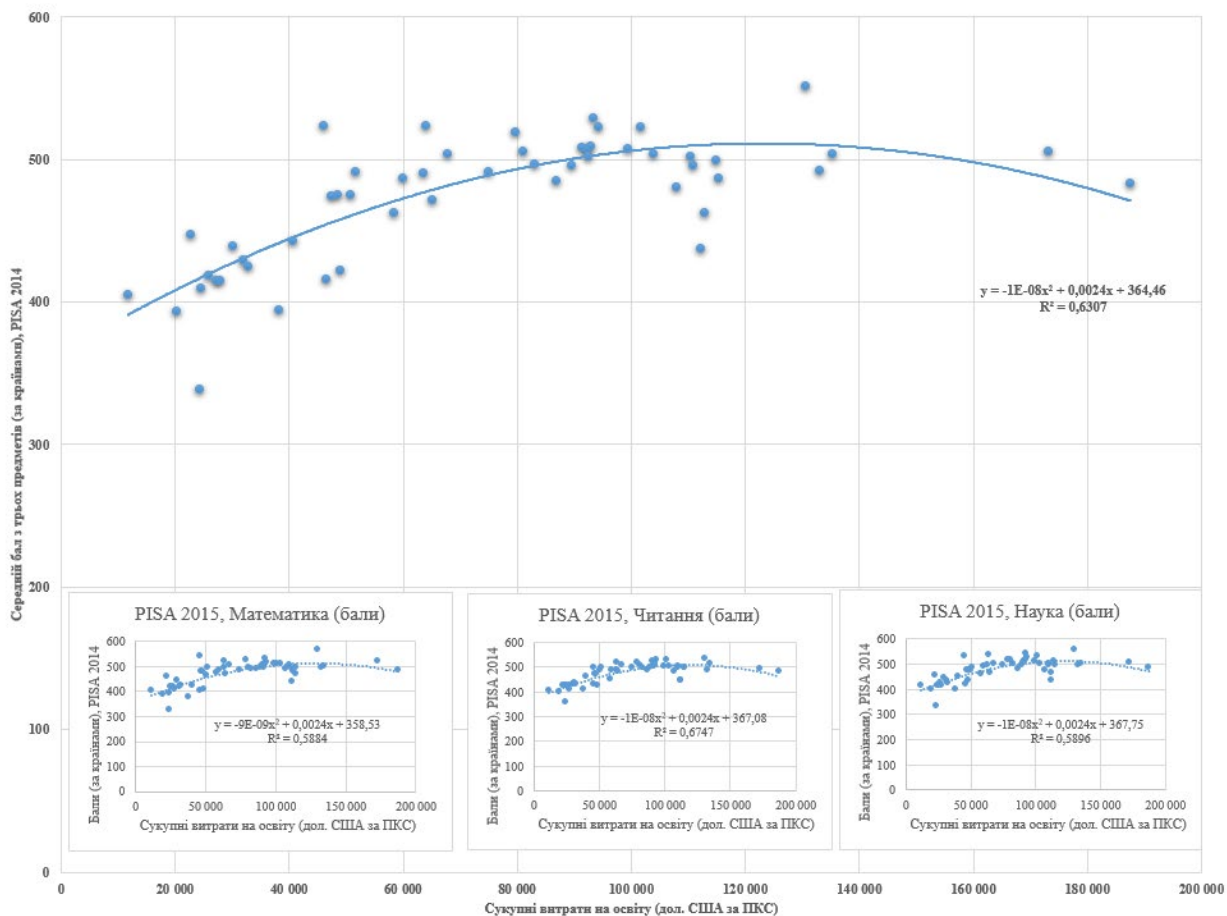

Рис. 4.4.4. Залежність середнього бала за PISA-2015 (математика, читання, природничі науки) для країн ОЕСР та країн-партнерів від кумулятивних 9-річних фінансових витрат на освіту 15/16-річних школярів, що брали участь у PISA-оцінюваннях

Побудовано авторами за: PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education / OECD Publishing, 2016. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264266490-en>.

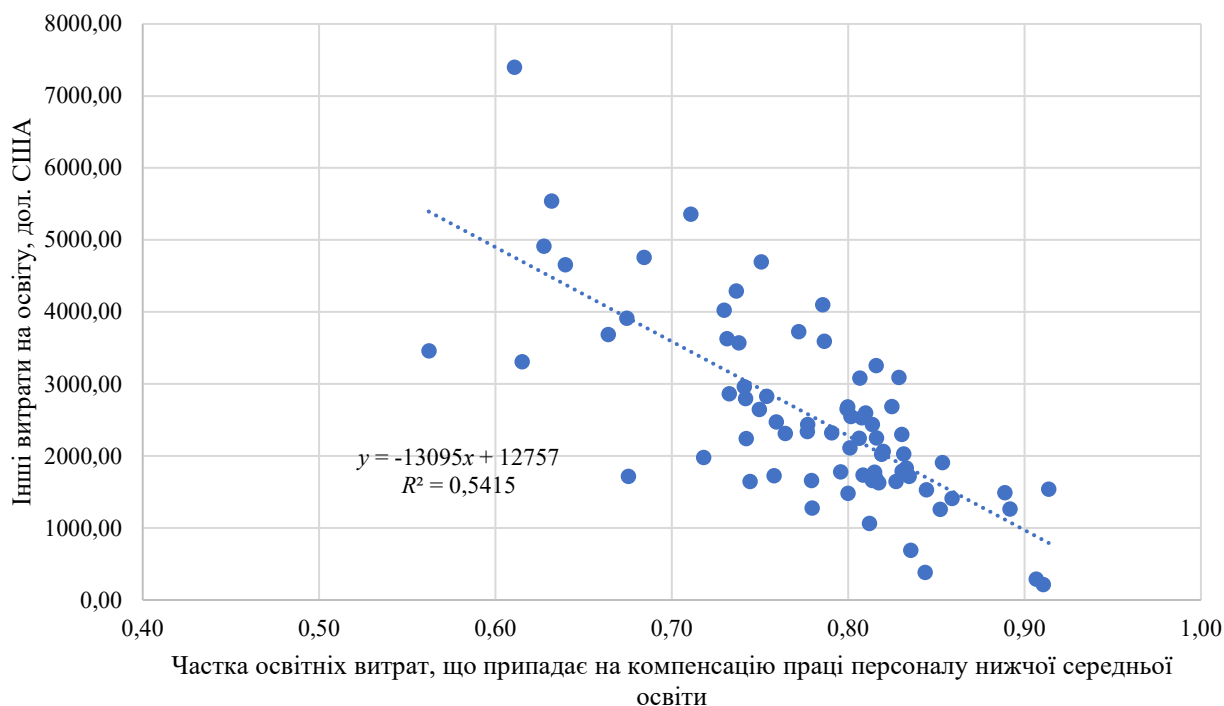

Рис. 4.4.7. Залежність частки освітніх видатків на забезпечення діяльності персоналу від обсягу інших освітніх видатків (на прикладі нижчої середньої освіти в країнах ОЕСР у 2015, 2018, 2022 рр.)

Побудовано авторами за: Education at a Glance 2015 / OECD Publishing, 2015. DOI: <https://doi.org/10.1787/eag-2015-en>; Education at a Glance 2019: OECD Indicators / OECD Publishing, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en>; Education at a Glance 2024: OECD Indicators / OECD Publishing, 2024. DOI: <https://doi.org/10.1787/e7d20315-en>.

Ця залежність може певним чином пояснювати наявність оптимуму освітніх видатків для забезпечення результатів PISA (див. рис. 4.4.4–4.4.6). У країнах із високим рівнем освітнього фінансування чимала частина освітніх видатків спрямовується на розвиток освітньої інфраструктури, яка не дає негайної віддачі стосовно результатів школярів. Водночас видатки на персонал таку віддачу дають, при цьому частка видатків на персонал у бідніших країнах є вищою.

На прикладі результатів PISA-2022 нами побудовано стандартні відхилення навчальних результатів для масиву цих даних (рис. 4.4.8) та визначено країни-лідери та країни-аутсайдери, в яких навчальні результати перебувають поза межами стандартного відхилення (табл. 4.4.1).

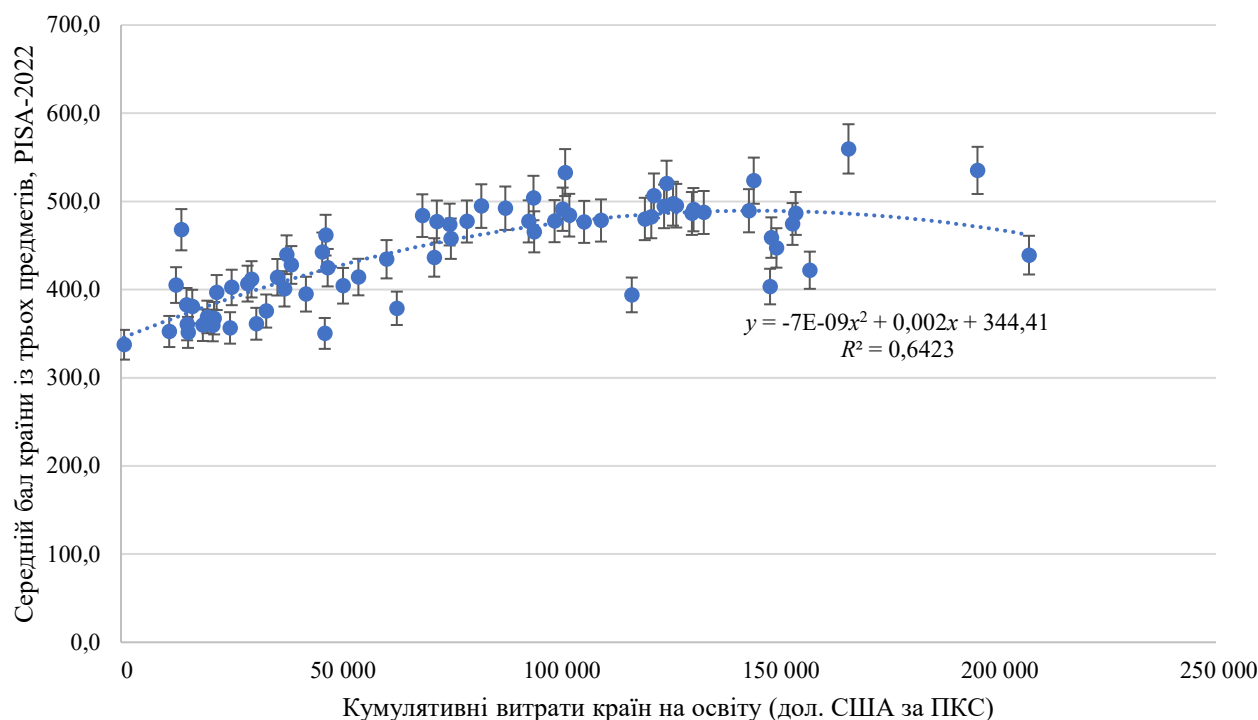

Рис. 4.4.8. Стандартні відхилення навчальних результатів країн для масиву цих даних PISA-2022

Побудовано авторами за: PISA 2022 Initial Reports (Volumes I and II) / OECD Publishing, 2022.
DOI: <https://doi.org/10.1787/5f07c754-en>.

Таблиця 4.4.1

Країни-лідери та країни-аутсайтери, в яких навчальні результати PISA-2022 перебувають поза межами стандартного відхилення

Країни	Кумулятивні витрати на одного студента (дол. США за ПКС) (X)	Середній бал з трьох предметів (Y)	Середній бал з трьох предметів за квадратичною моделлю ($Y_{\text{модел.}}$)	Різниця ($Y - Y_{\text{модел.}}$)	Відхилення середнього бала від межі стандартної похибки
<i>Країни-лідери</i>					
В'єтнам	13 773,1	467,9	370,6	97,3	+47,3
Сінгапур	166 111,9	559,6	483,5	76,1	+26,1
Макао (Китай)	195 581,0	535,1	467,8	67,3	+17,3
Японія	101 399,3	532,7	475,2	57,5	+7,5
<i>Країни-аутсайтери</i>					
Панама	62 970,9	378,8	442,6	-63,8	-13,8
Катар	157 277,7	421,9	485,8	-63,9	-13,9
Домініканська Республіка	46 517,0	350,3	422,3	-72,0	-22,0
Кіпр	148 201,6	403,4	487,1	-83,6	-33,6
Таїланд	116 619,5	394,0	482,4	-88,5	-38,5

Складено авторами за: PISA 2022 Initial Reports (Volumes I and II) / OECD Publishing, 2022.
DOI: <https://doi.org/10.1787/5f07c754-en>.

Таким чином, серед лідерів за ефективністю освітньої системи опинилися такі країни, як В'єтнам, Сінгапур, Макао (Китай) та Японія, а серед аутсайдерів – Катар, Панама, Кіпр, Домініканська Республіка, Таїланд.

Отриманий результат підтверджується іншими дослідженнями, під час яких предметно вивчалися освітні системи зазначених країн. Наприклад, дослідники²⁰¹ пояснюють недостатню результативність школярів **Катару** під час їх оцінювання в рамках PISA, зокрема, не дуже вдалою освітньою реформою «Освіта для нової ери» (ENE). У межах цієї реформи всі державні школи Катару з 2004 р. було переведено в чартерні (незалежні) школи із широкими повноваженнями щодо прийняття рішень з педагогічних, управлінських і фінансових питань. Однак до 2016 р. управління освітою повернулося до більшої централізації через непереможні суперечності щодо основних цілей реформування, до того ж не було знайдено балансу між глобальним і національним баченням сутності освіти та її ролі в розвитку суспільства. Перебіг і результати реформи викликали невдоволення державних органів та населення. Отже, попри високий рівень фінансування результати PISA виявилися порівняно невисокими.

Водночас невисокі результати оцінювання школярів **Панами** в PISA-2022 дослідниками²⁰² інтерпретуються як очевидне свідчення неефективності надмірно централізованої державної системи освіти. Така централізація в Панамі перешкоджає інноваціям, необхідним для поліпшення якості освіти, а низька успішність з математики та природничих наук свідчить про недостатню увагу до формування практичних і аналітичних навичок.

Школярі **Кіпру** також продемонстрували тенденції зниження рівня знань з математики, природничих наук і читання. Міністерство освіти цієї країни визначило як ключову проблему національної системи освіти її фокусування на поширенні знань, а не на розвитку навичок і здібностей учнів²⁰³. Окреслено низку реформаторських заходів, серед яких перегляд навчальних планів, застосування нових підходів до навчання, упровадження сучасних освітніх систем оцінювання учнів та оцінювання професійного рівня вчителів, запровадження програм ранньої профілактики, оцифрування освіти й інтеграція інноваційних програм з акцентом на розвиток критичного мислення.

В освітній системі **Домініканської Республіки** теж спостерігалися низькі результати за PISA та серйозні проблеми, пов'язані з недостатньою якістю навчання, нерівним доступом до освіти й браком фінансуванням. Інвестиції в освіту в цій країні з 2013 р. становлять близько 4 % ВВП, проте й надалі зберігаються структурні проблеми, особливо в сільських і бідних регіонах. Дослідники²⁰⁴ пов'язують недостатні освітні результати за оцінюваннями PISA, по-перше, з низькою якістю викладання (лише 33 % вчителів склали тест на

²⁰¹ Abdel-Moneim M. A. Between Global and National Prescriptions for Education Administration: The Rocky Road of Neoliberal Education Reform in Qatar. *International Journal of Educational Development*. 2020. № 74: 102160. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijeducdev.2020.102160>.

²⁰² Acosta Roberts O. Análisis Crítico al Estilo Sobre los Resultados de Panamá en PISA 2022. URL: <https://es.linkedin.com/pulse/an%C3%A1lisis-cr%C3%ADtico-al-estilo-sobre-los-resultados-de-en-acosta-roberts-cqoze>.

²⁰³ Cypriot Students Show Declining Trends in Mathematics, Sciences, and Comprehension (A Review of 2022 PISA and ICCS Results). URL: <https://fastforward.com.cy/educational/cypriot-students-show-declining-trends-mathematics-sciences-and-comprehension>.

²⁰⁴ Data Pandas / CRS Reports. 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_ed6fbcc5-en/dominican-republic_18177a60-en.html.

професійну компетентність, що вказує на недоліки як у знаннях, так і в педагогічних методах); по-друге, з ресурсною нерівністю (забезпечення міських і сільських шкіл істотно відрізняється, багато шкіл переповнені й не мають доступу до базових зручностей, таких як питна вода, електрика та сучасні комунікаційні технології); по-третє, із системною корупцією (недостатній контроль за розподілом і використанням ресурсів, зокрема фінансових); по-четверте, із впливом COVID-19 (багато учнів у віддалених районах не мали доступу до онлайн-освіти через відсутність Інтернету та електронних пристроїв, що поглибило освітню нерівність).

Таїланд стабільно займає невисокі позиції порівняно з іншими країнами за оцінками якості освіти, особливо з математики та природничих наук. За результатами PISA-2022, Таїланд не зміг відчутно поліпшити свої позиції порівняно з попередніми роками, посівши 57-е місце за математикою та 53-є за природничими науками серед 78 країн.

Уряд Таїланду й освітні експерти визнають необхідність реформування освітньої системи²⁰⁵. Останнім часом набула популярності так звана модель великої п'ятірки, яка спрямована на розвиток низки рис учнів, зокрема стійкості, зростаючого мислення (growth mindset), самодисципліни. Цей підхід має на меті подолати негативну тенденцію, зафіксовану в оцінюваннях PISA, і свідчить про усвідомлення потреби всебічних освітніх реформ.

На противагу переліченим країнам, дослідники підтверджують успішність освітніх систем В'єтнаму, Сінгапуру, Макао (Китай) і Японії.

В'єтнам²⁰⁶ демонструє надзвичайно високі результати в оцінках PISA, що, на думку дослідників, пояснюються низкою реформ та інших чинників, які вплинули на його освітню систему. Головною причиною успіху вважаються значні зміни в освітній системі країни після економічних реформ 1986 р., коли було створено систему приватних шкіл, що розширило доступ до освіти, підвищило якість навчання. Наразі В'єтнам продовжує реформи, спрямовані на подолання нерівності в освіті між різними соціально-економічними групами, де результати учнів із заможніших сімей відчутно перевищують результати учнів із менш забезпечених родин.

Запроваджено нові підходи до викладання з акцентом на практичні знання. За даними PISA, учні В'єтнаму проводять понад 17 годин на тиждень на позакласних заняттях, що є одним із найвищих показників серед усіх країн, охоплених дослідженням. В'єтнамські учні демонструють дуже високий рівень дисципліни на уроках. Іншими чинниками є: фокусування на основних предметах, зокрема на математиці, природничих науках і читанні; забезпечення

²⁰⁵ Thailand: PISA 2022 Results Show Decline in Student Performance / The Nation Thailand. 2023. URL: <https://www.nationthailand.com/thailand/general/40034012>.

²⁰⁶ Dang H. A. H., Glewwe P., Lee Y. J., Vu T. D. School Governance, Education Quality, and Inequality: Evidence from Vietnam. *RISE Programme*. 2020. URL: https://riseprogramme.org/sites/default/files/2020-11/RISE_WP-036_Dang_Glewwe_Lee_Vu.pdf; Vietnam - Education GPS: OECD's Education and Skills / OECD. 2023. URL: <https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primaryCountry=VNM&treshold=10&topic=PI>; PISA 2022: Vietnamese Students Experience a Decline in Performance Rankings / Open Development Vietnam. 2023. URL: <https://vietnam.opendevlopmentmekong.net/news/pisa-2022-vietnamese-students-experience-a-decline-in-performance-rankings/>.

розвитку програм професійної підготовки для вчителів та значні інвестиції в модернізацію інфраструктури шкіл, залучення сучасних технологій; створення системи відбору й підтримки вчителів, проведення конкурсів на вакантні посади, постійне підвищення їхньої кваліфікації; формування культури підтримки освіти з боку батьків і громади, що формує стійку навчальну дисципліну учнів.

Сінгапур²⁰⁷ є одним із лідерів у сфері освіти, і його успіхи відображаються в оцінках PISA, за якими країна постійно займає дуже високі позиції з читання, математики й природничих наук. У 2022 р. учні показали найкращі результати серед 81 країни в усіх трьох дисциплінах, при цьому частка учнів, що досягли високого рівня, була найбільшою серед усіх учасників.

Основними чинниками успіху, інвестування значних ресурсів в освіту є велика підтримка на всіх рівнях із боку вчителів: 86 % учнів повідомляють, що вчителі надають додаткову допомогу під час занять з математики. Важливу роль відіграють інноваційні методики викладання, які забезпечують персоналізований підхід до кожного учня. Значна увага приділяється розвитку критичного мислення, математичного й наукового обґрунтування, швидкій адаптації учнів до змін у цифровому світі.

Ключовими чинниками PISA-успіху є: 1) розвиток інноваційних технологій викладання з акцентом на формування критичного мислення й творчості; 2) система підготовки та безперервного навчання педагогів, підтримка вчителів, що дає змогу забезпечити їх високу кваліфікацію, спрямованість на використання новітніх методів викладання та врахування індивідуальних потреб учнів; 3) цільова підтримка учнів із персоналізованим підходом до навчання, врахування їхніх індивідуальних потреб (це особливо важливо в контексті забезпечення рівного доступу до освіти для всіх соціальних груп); 4) реформи й адаптація до нових умов і вимог: освіта зосереджується на підготовці школярів до майбутніх професій, що потребують глибоких технічних і наукових знань, які відповідають вимогам глобального ринку праці.

Сінгапур продовжує бути зразком для інших країн у сфері освітніх реформ, його освітня система залишається однією з найкращих у світі.

Освітня система **Макао**²⁰⁸ теж є однією з найефективніших у світі. За результатами PISA-2022, учні Макао посіли друге місце за математикою і третє за природничими науками, що свідчить про високий рівень академічної успішності цієї країни. Вони також увійшли до топ-10 за читанням, посівши сьоме місце серед 81 країни, що брали участь у тестуванні. Це підтверджує результативність їхньої освітньої системи за трьома ключовими предметами:

²⁰⁷ Educational Reforms and Innovations in Singapore. Brookings, 2023. URL: <https://www.brookings.edu/articles/singapores-educational-reforms-toward-holistic-outcomes/>; The Singapore Education System: A Global Benchmark (PISA 2018 Country-Specific Overview) / OECD. 2019. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/programmes/edu/pisa/publications/national-reports/pisa-2018/featured-country-specific-overviews/PISA2018_CN_SGP.pdf; Ministry of Education Singapore / Singapore Ministry of Education. 2023. URL: <https://www.moe.gov.sg/>; Education Overview: Singapore Overview / World Bank. 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/singapore/overview>.

²⁰⁸ Macao's Education Performance in OECD PISA Results Shows Improvement in Mathematics / Macao News, 2023. URL: <https://macaonews.org/news/city/macau-education-oecd-pisa-results-maths-macao/>; Macao - Education GPS: OECD's Education and Skills / OECD. 2023. URL: <https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?plotter=h5&primaryCountry=MAC&treshold=10&topic=PI>.

математикою, читанням і природничими науками. Крім того, за оцінкою ОЕСР, система освіти Макао відрізняється високим рівнем інклюзивності. Країна змогла поліпшити свої результати навіть під час пандемії COVID-19, і це є ще одним підтвердженням ефективності здійснюваних державою освітніх реформ.

Загалом освіта в Макао дістала визнання за її здатність підтримувати академічну успішність на міжнародному рівні, забезпечуючи сприятливе для навчання мультикультурне середовище, а також залучення та підтримку різних соціальних груп.

Японія²⁰⁹ демонструє значний успіх своєї освітньої системи за результатами PISA. У 2022 р. японські учні посіли третє місце у світі з читання, істотно поліпшивши результат 2018 р. (15-е місце). Крім того, Японія посіла друге місце з природничих наук і п'яте з математики. Ці досягнення є результатом освітніх реформ, зокрема впровадження нових навчальних програм, що акцентують на розвитку критичного мислення та вмінні висловлювати власні думки. Вагомим чинником стали й зусилля уряду країни щодо забезпечення функціонування шкіл під час пандемії COVID-19 із меншими перервами, що убезпечило від значних втрат в освітньому процесі, на відміну від багатьох інших країн.

Також Японія залишається лідером у математиці та природничих науках, посідаючи найвищі місця разом з іншими азійськими країнами під час PISA-оцінювань. Такі успіхи зумовлені великою увагою уряду країни до якості викладання, підтриманням рівності в освіті, забезпеченням високого рівня інклюзивності й доступу до навчання для всіх учнів. За даними ОЕСР, освітня система Японії вважається однією з найкращих за рівністю в освіті.

Для оцінки загальної ефективності освітньої системи важливо розуміти її вплив на формування успішності країни в різних аспектах. Оскільки загальна середня освіта є базовою ланкою освіти, її вплив на суспільство є досить відчутним. Щодо характеристик успішності країни та суспільства, сформованого в її межах, можна, наприклад, використати такі загальноприйняті показники, як індекс людського розвитку, що враховує різні аспекти благополуччя громадян країни, ВВП на одну особу за ПКС, який характеризує динаміку економіки, частку суспільних видатків на формування сектора R&D, що відображає рівень розвитку економіки знань, технологій і науки тощо.

У цьому контексті ми тестували наявність зв'язку між середнім балом із трьох предметів, які оцінювалися PISA, з одного боку, та ВВП на одну особу за ПКС, з другого, для двох груп цих країн: із низькими витратами на R&D (до 0,9 % ВВП) і високими (0,9–5,6 % ВВП). Результати такого тестування наведено на рис. 4.4.9.

²⁰⁹ OECD Japan. 2023. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/53f23881-en/index.html?itemId=/content/publication/53f23881-en&_csp_=de697f9ada06fe758fbc0d6d8d2c70fa&itemIGO=oecd&itemContentType=book; Matsumoto M., Fukumoto Y. Japan: School Safety a Growing Concern as Number of Bullying Incidents Rises. *The Japan News*. 2023. URL: <https://japannews.yomiuri.co.jp/society/general-news/20231206-154074/>.

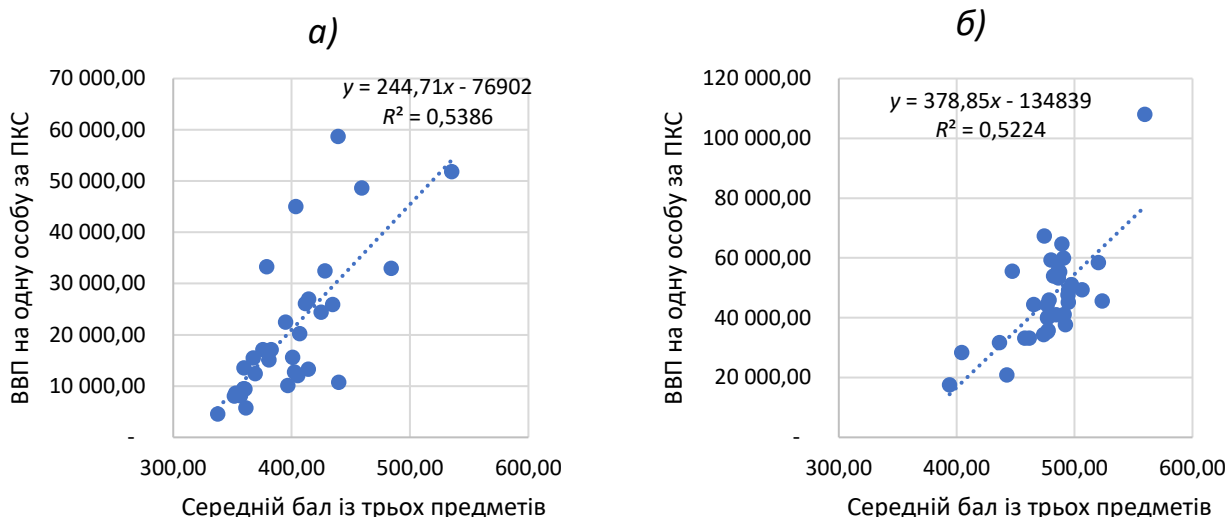

Рис. 4.4.9. Залежність між середнім балом із трьох предметів, які оцінювалися PISA, та ВВП на одну особу за ПКС для двох груп країн: а) з низькими витратами на R&D та б) з високими витратами на R&D

Побудовано авторами за: Research Spending as a Percentage of GDP / Our World in Data. 2021. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/research-spending-gdp>.

Як видно з рис. 4.4.9, ВВП на одну особу (за ПКС) має зв'язок із середнім балом за трьома предметами, що оцінюються PISA. У країнах із малими витратами на R&D (до 0,9 % ВВП) збільшення середнього бала на одиницю трансформується в середньому у 244,7 дол. США за ПКС. Водночас у країнах із великими витратами на R&D (0,9–5,6 % ВВП) ця величина в середньому в півтора раза більша та дорівнює 378,9 дол. США за ПКС. Питання щодо того, яка з величин – середній бал чи ВВП – є факторною, потребує подальшого вивчення. Це може бути здійснено, наприклад, шляхом дослідження впливу часового лагу на цей взаємозв'язок. У всякому разі, цей зв'язок є значимим і може трактуватися як важливість освіти для економічного розвитку країни та створення сегмента економіки знань.

На рис. 4.4.10 показано зміну коефіцієнта кореляції за зміни лагу між рядами, що представляють обсяг коштів на R&D і значення ІЛР для розвинутих країн з області «максимуму» кривої на рис. 4.4.8 (друга група країн із високим рівнем надання коштів на R&D).

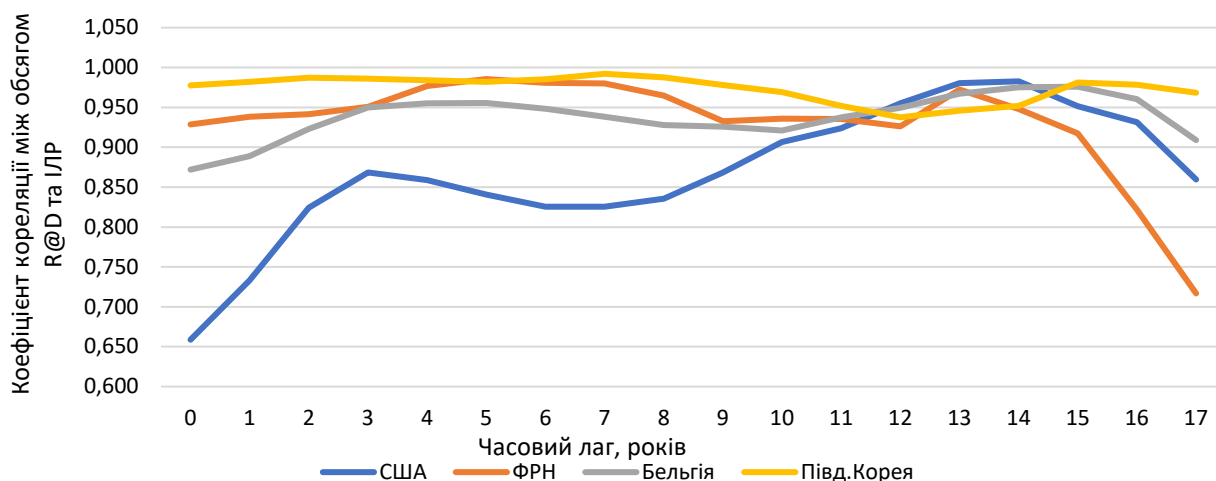

Рис. 4.4.10. Зміна коефіцієнта кореляції за зміни лагу між рядами, що представляють обсяг коштів на R&D (% ВВП), і значення індексу людського розвитку для деяких розвинутих країн

Побудовано авторами за: Research Spending as a Percentage of GDP / Our World in Data. 2021.
URL: <https://ourworldindata.org/grapher/research-spending-gdp>.

Як видно з рис. 4.4.10, загальною закономірністю є те, що коефіцієнт кореляції має два максимуми, один з яких стосується ближньої перспективи (3–6 років), другий – більш віддаленої (10–15 років). Цей результат може трактуватися таким чином: вкладення розвинутих країн у сегмент економіки знань (через R&D) уже через декілька років поліпшують стан суспільства, а також закладають фундамент для подальшого поліпшення в більш віддаленій перспективі.

Щоб оцінити відносний рівень впливу освітньої системи на успішність суспільства, нами виконано моделювання залежності величини ІЛР (Y) від можливих факторів впливу R&D (% ВВП) (X_1) та відносної величини «розрахункові кумулятивні витрати на навчальні заклади на одного студента (дол. США за ПКС)» / «Середній бал із трьох оцінюваних у PISA предметів» (X_2) для даних 2021–2022 рр.

Величини X_1 та X_2 нормувалися за формулою:

$$X_{1,2 \text{ нормоване}} = (X_i - X_{\min}) / (X_{\max} - X_{\min}). \quad (4.4.1)$$

У результаті моделювання було отримано лінійну залежність:

$$Y_{\text{теор}} = 0,839 + 0,008X_1 + 0,133X_2 + \varepsilon. \quad (4.4.2)$$

Опис статистики моделі наведено в табл. 4.4.2.

Таблиця 4.4.2

Статистика моделі, представлені формулою (4.4.2)

Значення			
1	0,133	0,008	0,839
2	0,019	0,021	0,009
3	0,697	0,024	
4	35,760	31	
5	0,042	0,018	

Значення			
1	a_2	a_1	a_0
2	sea_2	sea_1	sea_0
3	R^2	seY	
4	F	df	
5	$ssreg$	$ssresid$	

Складено авторами.

У табл. 4.4.2 використано такі позначення: a_0, a_1, a_2 – значення постійних коефіцієнтів лінійного рівняння; sea_0, sea_1, sea_2 – значення стандартної похибки для цих постійних коефіцієнтів; R^2 – значення коефіцієнта детермінації; seY – значення стандартної похибки результуючої змінної; F – значення статистики Фішера; df – кількість ступенів вільності; $ssreg, ssresid$ – значення суми квадратів регресії та залишкова сума квадратів відповідно.

Коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 69,7 %, що вказує на суттєвий зв'язок між індексом людського розвитку Y , витратами на R&D (% ВВП) X_1 і питомими витратами на одного студента стосовно його успішності X_2 в групі країн, де витрати на R&D є високими.

Модель тестувалася на значимість методом Фішера, зв'язок є суттєвим. Гетероскедастичність і автокореляцію не було виявлено. У групі країн, що мають низькі витрати на R&D, подібний зв'язок узагалі не простежувався (коефіцієнт детермінації не був значимим).

Отримані показники моделі, створеної для групи країн, для яких характерні високі витрати на R&D, можна трактувати таким чином. Зростання на один пункт нормованого значення витрат на дослідження й розробки спричиняє збільшення індексу людського розвитку на 0,008 %, а зростання нормованого значення середніх освітніх витрат, приведених до балів PISA, – збільшення ІЛР на 0,133 %. Це означає, що освітні витрати наразі є важливішими за витрати на R&D, і може бути пов'язане з більшою важливістю загального підвищення людського потенціалу (капіталу) на тлі того, що лівова частка економіки навіть розвинутих країн досі не повністю стала економікою знань.

Отже, розвинуті країни демонструють, що більше половини їхнього ВВП генерується людським капіталом, інтелектуальним внеском громадян, які проживають у цих країнах. Загальна середня освіта забезпечує найдовший період формальної освіти та закладає фундамент для базових знань і навичок, вона є найважливішою складовою людського капіталу. Це спонукає майже всі країни забезпечувати державну фінансову підтримку освітнього сектора. Виділяючи бюджетні ресурси на загальну середню освіту, кожне суспільство прагне їх ефективного використання²¹⁰, що передбачає досягнення якомога вищих навчальних результатів за наявних затрат. Проте поняття ефективності освітньої системи є багатовимірним. Порівнюючи виділені кошти з певними освітніми результатами, ми оцінюємо ефективність освітньої системи певної країни в короткостроковому періоді. При цьому важливо розвинути підхід для комплексної оцінки ефективності освітньої системи, зокрема враховувати довгостроковий період, а також оцінювати збалансованість освітньої системи щодо коротко- й довгострокових суспільних впливів.

Нами вивчалися можливості оцінювання ефективності витрат урядів на середню освіту в різних країнах у короткостроковому періоді через виявлення зв'язку таких суспільних витрат із відповідними навчальними результатами

²¹⁰ *Alonso J. D., Sánchez A. Reforming education finance in transition countries: Six case studies in per capita financing systems / The World Bank. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/455851468321559913/pdf/634340PUB0Ref0512B0EXTOP0ID0187830.pdf>.*

школярів, отриманими під час міжнародного оцінювання PISA. Крім цього, досліджувалися різні аспекти впливу фінансування загальної середньої освіти в довгостроковому періоді, зокрема вивчалися взаємозв'язки такого фінансування з низкою показників успішності суспільства, як-от індекс людського розвитку, ВВП за ПКС, обсяг витрат на дослідження і розробки тощо.

Отримані результати, зокрема, засвідчили нелінійний характер зростання PISA-оцінок учнів: за збільшення обсягу питомого (на одного учня) фінансування: навчальні результати досягають максимуму, а потім знижуються (див. рис. 4.4.4–4.4.6). Нелінійні результати для PISA-2015 щодо освітнього фінансування та ВВП спостерігалися й іншими дослідниками²¹¹. Вони дійшли висновку, що до певного порогу збільшення потоку грошей в освіту веде до підвищення навчальних результатів, а надалі цей ефект зникає. Одне з пояснень звучить так: у країнах із найвищим рівнем освітнього фінансування також найбільша, порівняно з іншими країнами, частина освітніх видатків, яка спрямовується на розвиток освітньої інфраструктури, обладнання тощо. Вона не має миттєвого впливу на навчальні результати школярів (див. рис. 4.4.7). У бідніших країнах майже всі видатки спрямовуються на персонал і тому мають швидшу віддачу. Мабуть, можна знайти й інші чинники, які варто дослідити в майбутньому.

Запропоновано метод відбору найбільш і найменш ефективних освітніх систем у короткостроковому періоді на основі аналізу стандартних відхилень PISA-оцінок від апроксимуючої кривої. На прикладі аналізу даних PISA-2022 визначено країни-лідери (В'єтнам, Сінгапур, Макао, Японія) та країни-аутсайдери (Катар, Панама, Кіпр, Домініканська Республіка, Таїланд), в яких навчальні результати перебувають поза межами стандартного відхилення. Отриманий нами результат підтверджується низкою інших досліджень, в яких предметно вивчалися особливості освітніх систем зазначених країн²¹².

Для виявлення довгострокових ефектів досліджувалися взаємозв'язки обсягу фінансування середньої освіти з показниками успішності суспільства, такими як індекс людського розвитку, ВВП за ПКС, обсяг витрат на дослідження і розробки тощо.

Усі країни, що брали участь в оцінюваннях PISA, було поділено на дві групи: з низьким (до 0,9 % ВВП) і високим (0,9–5,6 % ВВП) рівнем виділення коштів на R&D. До другої групи ввійшли високотехнологічні країни, які потребують кадрів із належною освітою.

З метою визначення внеску нових технологій в успішне функціонування суспільства вивчалася зміна коефіцієнта кореляції між обсягом коштів на R&D і значенням ІЛР. Встановлено, що для першої групи країн кореляція практично

²¹¹ Mazurek J., Mielcová E. On the Relationship Between Selected Socio-Economic Indicators and Student Performances in the PISA 2015 Study. Technical University of Liberec, 2019. URL: <http://hdl.handle.net/11025/34877>.

²¹² Stamenković M., Anić I., Petrović M., Stojanović J. An ELECTRE Approach for Evaluating Secondary Education Profiles: Evidence from PISA Survey in Serbia. *Annals of Operations Research*. 2016. Vol. 245, No. 1. P. 337-358. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10479-015-1823-7>; Wanke P., Blackburn V., Pestana Barros C. Cost and Learning Efficiency Drivers in Australian Schools: A Two-Stage Network DEA Approach. *Applied Economics*. 2016. Vol. 48, No. 38. P. 3577-3604. DOI: <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1154560>.

відсутня, для другої – вона є в більшості країн. Загальною закономірністю є те, що для країн, де кореляція висока, коефіцієнт кореляції при зсуві рядів має два максимуми, один із яких стосується ближньої перспективи (3–6 років), другий – більш віддаленої (10–15 років). Це може вказувати на те, що внесок розвинутих країн у сегмент економіки знань уже через декілька років поліпшує стан суспільства та закладає фундамент для подальшого покращення в більш віддаленій перспективі.

Для виявлення порівняльного впливу чинників фінансування середньої освіти та досліджень і розробок на успішність суспільства, нами було здійснено регресійне моделювання. Використовувалися дані для групи країн із високими витратами на R&D. Отриманий коефіцієнт детермінації ($R^2 = 69,7\%$) підтверджує суттєвість цього зв'язку. Модель свідчить, що зростання витрат на дослідження та розробки менше впливає на індекс людського розвитку, ніж освітні витрати на середню освіту, приведені до балів PISA. Тобто витрати на загальну середню освіту наразі важливіші для цих країн, ніж витрати на R&D. Це може бути пов'язано з тим, що навіть для розвинутих країн важливішою залишається загальна забезпеченість економіки робочою силою в умовах, коли лівова частка економіки досі не є високотехнологічною економікою знань. Дослідники²¹³, які використовували показник National democracy index, зазначають, що для таких країн типовими є високі результати PISA, індекс демократії та значення ВВП на одну особу.

Загалом подібні дослідження мають бути продовжені, зокрема є потреба в комплексному вивченні ефективності освіти з багатьма входами / виходами за допомогою адаптованого методу DEA²¹⁴. Ще одним вектором майбутнього дослідження може бути розроблення підходу до оцінювання ефективності бюджетного фінансування освіти тих країн світу, що перебувають в екстраординарних умовах.

Таким чином, питання оцінки ефективності бюджетної підтримки загальної середньої освіти є актуальним на глобальному рівні, адже вона є ключовим елементом освітніх траєкторій громадян у всіх країнах і відіграє фундаментальну роль у розвитку людського капіталу.

У дослідженні сформульовано загальний підхід до оцінки ефективності бюджетного фінансування загальної середньої освіти. Комплексна оцінка має враховувати коротко- й довгострокові аспекти впливу такого фінансування. У короткостроковому періоді ефект можна оцінити за порівнюваними навчальними досягненнями школярів, наприклад результатами PISA, у довгостроковому – потрібно використовувати загальні показники успішності суспільства. Але з урахуванням того, що на ці показники впливає досить багато факторів, необхідні додаткові дослідження з визначення впливу саме освітньої складової.

²¹³ Mazurek J., Mielcová E. On the Relationship Between Selected Socio-Economic Indicators and Student Performances in the PISA 2015 Study. Technical University of Liberec, 2019. URL: <http://hdl.handle.net/11025/34877>.

²¹⁴ Ways to Improve the Budget Support of School Education Development in Ukraine / S. Londer et al. *Educational Analytics of Ukraine*. 2022. No. 5 (21). P. 5-24. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-5-5-24>.

ВИСНОВКИ

Дошкільна освіта

Розвиток дошкільної освіти в Україні в умовах воєнного стану характеризується серйозними викликами та водночас досягненнями, що демонструють гнучкість і стійкість цієї ланки освітньої галузі. Бойові дії істотно вплинули на інфраструктуру освітніх закладів. Станом на 25 липня 2024 р. було зруйновано 120 і пошкоджено 1 161 ЗДО, що значно ускладнює доступ дітей до освіти. До того ж на окупованих територіях залишилося 928 закладів, що практично унеможливлює їх повноцінне функціонування.

Незважаючи на значні руйнування інфраструктури та складні соціально-економічні умови, система дошкільної освіти зберегла спроможність забезпечувати навчальний процес для тисяч дітей по всій країні. Спостерігається позитивна динаміка повернення до звичного (очного) формату навчання: станом на грудень 2024 р. частка ЗДО, що працюють у такому форматі, зросла на 24,1 % порівняно із січнем 2022 р. Водночас спостерігається зменшення частки закладів, які надають послуги в змішаному (–3,5 %) і дистанційному (–20,6 %) форматах, що може бути пов'язано як із відновленням безпечних умов для проведення занять, так і з посиленням запиту на соціальну взаємодію серед дітей дошкільного віку.

Особлива увага приділяється забезпеченню доступу до освіти дітей з ООП та внутрішньо переміщених здобувачів дошкільної освіти. Спостерігається істотне збільшення кількості інклюзивних груп (+68,5 %) і вихованців з ООП (+97,4 %) порівняно із січнем 2023 р. Кількість ЗДО, що надають послуги ВПО, зросла на 26,3 %, а чисельність таких вихованців – на 122,5 %, що свідчить про високу адаптивність системи до нових умов та підвищений попит на розвиток інклюзивних практик.

Критичним викликом для системи дошкільної освіти залишається дефіцит кадрів. У 2023 р. чисельність педагогічних працівників скоротилася на 3,9 % порівняно з 2022 р., причому найбільші кадрові втрати зафіксовано серед соціальних педагогів (–13,3 %) та вихователів (–3,5 %). Натомість чисельність асистентів вихователів в інклюзивних групах зросла на 28,5 %, що вказує на спроби адаптувати систему до викликів інклюзивної освіти.

Ще одним критичним викликом є недостатня матеріально-технічна база. Основними потребами ЗДО є облаштування безпечних укриттів, розумне пристосування освітнього середовища та забезпечення комп'ютерною технікою. Ці фактори визначають можливість забезпечення якісного освітнього процесу в умовах підвищеної небезпеки та змін соціального середовища.

Важливу роль у подоланні цих викликів відіграє міжнародна підтримка. Завдяки проєктам ЮНІСЕФ, The LEGO Foundation та інших міжнародних організацій вдалося реалізувати низку програм, спрямованих на психологічну підтримку дітей, модернізацію навчальних матеріалів та інтеграцію ВПО, що значно підвищує стійкість системи дошкільної освіти в Україні.

Реформування системи дошкільної освіти відбувається в умовах масштабних викликів, зумовлених російською збройною агресією та введенням режиму воєнного стану, що вимагає адаптації освітньої політики до нових реалій. У цих умовах Україна прагне створити гнучку, інклюзивну та якісну систему дошкільної освіти, здатну забезпечувати безперервний розвиток навіть у кризових ситуаціях. Важливими аспектами цього процесу є: децентралізація управління, підвищення доступності та якості освітніх послуг, запровадження сучасних підходів до виховання й навчання, а також посилення соціального захисту дітей і педагогів.

Реформування дошкільної освіти включає визначення стратегічних цілей та механізмів їх реалізації, що сприяє трансформації цієї сфери відповідно до європейських стандартів з урахуванням національного контексту й безпекових викликів. Це передбачає інтеграцію принципів інклюзивності, забезпечення рівного доступу до якісної освіти, створення безпечного освітнього середовища та розвиток кадрового потенціалу. Важливим завданням є також упровадження інноваційних педагогічних технологій, які сприяють усебічному розвитку дітей, формуванню в них ключових компетентностей та їх підготовці до життя в сучасному глобалізованому світі. Реформування дошкільної освіти є не лише відповіддю на сучасні виклики, а й інструментом забезпечення стійкості та подальшого розвитку освітньої системи, що є ключовою передумовою відновлення й модернізації країни в повоєнний період. Це створює підґрунтя для підвищення конкурентоспроможності української освіти на міжнародній арені та сприяє її поступовій інтеграції в європейський освітній простір.

Подальший розвиток дошкільної освіти в Україні потребує комплексного підходу, з урахуванням сучасних викликів, зумовлених бойовими діями, а також необхідності гармонізації з європейськими освітніми стандартами. Для забезпечення стабільного функціонування системи важливо створити сприятливі умови для відновлення пошкоджених закладів, модернізації матеріально-технічної бази, розвитку інклюзивного освітнього середовища та підвищення якості освітніх послуг. Особливу увагу варто приділити підтримці педагогічних кадрів, яка включає не лише підвищення кваліфікації, а й забезпечення належних умов праці та соціальної підтримки, що сприятиме зниженню кадрових втрат і посиленню мотивації до професійного розвитку.

Необхідним кроком є також запровадження сучасних освітніх технологій, розширення цифрової інфраструктури та збільшення психологічної підтримки дітей, батьків і педагогів. Важливим аспектом розвитку є інтеграція інклюзивних практик, що передбачає створення безбар'єрного освітнього середовища, доступного для всіх категорій дітей, зокрема тих, які мають особливі освітні потреби або перебувають у складних життєвих обставинах. Це дасть змогу знизити рівень соціальної ізоляції та сприятиме розвитку в суспільстві інклюзивної культури.

Загальна середня освіта

Упродовж останніх років система загальної середньої освіти України демонструє надзвичайну стійкість і здатність функціонувати в умовах

повномасштабної збройної агресії з боку російської федерації. Незважаючи на серйозні виклики, пов'язані з безпековою ситуацією, освітній процес не було припинено. Освітні установи всіх рівнів управління показали високий рівень гнучкості, адаптивності та оперативності реагування на кризові обставини. Забезпечується доступ до освіти як на контрольованих урядом територіях, так і в тимчасово окупованих регіонах, з урахуванням потреб ВПО й дітей, які перебувають за кордоном.

Питання безпеки залишається одним із ключових викликів для системи загальної середньої освіти. Станом на 2024 р. майже 200 шкіл було повністю зруйновано, ще понад 1 600 – пошкоджено. У зв'язку з цим МОН акцентує на створенні безпечних умов навчання, включаючи облаштування захисних укриттів.

Також в умовах демографічного спаду, збройної агресії рф, внутрішнього переміщення населення та деструкції інфраструктури особливої ваги набуває адаптивне планування освітніх послуг, з урахуванням зміни контингенту учнів, безпекової складової, доступності, логістики. Ключовими проблемами залишаються: нерівномірність освітньої мережі, особливо в сільській місцевості; недостатня інтеграція даних у процеси прийняття рішень; дефіцит у громадах фахівців, здатних реалізовувати управлінські повноваження; слабка координація між органами влади на центральному й місцевому рівнях.

Загалом система освіти України зазнає істотних трансформацій, що зумовлені як безпековими викликами, так і структурними змінами. За три останніх роки чисельність учнів скоротилася майже на 500 тис., а вчителів – більш ніж на 60 тис. осіб. Така динаміка спричинена зовнішньою міграцією, внутрішнім переміщенням населення, зниженням народжуваності та руйнуванням освітньої інфраструктури. Утім, попри всі втрати, система освіти зберігає функціональність, послідовно адаптується до нових умов і формує засади для майбутнього відновлення й модернізації. В умовах воєнного стану, незважаючи на об'єктивні труднощі, продовжує розвиватись інклюзивна освіта. У 2023/2024 н. р. інклюзивним навчанням у загальноосвітніх закладах було охоплено понад 40 тис. учнів з ООП. Це свідчить про збереження соціально орієнтованих пріоритетів державної політики у сфері освіти навіть у період кризи.

Цифрова трансформація освіти стала важливою відповіддю на обмеження, спричинені війною. Великий попит на дистанційні та змішані форми навчання стимулював розвиток таких цифрових платформ, як Всеукраїнська школа онлайн, а також різноманітних мобільних застосунків. У ЗЗСО дедалі активніше використовуються інтерактивні технології, які підвищують якість засвоєння знань завдяки мультисенсорному підходу. На травень 2024 р. забезпеченість інтерактивними освітніми засобами становила 83,35 % у міських та 59,49 % у сільських школах. Водночас виявлено значні відмінності між містом і селом у цифровій інфраструктурі, зокрема в доступі до Інтернету й забезпеченні комп'ютерною технікою педагогічних працівників.

Значна увага приділяється інноваційному розвитку нашої країни. Одним із важливих напрямів інноваційного розвитку освітньої галузі є STEM-освіта, яка охоплює природничі науки, технології, інженерію та математику. Її

впровадження активізується через створення спеціалізованих лабораторій, центрів робототехніки та ІТ-локацій, оснащених сучасним обладнанням. За три останніх роки частка ЗЗСО, які мають STEM-лабораторії, зросла з 2,7 до 3,67 %, що свідчить про поступову модернізацію змісту й методів навчання відповідно до викликів цифрової епохи.

Загалом аналіз сучасного стану загальної середньої освіти в умовах трансформації управлінської, фінансової та інституційної складових засвідчив наявність як позитивної динаміки, так і низки системних викликів. Залишаються актуальними процеси оптимізації мережі закладів освіти, упровадження ефективних моделей управління, збільшення кадрового потенціалу, цифровізації освітніх послуг, а також безпекові заходи.

У сучасних умовах трансформації освітнього простору України особливої уваги потребує питання посилення інформаційно-аналітичної підтримки управлінських рішень у сфері загальної середньої освіти. Ключовим інструментом у цьому напрямі виступає розширення використання Програмно-апаратного комплексу «Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту» (ПАК «АІКОМ») та його інтеграція з іншими державними інформаційними ресурсами. Це забезпечить більш оперативний і достовірний аналіз освітньої мережі, сприятиме оптимізації закладів освіти та прийняттю обґрунтованіших управлінських рішень. Водночас актуальним є розроблення моделей міжмуніципального співробітництва, зокрема для малих громад, які не спроможні самостійно забезпечити повний спектр освітніх послуг. Перспективними формами такої співпраці можуть стати мобільні школи, освітні хаби й цифрові майданчики, що здатні гнучко реагувати на змінні демографічні й безпекові обставини.

Для підвищення ефективності функціонування освітньої мережі необхідно розвивати інституційну спроможність територіальних громад, зокрема через цільові програми підвищення кваліфікації управлінських команд у сферах стратегічного планування, бюджетування, управління якістю, інклюзивної освіти та кризових сценаріїв. Окрім того, слід оновити методику оцінювання ефективності використання освітньої інфраструктури з урахуванням широкого спектра чинників, а саме: демографічних тенденцій, логістичної доступності, якості освітніх послуг і затрат. Важливими завданнями є також налагодження сталого публічного діалогу з громадами щодо реформування освіти, забезпечення прозорості фінансування й результатів навчання, активізація участі батьківської й учнівської спільноти в прийнятті рішень.

Отже, забезпечення сталого розвитку системи загальної середньої освіти можливе лише за умови комплексного підходу, який поєднує нормативне оновлення, розвиток управлінських компетенцій і опертя на достовірні аналітичні дані, з обов'язковим дотриманням принципів інклюзивності, доступності, раціонального використання ресурсів і орієнтації на потреби кожної дитини.

Професійна (професійно-технічна) освіта

Повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією проти України, стала потужним дестабілізаційним чинником для всієї системи освіти, зокрема для П(ПТ)О. Руйнування інфраструктури, скорочення контингенту здобувачів освіти внаслідок міграції, зниження інтересу до робітничих професій, а також труднощі з організацією безпечного освітнього середовища стали визначальними викликами останніх років. У таких умовах реформування та модернізація П(ПТ)О потребують не лише інституційної стійкості, а й системних управлінських рішень, здатних забезпечити безперервність підготовки кваліфікованих кадрів для післявоєнного відновлення країни.

Один із ключових викликів у трансформації системи П(ПТ)О полягає в оптимізації мережі закладів, яка за період 2021–2024 рр. призвела до скорочення кількості ЗП(ПТ)О із 708 до 695 од. Найбільшого скорочення зазнали професійні ліцеї, училища та установи пенітенціарної системи. Хоча такий процес є частиною раціоналізації мережі, він має негативні наслідки в стратегічних секторах економіки – промисловості, будівництві, аграрному виробництві. Натомість зростає чисельність осіб, які проходять підготовку у сферах торгівлі та громадського харчування, що свідчить про ситуативне реагування на зміни попиту на ринку праці. Низький рівень залучення дорослого населення до системи П(ПТ)О (близько 3 %) вказує на недостатню реалізацію принципу безперервного навчання. Причинами залишаються: обмежена мотивація, слабка популяризація короткострокових програм, невпевненість у зростанні доходів після перепідготовки.

Важливу роль у модернізації П(ПТ)О відіграють міжнародні партнери. Так, у межах програм «EU4Skills» і «Skills4Recovery» здійснюється оновлення матеріально-технічної бази закладів, особливо в пріоритетних галузях – ІТ, будівництво, логістика, сільське господарство. Водночас така підтримка не компенсує повною мірою брак державного фінансування, що зумовлює потребу в системному бюджетному плануванні. Зберігаються такі негативні явища, як соціальна демотивація молоді, демографічний спад і зовнішня міграція, що призводять до зменшення контингенту здобувачів освіти. Водночас спостерігається сталий інтерес до інтегрованої моделі навчання на базі базової освіти з одночасним здобуттям повної загальної середньої освіти (понад 70 % контингенту), на відміну від незначного залучення випускників 11-х класів (24 %).

Проблемним аспектом реформи є складність реалізації державно-приватного партнерства, що потребує оновлення правового регулювання. Прийняття нового Закону України «Про професійну освіту» передбачає розширення можливостей для бізнесу в частині інвестування в розвиток закладів освіти, зокрема через укладення договорів оренди, управління, участь у спільних проектах. Для ефективного управління галуззю потрібно оновити систему освітньої статистики відповідно до стандартів ЄС і ОЕСР. Зокрема, йдеться про запровадження індикаторів ефективності, витрат, впливу на працевлаштування, а також розширення статистичних форм за статевими, віковими та зайнятісними

характеристиками. Це дасть можливість перейти від формального до аналітичного підходу в управлінні П(ПТ)О.

Окремої уваги потребує створення системи моніторингу кар'єрних траєкторій випускників П(ПТ)О. Сьогодні в Україні така практика є фрагментарною, що унеможливорює об'єктивну оцінку результативності освітніх програм. Досвід країн ЄС, які застосовують лонгitudні дослідження (на основі підходів EQAVET), засвідчує переваги системного відстеження працевлаштування, професійного розвитку, рівня доходів і задоволеності роботою. У результаті упровадження аналогічних підходів в Україні освітні послуги більше відповідатимуть потребам ринку праці, зменшиться розрив між освітою й економікою. Лише за умови усунення виявлених структурних недоліків, упровадження комплексного підходу до реформ та наявності послідовної політичної волі система П(ПТ)О зможе перетворитися на ключовий елемент економічного відновлення і сталого розвитку України.

Фінансування освіти як чинник розвитку людського капіталу

Освіта є ключовим чинником розвитку людського капіталу, що сприяє зростанню продуктивності праці, інновацій і соціальної згуртованості. В Україні, особливо в умовах повоєнного відновлення, необхідно розглядати фінансування освіти як стратегічну інвестицію в майбутнє.

Ще до початку повномасштабної війни наша країна стикалася з численними викликами й проблемами у сфері розвитку людського капіталу, серед яких відтік кадрів, недофінансування освіти, невідповідність освітніх програм ринку праці. Війна значно погіршила ситуацію, спричинивши масову міграцію, руйнування освітньої інфраструктури та психологічний стрес населення.

У важких умовах повоєнного відновлення державі потрібно зосередитися на поліпшенні освітньої системи, оскільки якісна освіта є основою для відновлення економіки та забезпечення сталого розвитку. Аналіз ІЛР показав, що в Україні скоротилася тривалість життя, очікувана кількість років навчання, натомість зросли доходи на одну особу. Відсутність нерівності в освіті є позитивним аспектом, але низькі освітні показники потребують реформ.

Для швидкого відновлення після закінчення бойових дій Україна має щорічно підтримувати темпи зростання ВВП на рівні 7 %, що можливо лише за умов активного розвитку людського капіталу. З огляду на це брак кваліфікованої робочої сили після війни може стати серйозною перешкодою для економічного відновлення. Тому пріоритетними заходами для розвитку людського капіталу в Україні повинні стати:

- забезпечення доступу до якісної освіти та її адаптація до європейських стандартів;
- відбудова освітньої інфраструктури, особливо в постраждалих від війни регіонах;
- розвиток програм підтримки українців за кордоном та стимулювання їх повернення.

Якщо розглядати виключно стан фінансування освіти, можна побачити, що в Україні видатки на освіту зростали навіть під час війни, а це свідчить про стратегічний підхід уряду до економічного розвитку. Проте сьогодні наша країна потребує збільшення фінансування для відновлення освітньої інфраструктури та створення безпечних умов навчання. Також важливою є підтримка освіти дорослих і програм перекваліфікації для ветеранів та ВПО.

Крім того, для модернізації освітньої системи й інтеграції в європейський освітній простір Україні варто активно імплементувати наявний європейський досвід з актуалізації та модернізації освіти (зокрема йдеться про розвиток STEAM-освіти).

Дедалі більшу роль у формуванні ВВП Євросоюзу відіграють креативні індустрії, що вимагає підвищення уваги до таких дисциплін із боку вітчизняної освіти. Тож Україні варто імплементувати аналогічні підходи для підвищення конкурентоспроможності наших випускників на ринку праці.

Також не варто забувати про важливість фінансової й цифрової грамотності населення, адже її відсутність підвищує ризик участі громадян у шахрайських схемах, зокрема на крипторинку. У зв'язку з цим нами рекомендовано запровадження курсів із фінансової грамотності, цифрових компетенцій і кібербезпеки для учнів середніх класів та проведення додаткові роботи з дорослим населенням.

У цілому загальна середня освіта є ключовою складовою формування людського капіталу, а її суспільна ефективність потребує комплексного оцінювання як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі. Аналіз зв'язку між обсягом фінансування та результатами PISA показав нелінійність: до певного рівня збільшення фінансування підвищує результати, однак надалі ефект зменшується. Це пояснюється тим, що в країнах із високими витратами значна частина коштів спрямовується на інфраструктуру, що не має миттєвого впливу на навчальні досягнення. У країнах із нижчим рівнем фінансування пріоритет надається витратам на персонал, що забезпечує швидшу віддачу. Освітні країни-лідери (Сінгапур, В'єтнам, Японія) та країни-аутсайтери (Катар, Панама, Домініканська Республіка) було ідентифіковано на основі відхилень від апроксимуючої кривої.

Довгострокові ефекти освітнього фінансування досліджувалися через зв'язок між витратами на середню освіту, індексом людського розвитку, витратами на дослідження й розробки та ВВП. У високотехнологічних країнах із більшими інвестиціями в науку та дослідження витрати на загальну середню освіту мають більший вплив на розвиток людського капіталу, ніж витрати на R&D. Це свідчить про пріоритетність інвестування в базову освіту навіть у високорозвинених країнах, де потреба в якісній освітній підготовці робочої сили залишається визначальною, з огляду на те що значна частина економіки ще не трансформувалась у повністю високотехнологічну.